

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Humanitarinių mokslų fakultetas

Literatūros katedra

LIETUVIŲ KELIONIŲ LITERATŪRA SOVIETMEČIU

Lithuanian Travel Literature in Soviet Times

Baigiamasis magistro darbas

Autorius

Vadovas

MgL II gr. stud. Irma Antanaitytė

doc. Rolandas Rastauskas

Klaipėda, 2014

SANTRAUKA

Antanaitytė I. Lietuvių kelionių literatūra sovietmečiu. Literatūrologijos magistro studijų programos baigiamasis darbas. Darbo vadovas doc. R. Rastauskas, Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2014. – 84 p.

Raktažodžiai: kelionių literatūra, sovietmetis, socialistinis realizmas, cenzūra, Amerika, naratologija

Darbo tikslas – nagrinėti sovietmečio lietuvių kelionių literatūros tekstus apie JAV (Ameriką). Pirmoje dalyje pateikiamas bendrasis literatūrinio lauko kontekstas aprėpiamuoju laikotarpiu. Atskleidžiamos sovietinės retorikos ypatybės, rašytojo bei ideologijos santykiai, cenzūra ir jos apėjimo būdai, socialistinio realizmo bruožai.

Antroje darbo dalyje aprašoma G. Genette'o naratologija, aiškinamos pagrindinės teorijos sąvokos, kurios vėliau pasitelkiamos kelionių pasakojimams nagrinėti.

Trečioji dalis skirta S. Šimkaus, G. Zimano, A. Laurinčiuko, J. Lukoševičiaus ir J. Baltušio tekstų analizei: nagrinėjamas JAV vaizdinio formavimas, nurodomi tekstų ideologiškojo sluoksnio ypatumai, pasakotojų bei pasakojimų ypatybės, kalbėtojų ryšys su aprašomąja vieta.

SUMMARY

Antanaitytė I. Lithuanian Travel Literature in Soviet Times. Thesis of the Master's degree study programme in Literary Science. Academic supervisor Associate Professor R. Rastauskas, Klaipėda University: Klaipėda, 2014. – 84 p.

Keywords: travel literature, Soviet times, socialist realism, censorship, America, narratology

The aim of this thesis is to analyse several texts of Lithuanian travel literature depicting the USA (America) and written during the Soviet era. The first part of the thesis introduces a general literary context of the epoch discussed, reveals the peculiarities of the Soviet rhetoric, the relationship of the writer and the ideology, censorship and the ways of avoiding it, and characteristics of the socialist realism.

The second part of the thesis presents the main aspects of the narratology (G. Genette), explains the key theoretic concepts, which later are used in the analysis of the travel writings.

The third part is dedicated to the analysis of texts, written by S. Šimkus, G. Zimanas, A. Laurinčiukas, J. Lukoševičius, and J. Baltušis: analyzes the visual formation of the USA, discusses characteristics of the ideological layer of the texts, features of narrators and their narratives, and the speakers' relation to the place described.

TURINYS

IVADAS	6
I. LITERATŪRINIS LAUKAS SOVIETMEČIU	10
1.1. Rašytojo ir sovietinės ideologijos santykiai	10
1.2. Cenzūra ir rašytojas sovietmečiu	13
1.3. Galynėjimasis su cenzūra	15
1.4. Socialistinis realizmas kaip vaizdavimo būdas	17
1.5. Sovietinės retorikos ypatumai	20
II. G. GENETTE`O NARATOLOGIJOS TEORINIS MECHANIZMAS	22
2.1. Laikas naratyviniame diskurse (le temps)	22
2.2. Pasakojimo būdas – „le mode“	24
2.3. Naratyvinis balsas – „la voix“	25
2.4. Naratorius ir naracijų adresatas	27
III. TARYBINIO ŽMOGAUS PASAKOJIMAI APIE AMERIKA	28
3.1. Amerikos vaizdinio formavimas sovietmečio kelionių tekstuose	30
3.2. Ideologiškasis kelionių literatūros sluoksnis	45
3.3. Sovietmečio kelionių tekstų naratorius ir pasakojimas	54
3.4. Pasakotojo ryšys su svetima vieta	75
IŠVADOS	79
LITERATŪRA	81

SANTRUMPOS

CK – Centro komitetas

KGB – Valstybės saugumo komitetas (Комитет Государственной Безопасности)

LKP – Lietuvos komunistų partija

LKT – Liaudies Komisarų Taryba

LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika

LTSR – Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

TSRS – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga

ĮVADAS

1940–1941 m. ir 1944–1990 m. Lietuva buvo viena iš Sovietų Sąjungos socialistinių respublikų. Praėjo daugiau negu dvidešimtmetis nuo Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo – dabar sovietmečio laikotarpis apmąstomas įvairių sričių tyrinėtojų darbuose. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas savo tinklalapyje skelbia sovietmečio seminarų garso įrašus, pokalbius „Literatūros laukas sovietmečiu“, žurnale *Colloquia* taip pat periodiškai pasirodo šį tarpinį nagrinėjančių darbų (paskutinis – pokalbis su sovietologu J. Dobrenko, Nr. 31). *Naujasis židinys–aidai* irgi dažnai pateikia publikacijų, nagrinėjančių sovietmečio architektūrą, kiną, švietimo sistemą ir pan., rečiau – literatūrą. Nemažai naudingų to laikmečio tyrinėjimų skelbiama mokslo leidinyje *Genocidas ir rezistencija*, pravarčios ir pavienių autorių knygos, pavyzdžiui, pasipriešinimo bei prisitaikymo strategijas analizuojanti N. Putinaitės *Nenutrūkusi styga* ar sovietmečio poezijai skirta R. Kmitos monografija *Ištrūkimas iš fabriko*. Tuometinį literatūrinį (ir ne tik) gyvenimą aprašančių publikacijų esama ir V. Kelertienės straipsnių rinkinyje *Kita vertus...*, T. Venclovos šiemet išleistoje knygoje *Pertrūkis tikrovėje*, dar 1992 m. pasirodžiusiam R. Šilbajorio leidinyje *Netekties ženklai* ir kt. Yra konkrečių rašytojų situacijas nagrinėjančių (V. Ivanauskas „Poetas keičia sistemą? Žvilgsnis į Just. Marcinkevičių, M. Martinaitį ir S. Gedą vėlyvajame sovietmetyje“, A. Juodytė-Žižienė „Tarp kūrybiškumo ir stereotipų. Ko verta Juozo Baltušio proza?“ ir kt.), bendrąją literatūros lauko padėtį gvildenančių (S. Keturakis „Sovietinės Lietuvos poezija: avangardizmas ir postmodernizmas“, E. Baliutytė „Tyliosios rezistencijos“ metafora ir prisitaikymo strategijos sovietmečio literatūros kritikoje“ ir kt.) darbų. Tačiau sovietmečio kelionių literatūros tyrinėjimų erdvė kone tuščia – daugiau negu trejetą pastarųjų metų šalia I. Vedrickaitės kitų autorių neatsiranda. Jos *Kelionė. Keliautojas. Literatūra* nėra skirta vien šiam laikotarpiui: Vedrickaitė tik viename iš skyrių („Kalinio kelionės“) atskleidžia bendruosius lietuvių kelionių literatūros sovietmečiu bruožus, detaliau aptaria J. Baltušio, kiek mažiau – T. Venclovos, P. Cvirkos ir kt. kelionių knygas.

Šis darbas nepretenduoja užpildyti minėtos spragos kelionių literatūros tyrinėjimuose, veikiau akcentuoja tų tyrinėjimų stoką, savaimė suprantama, neeliminuojamą lengvai ir greitai, bei siekia suformuluoti nors keletą naujų sovietmečio kelionių literatūros bruožų, ir taip bent šiek tiek pastūmėti procesą pirmyn.

Analizuojamos knygos pasirinktos tematiškai griežtai – visose pasakojama apie Ameriką. Pasirinkimas įdomus tuo, jog Sovietų Sąjungos ir JAV santykiai buvo ypatingi: juos lydėjo Šaltojo karo įtampa, socializmo bei kapitalizmo tarpusavio prieštaravimas. JAV egzistavo teritorijos, į kurias tarybinis¹ žmogus nebuvo įleidžiamas (TSRS taip pat ribojo užsienio turistų judėjimą po šalį): rašiusieji kelionių po Ameriką įspūdžius mini įvairius apribojimus, pastarieji aprašyti darbo III

¹ Darbe „tarybinis“ ir „sovietinis“ vartojami kaip lygiaverčiai apibūdinimai.

dalyje. Tačiau pirmiausia reikėjo peržengti „geležinę uždangą“, o tai padaryti nebuvo paprasta: KGB rinko slaptą informaciją apie asmenis, reguliuojant piliečių migraciją ar ryšius su užsieniu „ne mažiau svarbūs dalyviai buvo LKP CK komisija (tvarkė draudimų ir leidimų išdavimą politiniu aspektu) ir Vidaus reikalų ministerija (techniškai įformindavo draudimus ar išduodavo leidimus) (Anušauskas, 2006)²“. Lengviau išvykti buvo galima pasinaudojus Lietuvos TSR KGB globojama organizacija – Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetu. Itin svarbus vaidmuo norint keliauti teko asmens politinėms pažiūroms, praeičiai, buvo atsižvelgiama, kad išvykimas nepakenktų Sovietų Sąjungos interesams. Didžiausias keliavimo galimybes turėjo režimui lojaliausi asmenys. Kaip pažymi A. Juodytė-Žižienė (2002, 23 p.)³, „kelionių apybraižos dažnam skaitytojui buvo vienintelė galimybė susidurti su skirtingu pasauliu“.

Darbe nagrinėjami 5 kelionių tekstai, kuriuos galima priskirti „nomenklatūrinei literatūrai“: G. Zimano *Ką aš mačiau Amerikoje* (1960 m.), A. Laurinčiuko *Trečioji dolerio pusė* (1965 m.), J. Baltušio *Tėvų ir brolių takais* (1967 m.), J. Lukoševičiaus *Kolumbo rate ir už jo* (1982 m.) bei skyrius apie kelionę po JAV („Svetimoje padangėje“) iš S. Šimkaus knygos *Žmonės ir pasaulis* (1979 m.). Genrikas Zimanas (1910–1985) *Lietuvių rašytojų sąvade* (1996, 288 p.)⁴ pristatomas kaip „publicistas, kritikas“. Nuo 1934-ųjų priklausė pagrindinei Lietuvos komunistų partijai, parengė komunistinį laikraštį *Revoliucijos keliu*, Antrojo pasaulinio karo metais Zimanas vadovavo sovietiniams partizanams, kovojusiems prieš Vokietiją. Jis – buvęs *Tiesos* bei *Komunisto* redaktorius, LKP CK biuro narys. Sigizmundas Šimkus (1931–2009) – LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas, vėliau – LKP CK kultūros skyriaus vedėjas, nuo 1986 m. – LKP CK narys. Publicistas, dramaturgas ir prozininkas Albertas Laurinčiukas (1928–2012) dirbo *Komjaunimo tiesos* redaktoriumi, vėliau du kartus buvo išvykęs dirbti *Tiesos* ir *Moscow news* korespondentu į Ameriką: 1959–1963 m. bei 1968–1970 m. *Trečioji dolerio pusė* apima pirmosios išvykos laikotarpį, knyga apdovanota Vinco Mickevičiaus-Kapsuko premija. 1963–1968 m. Laurinčiukas dirbo LKP CK propagandos skyriuje, nuo 1971 m. šis autorius – LKP CK narys. Žurnalistas Jonas Lukoševičius (1937–2012) 1975–1979 m. bei 1988–1991 m. taip pat dirbo *Tiesos* ir *Moscow news* korespondentu JAV. *Kolumbo rate ir už jo* atspindi pirmąjį darbo Amerikoje tarpsnį. 1974–1975 m. jis – LKP CK užsienio ryšių skyriaus instruktorius. Rašytojas Juozas Baltušis (1909–1991) redagavo žurnalą *Pergalė*, vadovavo Radijo komitetui, buvo Rašytojų sąjungos partinės organizacijos sekretorius, kandidatas į LKP CK narius, Lietuvos TSR taikos

² Anušauskas A. 2006. KGB ir teritorijos kontrolė. Genocidas ir rezistencija [interaktyvus], Nr. 2 (20) [žiūrėta 2014 m. balandžio 12 d.], Prieiga per Internetą: <<http://www.genocid.lt/centras/lt/457/a/>>.

³ Juodytė-Žižienė A. 2002. Tarp kūrybiškumo ir stereotipų. Ko verta Juozo Baltušio proza. Darbai ir dienos [interaktyvus], t. 29 [žiūrėta 2014 m. balandžio 3 d.], 23 p. Prieiga per duomenų bazę Lituanistika: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LTLDB0001:J.04~2002~1367183409621/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.

⁴ Vanagas V. 1996. Lietuvių rašytojų sąvadas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 288 p.

gynimo komiteto pirmininkas. Baltušio knyga *Tėvų ir brolių takais* susilaukė didelio populiarumo, vėliau išimta iš apyvartos kaip ideologiškai netinkama.

Minėtų autorių kelionių tekstai analizuojami remiantis sovietmečio literatūrinio (ir ne tik) gyvenimo kontekstu bei pačiais tektais (dėl šios priežasties daug cituojama). Taip pat pasitelkiama struktūralistinės pakraipos teorija – naratologija. Konkrečiai pasirinktas prancūzo Gérard'o Genette'o (g. 1930) naratologijos instrumentarijus. Straipsnių rinktinės *Figūros I* (1966 m.), *Figūros II* (1969 m.), *Figūros III* (1972 m.), *Figūros IV* (1999 m.), mimezei skirtas veikalas *Mimologijos* (1976 m.), palimpsestus tyrinėjanti studija *Palimpsestai* (1982 m.), fikcija besidominti *Fikcija ir dikcija* (1991 m.) bei kiti veikalai atskleidžia plačią Genette'o domėjimosi sritį ir įvairiapusiškumą. Labiausiai šis tyrinėtojas žinomas dėl savo naratologijos (dar vadinamos ir naująja retorika, poetika) teorinio mechanizmo koncepcijos, pristatytos knygoje *Figūros III (Figures III)*, kur skyriuje „Pasakojimo diskursas“ („Discours du récit“) Genette'as naratologijos teiginius pritaikė nagrinėdamas M. Proust'o romaną *Prarastojo laiko beiėškant (À la recherche du temps perdu)*. Darbe remiamasi ne tik Genette'o idėjomis, išsakytomis minėtame veikalė, bet ir jo naratologijos teorinius mechanizmus ne kartą lietuvių literatūros kūriniams nagrinėti pasitelkusios N. Keršytės publikacijomis: „Pasakotojas ir veikėjas J. Biliūno apsakymuose: dvi santykio galimybės“, „Pasakotojo santykis su pasakojimo adresatu“ ir kt. Gilesniam naratologijos supratimui taip pat pasitarnavo du D. Vaitiekūno straipsniai, pristatantys šią teoriją: „Naratologija – pasakojimo teorija“ ir „Gèrard'o Genette'o naratologija“. Kelionių literatūros tyrinėjimui ši teorija pasirinkta siekiant atrasti ne tik teksto paviršiuje išvelgiamus jo ypatumus, bet ir apčiuopti iš pažiūros statiško, ideologinės retorikos sąlygoto teksto giluminį sluoksnį. Nors pats Genette'as labiau dėmesį telkia į pasakojimo mechanizmus (pasakojimai skiriasi forma, todėl savo naratologiją jis vadina formaliąja), darbe atsižvelgiama ir į teksto turinį, neapsiribojama pasakojimo formų aprašymu – tokios pozicijos savo tyrinėjimuose laikosi ir minėtoji N. Keršytė. „Genette'o tipo naratologiniame aprašyme mėginama tarsi atsistoti į pasakotojo poziciją ir iš jos pasižiūrėti, kokį santykį jis, kaip kalbinis subjektas, kuria su savo pasakojimo objektais (Keršytė, 2003, 103 p.)⁵“, – pastaroji mintis ypač paranki sovietmečio kelionių literatūrai nagrinėti. Darbe mėginama pažvelgti iš naratoriaus-keliautojo pozicijos, stebėti, koks jo ryšys su pasakojimo objektais, kaip tuos ryšius veikia Sovietų Sąjungos diktuojama ideologija, svarstoma, ar stipriai jie priklausomi nuo ideologinės sferos. Naratologija taikoma paslankiai, t. y. aptariamoms tik geriausiai teksto ypatumus atskleidžiančios naratyvinės formos, įdėmiau nagrinėjamas naratyvinis balsas bei pasakojimo būdas. Naratologinei analizei pasirinkta po tris skirtingo autoriaus tekstus (aptarti tik du Šimkaus tekstai, kadangi jie ir sudaro visą pasakojimą apie JAV), juos renkantis buvo atsižvelgta į tarpusavio skirtingumą – norėta kuo įvairiapusiškiau atskleisti kiekvieno autoriaus pasakojimų bruožus.

⁵ Keršytė N. 2003. Dviejų naratologijų kryžkelėje. Literatūra, Nr. 44 (4), 103 p.

Darbo **objektas** – sovietinio laikotarpio lietuvių kelionių literatūros tekstai apie Jungtines Amerikos Valstijas.

Darbo **tikslas** – nagrinėti sovietmečio kelionių literatūros pasakojimus, atsižvelgiant į sovietinės ideologijos įtaką.

Darbo **uždaviniai**:

1. Atskleisti literatūrinio lauko ypatumus sovietmečiu.
2. Aprašyti G. Genette`o naratologijos teorinį mechanizmą.
3. Nagrinėti pasirinkto laikotarpio kelionių tekstus, juos lyginant tarpusavyje.
4. Išskirti tiek individualius, tiek bendruosius sovietmečio kelionių pasakojimų bruožus.

Taikomi **metodai**: lyginamosios analizės, aiškinamasis, interpretacinis, G. Genette`o naratologija.

Darbą sudaro trys dalys. Pirmoje pateikiama literatūrinio lauko sovietmečiu rekonstrukcija, supažindinama su kontekstu, kuriuo vėliau remiamasi nagrinėjant kelionių tekstus. Aptariamas rašytojo bei sovietinės ideologijos santykis, socialistinis realizmas, cenzūra ir kt. Toliau aprašoma G. Genette`o naratologija, aiškinamos pagrindinės šios teorijos sąvokos, pasitelkiamos naratologiškai analizuojant kelionių pasakojimus. Trečioje dalyje keturiomis kryptimis nagrinėjami bei lyginami tekstai: atskleidžiamas JAV vaizdinio formavimas ir ideologiškojo sluoksnio ypatumai, pasakojimų bei pasakotojų bruožai, keliaujančių naratorių ryšys su svetima vieta.

I. LITERATŪRINIS LAUKAS SOVIETMEČIU

Šiame darbe į kelionių literatūrą žvelgiama kaip į bendrojo literatūrinio proceso dalį – štai kodėl nenorima matyti didelio prieštaravimo tarp sovietmečio grožinės ir kelionių literatūros (be to, abiem buvo keliami ideologiniai reikalavimai). Žinoma, grožinė bei fakto literatūra nesuvokiamos kaip tapačios. Atsižvelgiama ir į tai, jog dokumentinė kelionių literatūros prigimtis sovietiniu laikotarpiu kaip niekada priartėja prie fikcijos. „Sovietinės tikrovės pagrindinis bruožas buvo tas, kad sukurtieji jos vaizdiniai buvo daug svarbesni nei faktai ir reali patirtis“, – rašo N. Putinaitė (2007, 23 p.)⁶. Remiantis šia Putinaitės mintimi (jos knygoje *Nenutrūkusi styga* priešara tarp realybės ir oficialiosios tikrovės akcentuojama ne kartą) galima teigti, jog sovietmečiu įvairiais kanalais (kinas, literatūra ir pan.) buvo produkuojama fikcija, tam tikras simuliakrinis pasaulis. R. Glinskis (2006, 95 p.)⁷ pastebi, jog „nepasitikėjimas asmeninių išgyvenimų literatūra slypi pačioje sovietinės sistemos esmėje“. Kelionių tekstas kaip asmeninės patirties reiškimosi erdvė, atsižvelgiant į Glinskio mintį, tampa nepatikimas, dokumentuojantį pasakotoją leidžia įtarti fikcijos kūrimu. Dėl minėto įtarimo ir priartėjimo prie fikcijos, kelionių tekstai darbe regimi bendrojoje literatūrinėje erdvėje.

Toliau pateikiamas literatūrinio lauko kontekstas sovietmečiu (be šio žinojimo tekstų analizė būtų paprasčiausiai neįmanoma), atsižvelgiama ir į kelionių literatūros specifiką.

1.1. Rašytojo ir sovietinės ideologijos santykiai

Sovietinės ideologijos ir rašytojo santykiai yra gerokai sudėtingesni, negu gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Rašydama apie socialistinio realizmo etapus M. Putvytė visgi išskiria ne raidos etapus (nors šito ir tikimasi atsižvelgiant į straipsnio skyriaus pavadinimą „Socialistinio realizmo etapai“), o veikia dvi literatūros grupes: dogmatiškąją (oficialiąją) bei disidentinę (nonkonformistinę). „Rašytojai (ir ne tik jie) atsidūrė apsisprendimų kelyje tarp dviejų kraštutinių polių: neigti ir ignoruoti sovietinę sistemą arba ją priimti (Putvytė, 2006, 190 p.)⁸“. Toks Putvytės literatūros skirstymas į minėtas dvi grupes gana primityvus: dogmatiškajai ji priskiria E. Mieželaičio *Žmogų*, o disidentinei – A. Kalanavičių, kurio poezija išleista tik po jo mirties. Autorės publikacija puikiai įrodo sovietinės ideologijos ir rašytojo santykių sudėtingumą, jokių būdu neapribojamą išskirtomis literatūrinėmis laikysenomis, kadangi vėliau tekste šis skirstymas tarsi pamiršamas bei pažymima, jog „nėra lengva tiksliai apibrėžti nonkonformistinę laikyseną ir dar sunkiau ją atpažinti (Putvytė, 2006, 192 p.)“, prabylama ir apie dogmatiškosios literatūros apibrėžimo sunkumus, galimą dvejopą Mieželaičio kūrybos suvokimą: prisitaikėliškumas ar nuoširdus tikėjimas sovietine santvarka? Atsiskleidus šiam rašytojo ir sovietinės ideologijos santykių daugiaprasmiškumui bei autorės abejonoms tampa aišku, jog literatūros skirstymas į

⁶ Putinaitė N. 2007. *Nenutrūkusi styga*. Prisaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 23 p.

⁷ Glinskis R. 2006. XX amžiaus lietuvių dienoraščiai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 95 p.

⁸ Putvytė M. 2006. Socialistinis realizmas literatūroje: nepamiršta sena. Naujasis židinys–aidai, Nr. 4–5, 190 p.

dogmatišką ir disidentinę yra tik teorinis, vargiai atspindintis sovietinio laikotarpio realijas. Tuo labiau, jog straipsnio pabaigoje užsimenama, kad būta besistengusių išlaviruoti tarp ideologijos reikalavimų ir rašymo laisvės (plačiau apie šią rašančiųjų kategoriją nekalbama). Kitas autorius, K. Girnius (1996, 268 p.)⁹, pabrėžia, jog dvilypis skirstymas yra per siauras, nusakantis tik dvi kategorijas – „smerkimo vertus niekšus ir šlovės gaubiamus didvyrius“. Jis siūlo trilypę schemą: pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. Labiausiai paplitusi laikysena, anot Girniaus, yra prisitaikymas. Tačiau ir trilypėje schemoje slypi ne viena aklavietė. Kolaboravimu publikacijoje vadinamas priklausymas sovietų valdžios struktūroms, jos nusikaltimų viešas teisinimas, kitų skundimas ir pan. Autorius pripažįsta, kad „nė vienas iš minėtų trijų veiksmų nėra būtina kolaboravimo sąlyga. Skundikas, pvz., gali vengti viešų pareigų, o atsakingas pareigūnas nerašyti skundų saugumui (Girnius, 1996, 269 p.)“. Tokiu atveju kolaboravimo sąvoka, susidūrusi su individualia žmogaus elgsena, nebetenka aiškumo, nors publikacijoje ir tvirtinama, esą „kolaboravimo specifikos įsidėmėjimas padėtų išvengti bergždžių ginčų dėl kurio nors asmens apibūdinimo, kai viena pusė nurodinėja jo santykius su okupacine valdžia, o kita primena jo Žemaitės raštų įvadą (Girnius, 1996, 270 p.)“. Vertinant rašytojo kolaboravimą su sovietų valdžia, kyla natūralus klausimas: kaip atpažinti kolaborantą? K. Girnius siūlo pasitelkti jau anksčiau minėtus kriterijus, apibūdinančius kolaboranto viešąją laikyseną, tačiau kitokia viešoji veikla, kaip Žemaitės raštų įvadai, tampa nebereikšminga – autoriaus pozicija gana griežta. Tiesa, jis pažymi, jog naudinga atsižvelgti į laikmetį, kadangi vėlesnieji Rašytojų sąjungos „pareigūnai – dažniausiai tik nuoseklūs karjeristai (Girnius, 1996, 269 p.)“, o pirmieji buvo gerokai aktyvesni kolaborantai (A. Venclova, K. Korsakas ir kt.). Pasipriešinimo veiksmais įvardijami viešas Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas, narystė pagrindžio organizacijose, protestai, viešai reiškiamas solidarumas su valdžios nemalonėn patekusiais asmenimis dėl pasipriešinimo veiksmų. Aptardama Girniaus straipsnį E. Baliutyte (2007, 61 p.)¹⁰ teigia, jog „turint omeny sovietmečiu publikuotą literatūrą ir literatūros kritiką, apie pasipriešinimą ar rezistenciją tiesiogine žodžio reikšme kalbėti nėra pagrindo“ ir akcentuoja trilypio modelio pranašumą prieš dvilypį būtent dėl trečiosios – prisitaikymo – kategorijos įvedimo. Panašią nuomonę pokalbyje „Kodėl verta tyrinėti stalinizmą“, publikuotame mokslo žurnale *Colloquia*, išsako D. Satkauskytė, akcentuodama, jog dvi priešingos laikysenos – pasipriešinimas ir kolaboravimas – yra per siauras požiūris. Taip pat ji pabrėžia, kad „legaliai gyvenęs ir legaliai kultūroje dalyvavęs žmogus negalėjo likti visiškai pasipriešinimo pozicijoje (Satkauskytė, 2013, 166 p.)¹¹“. Trečiosios kategorijos – prisitaikymo – lygį taip pat

⁹ Girnius K. 1996. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. Naujasis židinys–aidai, Nr. 5, 268 p.

¹⁰ Baliutyte E. 2007. „Tyliosios rezistencijos“ metafora ir prisitaikymo strategijos sovietmečio literatūros kritikoje. *Colloquia* [interaktyvus], Nr. 19 [žiūrėta 2014 m. sausio 5 d.], 61 p. Prieiga per Internetą: <http://www.ilti.lt/failai/Nr19_05_Baliutyte.pdf>.

¹¹ *Colloquia* [interaktyvus]. 2013. Nr. 31 [žiūrėta 2014 m. kovo 29 d.]. Kodėl verta tyrinėti stalinizmo estetiką. 166 p. Prieiga per Internetą: <http://www.ilti.lt/failai/Colloquia31_internetui_Stalinizmo.pdf>.

sudėtinga įvertinti, nes „beveik neįmanoma nubrėžti kriterijų, kuriais būtų galima vertinti atskirų inteligentų laikyseną (Girnius, 1996, 272 p.)“. Girnius siūlo du vertinimo matavimus: santykį su valdžios struktūromis, partija ir paties inteligentijos atstovo požiūrį (vieni vengė disciplinų ar temų, turinčių politinį atspalvį, kiti patys jas rinkdavosi). Kaip prisitaikymo ir žaidimo pagal sovietinės valdžios taisykles įrodymą autorius pateikia nepriklausomybės atgavimo faktą, kuomet „paaiškėjo, kad nebuvo rašoma net ir į stalčių (Girnius, 1996, 273 p.)“. Tuščius stalčius yra minėjusi ir N. Putinaitė – rašymą „į stalčių“ ji laiko pasipriešinimu ideologijai (kaip ir viešą protestavimą, išvykimą iš Sovietų Sąjungos). Putinaitė (2007, 159 p.) akcentuoja, jog „daugelis kūrėjų nuėjo moralinio kompromiso keliu <...>. Kaip visuomenės dvasiniai ir moraliniai lyderiai jie rodė asmeninį susitaikymo su sovietine „neišvengiamybe“ pavyzdį“. Sovietologas J. Dobrenko (2013, 166–167 p.), jau minėtame žurnalo *Colloquia* pokalbyje, siūlo atsisakyti moralinių kriterijų vertinant rašytojo ir sovietinės ideologijos santykius: „Juk negaliu pasakyti, kaip būčiau elgęsis, jei būtų grasinta mano šeimai, vaikui. Kas toks esu, kad teisčiau? <...> Teisiantis požiūris man atrodo amoralus. Tai – tipiška raganų medžioklė. Žmonės ima teisintis, kurti dalyvavimo / nedalyvavimo mitologiją“.

Apžvelgus keletą tyrinėtojų pozicijas tampa aišku, jog rašytojo ir ideologijos santykiams apibrėžti netinka dvilypė schema, neapimanti gana svarbaus tarpinio būvio, elgsenos, esančios tarp kolaboravimo ir pasipriešinimo. Čia tinkamesnė yra trilypė schema, neatmetanti prisitaikymo, tačiau ir pastarojo vertinimas susiduria su kliūtimis – rašytojo elgesys sunkiai įspraudžiamas į teorines kolaboravimo, prisitaikymo ar pasipriešinimo kategorijas.

Puikus pavyzdys – J. Baltušio atvejis. D. Striogaitės publikacijoje „Juozas Baltušis partinio budrumo sargyboje. Vieno sovietmečio dokumento skaitymas“ svarstomas Baltušio skundas komunistų partijos CK prieš Borutą. Baltušis vaizduojamas kaip uolus sovietinio režimo tarnas, ištikimas komunistų partijai, o straipsnio pabaigoje „pasigirsta“ apgailestavimo gaida dėl bendrosios tuometinės padėties ir paties Baltušio pozicijos: „Tai sovietinio meto absurdu ir, deja, jais įtikėjusio Juozo Baltušio reliktas (Striogaitė, 2009, 324 p.)¹²“. Pastarajai minčiai galima priešinti L. Kanopkienės poziciją: „Suprantama, šis faktas nepuošia Baltušio biografijos, bet spekuliuoti juo, tarsi tai būtų nusikaltimas žmonijai, irgi nepadoru (2010, 25 p.)¹³“. A. Juodytė-Žižienė pripažįsta rašytojo lojalumą ideologijai, tačiau akcentuoja ir talentą: „Kad ir kaip skaudėtų ideologinė Juozo Baltušio tarnystė, kūrybine impotencija rašytojo kaltinti negalima (2002, 44 p.)“. Šios autorės požiūrį kritikuoja I. Vedrickaitė straipsnyje „Rašytojo mauzoliejaus apmatai Juozo Baltušio dokumentinėje prozoje ir apysakoje „Sakmė apie Južą“: esą „iš esmės ji tik atnaujino iš

¹² Striogaitė D. 2009. „Juozas Baltušis partinio budrumo sargyboje. Vieno sovietmečio dokumento skaitymas“. Naujasis židinys–aidai, Nr. 8–9, 324 p.

¹³ Kanopkienė L. 2010. Naujas Juozo Baltušio mitas? Kultūros barai [interaktyvus], Nr. 3 [žiūrėta 2014 m. balandžio 3 d.], 25 p. Prieiga per Internetą: <https://docs.google.com/viewer?url=http://www.kulturosbarai.lt/uploads/news/id16/KB_2010_3_pdf.pdf>.

tarybinių laikų paveldėtą Baltušio prozos vertinimą (2010, 85 p.)¹⁴. Keletoje pateiktų citatų išryškėja nevienareikšmiškas rašytojo elgsenos vertinimas.

Gerokai paprasčiau yra su sovietinės ideologijos lūkesčiais rašytojo atžvilgiu: norintis tapti tarybiniu rašytoju turėjo laikytis atitinkamų taisyklių. Kaip teigia E. Baliutytė (2003, 109 p.)¹⁵, itin svarbios buvo kūrybinės sąjungos, „legaliai gaminti meną subjektas galėjo tik tapęs jų nariu“. Rašytojas privalėjo aktyviai dalyvauti socializmo statybose: rašyti daug ir tinkamai, būti spausdinamas, kadangi literatūra (menas) tapo politiniu komunistų įrankiu. Pagrindinė rašančiojo užduotis, anot R. Kmitos (2009, 43 p.)¹⁶, – „aiškiai, be jokių abejonių ar sąlygiškumų atitikti partijos poziciją ir vykdyti jos nustatytą planą“. Rašytojas atliko tarpininko vaidmenį, turėjo „sujungti“ sovietinę ideologiją ir žmogaus kasdienybę. N. Putinaitė (2007, 132 p.) rašytojo svarbą sovietmečiu, jo didesnę net už ideologijos instruktoriaus reikšmę, grindžia gebėjimu kurti išgyvenimus, kadangi tuometiniam žmogui „jausmai buvo daug patikimesnė atrama tikėjimui sovietinio pasaulio likimiškumu nei protas ir logika“. Kelionė buvo viena iš režimo lūkesčius atitinkančiųjų (nebūtinai rašytojų) privilegijų: butai, aukštesnės pareigos ir pan. Nors I. Vedrickaitė knygos *Kelionė. Keliautojas. Literatūra* skyrių apie sovietinio laikotarpio kelionių literatūrą pavadina „Kalinio kelionėmis“ (atsižvelgdama į rašymo nelaisvę), tačiau, žvelgiant į kelionę kaip privilegiją, skyrių būtų galima vadinti ir „Išrinktųjų kelionėmis“.

1.2. Cenzūra ir rašytojas sovietmečiu

*Mes gyvenam šaly, kur beeinant keliu
Negirdėt mūsų žodžių už žingsnių keliu,
O kai pusbalsiu bandom kuždėti,
Tuoju mums primena Kremliaus kalnietį...*

(iš O. Mandelštam epigramos „Kremliaus kalnietis“)

Rašytojo ir sovietinės ideologijos santykius „prižiūrėjo“ cenzūros aparatas. A. Skorupskas (2005, 100 p.)¹⁷, pateikdamas cenzūros apibrėžimą, akcentuoja dvi jos funkcijas – sovietinės ideologijos įgyvendinimo ir savisaugos: „Sovietinė ideologinė cenzūra – tai vienas iš ideologinių režimo normų įgyvendinimo įrankių, kaip ir efektyviai veikusios komunistinės santvarkos savisaugos metodas, kuris padėjo išankstiniu prevenciniu, o vėliau represiniu būdu išvengti viešai priimtų normų pažeidimo ar net galimo „socialistinio gėrio“ kompromitavimo bei kritikavimo apraiškų“. Viena svarbiausių cenzūros aparato sudedamųjų dalių buvo Glavlitas: Vyriausioji literatūros ir leidyklų reikalų valdyba, vėliau – Vyriausioji valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba.

¹⁴ Vedrickaitė I. 2010. „Rašytojo mauzoliejaus apmatai Juozo Baltušio dokumentinėje prozoje ir apysakoje „Sakmė apie Juzą“. *Colloquia [interaktyvus]*, Nr. 24 [žiūrėta 2014 m. balandžio 3 d.], 85 p. Prieiga per Internetą: <http://www.ilti.lt/failai/Nr24_Str_Vedrickaite.pdf>.

¹⁵ Baliutytė E. 2003. Sovietmečio literatūros kritika kaip socialinis reiškinys. *Lituanistica [interaktyvus]*, Nr. 1 [žiūrėta 2013 m. gruodžio 2 d.], 109 p. Prieiga per duomenų bazę Lituanistika: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LTLDB0001:J.04~2003~1367159911060/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.

¹⁶ Kmita R. 2009. Ištrūkimas iš fabriko. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 43 p.

¹⁷ Skorupskas A. 2005. Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964 – 1989 m.). *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1 (17), 100 p.

Pasak L. Gudaičio (2010)¹⁸, „cenzorių pastabos būdavo perduodamos žodžiu, ir tai ne kiekvienam, o įstaigos vadovui, leidybos sferoje – dažniausiai vyriausiajam redaktoriui ar direktoriui, kurie jas realizavo. Redaktoriams buvo draudžiama aptarinėti cenzūros veiksmus, autoriai neturėjo žinoti, kad jų knygos cenzūruojamos“. Cenzūros galia ir intensyvumas visą sovietmetį nebuvo tolygus: totalią stalininę kontrolę 1956 m. pakeitė destalinizacijos procesas, Chruščiovo valdymo metu, pasak R. Kmitos (2009, 53 p.), „nebegresia trėmimai, fizinis susidorojimas, kalėjimai, tačiau atsiranda kitokie visuomenės kontroliavimo būdai“. Šis autorius mini grasinimus, psichiatrines ligonines, verbavimą, botago ir meduolio metodą, persekiojimus ir kt. 1964-aisiais, nušalinus N. Chruščiova, „susvyravo politinio režimo stabilumas ir trumpai (SSRS iki 1968 m.) susilpnėjo ideologinė cenzūra (Skorupskas, 2005, 101 p.)“. Stagnacijos laikotarpiu, valdant sąstingio simboliui L. Brežnevui, cenzūra darėsi griežtesnė. Tačiau 1985 m., SSRS vadovu tapus M. Gorbačioviui, anot Skorupsko, cenzūros galia laipsniškai seko, Glavlitas bei jo padaliniai ilgainiui nunyko. Rašytojas skirtingais cenzūros intensyvumo etapais jautė nevienodą šio kontrolės mechanizmo poveikį: jei stalininiu laikotarpiu cenzūra „kvėpavo į nugarą“, tai nereiškia, jog lygiai taip pat intensyviai į rašytojo nugarą kvėpuota visą sovietmetį.

Verta paminėti, jog cenzūra nėra tik sovietinės ideologijos neatitinkančio teksto pertvarkymas išbraukiant nepageidautinas jo vietas. T. Venclova (1983, 262 p.)¹⁹ yra užsiminęs, kad „kiekvienam rašančiam anksčiau ar vėliau lieps kažką pridurti. Padorų rašytoją Rytų Europos šalyje lengva atpažinti pirmiausia iš to, kad jis stengiasi nepridurti“. Taip pat jis akcentuoja dažnai sutinkamą klaidingą sovietinio meto vaizdinį: „Dažnas <...> suvokia ir vaizduoja sovietmetį kaip vienodai tamsią, beprošvaistę represijų ir baimės epochą. <...> Būsimoji laisvė – pirmiausia kultūros srityje – brendo ir augo nenumaldomai. Žinoma, tai buvo sunkus brendimas (Venclova, 2008, 485 p.)“. Cenzūros galia kito, per visą sovietmetį ji nebuvo statiška kontrolės forma (dinamiką fiksuoja jau minėtas A. Skorupskas, režimo laisvėjimą atskleidžia ir Venclovos mintys).

Cenzūrą galima skirstyti į išorinę ir vidinę. Išorinei atstovauja visas cenzūros aparatas su Glavlitu priešakyje. „Glavlitas, spauda buvo neatsiejami nuo KGB; <...> visa ši represinė sistema (spauda, kaip vėliau pamatysime, buvo uoli KGB – Glavlito tarnaitė) žlugdė švenčiausius rašytojų kūrybinius sumanymus, o neretai ir juos pačius – morališkai bei fiziškai. Taigi Glavlito atskirti nu KGB jokių būdu neįmanoma (Jakštas, 1992, 47 p.)²⁰“. Tačiau vidinės cenzūros egzistavimas lėmė, jog dažnai tekstas nepasiekdavo cenzorių – rašytojas pirmiausia pats save recenzavo, kadangi

¹⁸ Gudaitis L. 2010. Uždusinti žodžiai: Sovietinė cenzūra pokario Lietuvoje. Metai [interaktyvus], Nr. 5–6 [žiūrėta 2014 m. sausio 30 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6055-leonas-gudaitis-uzdusinti-zodziai-sovietine-cenzura-pok-ario-lietuvoje?catid=575%3A2010-m-nr-5-6-geguze-birzelis>>.

¹⁹ Venclova T. 1983. Žaidimas su cenzoriumi. Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą. 2013. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 262 p.

²⁰ Jakštas J. 1992. Pasąmonėj – spygliai. Rašytojas ir cenzūra. Vilnius: Vaga, 47 p.

žinojo, ko rašyti nederėtų. A. Sabonio sudarytoje knygoje *Rašytojas ir cenzūra*²¹ dažnai prabylama apie vidinę cenzūrą: „Bolševikinė cenzūra buvo daugiapakopė. Pirmiausia autorių gniuždė Vidinis Redaktorius. Paskui panašiai darė tikrieji redaktoriai, irgi su savo vidiniais antrininkais. Tik po to tekstas patekdavo pas oficialųjį cenzorių, apgaulingai vadinamą redaktoriumi, bet šiam jau dažnai nebūdavo likę darbo (Dabulskis, 1992, 36–37 p.)²²“. N. Putinaitė (2007, 167 p.) taip pat mini autocenzūrą kaip išorinės cenzūros mechanizmo sukeltą pasekmę, o tikrieji sovietinės ideologijos įsitvirtinimu ir priežiūra besirūpinantys cenzoriai „nebūdavo žinomi, tad cenzūra reiškė nenuspėjamą, visur esančią kontrolę“.

V. Kelertienė vidinę cenzūrą (autocenzūrą) skirsto smulkiau: į nesąmoningą, pusiau sąmoningą ir sąmoningą. Nesąmoningas autocenzūros sluoksnis reiškia atotrūkį nuo laisvo, sovietinio režimo neapriboto pasaulio normų. Šis atotrūkis, kaip teigia Kelertienė (2001, 293 p.)²³, formavo žmonių „sąmonę labiau, nei jie patys suvokia ar yra linkę pripažinti“. Pusiau sąmoninga cenzūra yra tuomet, kai rašytojas apmąsto, įvertina ideologinius reikalavimus norimo sukurti teksto atžvilgiu, tik iš dalies sąmoningai stengiasi apeiti temas ar rašymo būdus, kurie būtų pastebėti cenzorių. Sąmoninga autocenzūra yra labiau apgalvota negu pusiau sąmoninga, tekstas kuriamas taip, kad išvengtų cenzorių: „Pavyzdžiui, kadangi žodis „Dievas“ pernelyg uolių cenzorių buvo uždraustas rašyti didžiąja raide <...>, kartais poetai stengėsi žodį „Dievas“ rašyti sakinio arba eilutės pradžioje (Kelertienė, 2001, 295 p.)“, – tokiu būdu šis draudimas sėkmingai apeinamas.

1.3. Galynėjimasis su cenzūra

Skirsnio pavadinimas kiek ironiškas: teisingas galynėjimasis paprastai įmanomas tarp lygiaverčių (vienos kategorijos) varžovų. Cenzūros ir rašytojo jėgos buvo nelygios, tačiau būta tekstų, kurie netapo tik reveransais sovietinei ideologijai.

Apie autocenzūrą T. Venclova (1983, 262 p.) yra rašęs, jog „beveik kiekvieno rašytojo pasąmonėje <...> slypi ne vien cenzorius, o ir jo priešininkas: gundantis kipšas, juokdarys, nešvanki ir nepataisoma esybė, nuolatos maištaujanti prieš cenzūrą. Ta esybė mėgina išplėsti pasaulio ribas, pasakyti tai, kas paprastai „nepraeina“, ir patylėti (arba sumurmėti kokią nesąmonę) toje vietoje, kur dera reikšti ištikimybę ir lojalumą“. Rašytojas pasisako už laisvę rašyti tai, ką nori, o ne tai, ką reikia. Kartu teigia, jog rašytojiška (kūrėjo) prigimtis sunkiai suvaldoma, ji negali būti ištikima režimui, nenori paklusti, t. y. daryti reveransų. Panašiai rašo ir R. Kmita (2009, 39 p.), sovietmečio tyrinėjimus regėdamas kaip dviejų tvarkos sistemų sudėtį: ideologijos diktuojamos bei natūralios,

²¹ Šią knygą publikacijoje „Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas“ (*Naujasis židinys–aidai*, Nr. 5) K. Girnius kaltina aukos sindromu, mat „niekas nevertė jų imtis šių pareigų [cenzoriaus] arba nedraudė jų atsisakyti (279 p.)“. Į ją kritiškai žvelgia ir V. Kelertienė (2001, 303 p.): „Šiuose pareiškimuose paprastai pasakojama, kaip tie autoriai buvo slopinami cenzūros. Tie, kurie iš tikrųjų (nu)kentėjo, daugiausia tyli“.

²² Dabulskis A. 1992. Ir smaigiamas pripranti. Rašytojas ir cenzūra. Vilnius: Vaga, 36–37 p.

²³ Kelertienė V. 2001. Cenzūros apėjimo sovietiniais metais formos kaip nacionalizmo išraiška. Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą. 2006. Vilnius: Baltos lankos, 293 p.

„kuri bando veikti nepriklausomai nuo primetamos tvarkos taisyklių“. Sovietiniu laikotarpiu egzistavo tam tikri teksto kūrimo būdai, leidžiantys bent iš dalies pasakyti tai, ką nori, metodai, padedantys nors šiek tiek atlaisvinti „ideologinį kaklaraištį“. Tuos metodus išsamiau yra aprašęs T. Venclova, taip pat – V. Kelertienė.

Kelertienė išskyrė 7 sovietinės ideologijos reikalavimų apėjimo būdus: istorinį perkėlimą, elipses ir nutylėjimus, magiškąjį realizmą, makrostruktūros sumažinimą iki mikrostruktūros, postmodernųjų reliatyvizmą, faktų pateikimą neigiamo personažo lūpomis, potekstes ir intertekstus. Pasitelkus istorinio perkėlimo metodą dabartis ir jos problemos vaizduojamos praeities laike, kuris yra saugesnis, o skaitytojai įžvelgia bei suvokia paraleles su dabartimi. Kelertienė nepažymi, kad skaitytojo įžvalgumas, tų paralelių sėkminga „pėsekystė“ yra idealus metodo įgyvendinimas, juk skaitytojas nebūtinai geba atpažinti istorinį perkėlimą, arba gali aptikti jį ten, kur pastarasis nenaudotas. Elipsės ir nutylėjimai (juos rašytojas palieka apgalvotai) skaitančiajam leidžia pačiam nuspėti neparašytus dalykus. Tiesa, kad nutylėjimų ir elipsių vietoje skaitytojas įrašytų sovietiniam režimui nepriimtinas temas, yra būtina sąlyga – jis turi vadovautis „toku pat kaip ir autorius kodu (Kelertienė, 2001, 300 p.)“. Magiškąjį realizmą sovietmečio tekstuose autorė sieja su folkloro elementais, atliekančiais pamokomąją funkciją (J. Apučio „Skraidančios obelys“). Kitas cenzūros apėjimo būdas, makrostruktūros sumažėjimas iki mikrostruktūros, apsunkina tikrojo subjekto atpažinimą literatūros kūrinyje: skaitytojas, pasitelkdamas kontekstus, atpažįsta įvairias sąsajas, pavyzdžiui, tautą ir jos problemas, tekste užšifruotas šeimos pavidalu. Postmodernaus reliatyvizmo metodas apima lietuvių ir sovietų tiesų gretinimą, tekste aptinkamas daugiavariantiškumas (ir ideologijos pageidautini, ir nepageidautini variantai) pagrindžia elementų, prieštaraujančių sovietiniam režimui, gyvavimą kūrinyje. Faktų pateikimas neigiamo personažo lūpomis laiduoja teisėtą ideologijai neįtinkančių minčių išsakymą. Personažas nebūtinai turėjo būti neigiamas, laisviau prabilti galėjo ir „nepakaltinamas“ herojus: vaikas, pavargęs žmogus ir pan. Intertekstai, kaip tam tikros universalios aliuzijos, dažniausiai atpažįstami specialių skaitytojų grupių (išskiriamų pagal išsilavinimą, amžių ir kitas kategorijas), ir nuo cenzorių paslepia politinį kūrinio turinį. V. Kelertienė (2001, 303 p.) akcentuoja poteksčių sudėtingą atpažinimą, nes jos „retos sintaksiniame lygmenyje, be to, jos išskirtinai priklauso nuo autoriaus ir skaitytojo pasaulių pažinimo ir kone visiško susitapatinimo su abiejų <...> požiūrio bei užuominų ribomis“. Ezopinį kalbėjimą ši autorė labiau sieja su poteksčių dekodavimu.

T. Venclova, aprašydamas ezopinę kalbą, irgi pateikė 7 tokio kalbėjimo priemones: metonimiją, Šecherezados metodą, akrostichą, „reveransų“ ir „perkūnsargių“ taktiką, neigiamo personažo kalbą, įžūlų apsimetinėjimą (taip pavadinta šio darbo autorės, nes Venclova pavadinimo nepateikia – tik paaiškinimą) bei „špygos kišenėje“ metodą. Metonimija apibūdinama kaip paprasčiausia ezopinio kalbėjimo priemonė, prasmės perkėlimas gretinant. „Nors terminologiškai tai gal ir ne visai tikslu

(Venclova, 1983, 263 p.)“ – pažymina. Pasak autoriaus, cenzorius sunkiau atpažįsta metonimiją, lengviau – metaforą. Šecherezados metodas yra tada, kai pasakojimas baigiamas įdomiausioje vietoje, tačiau tai padaroma apgalvotai: taip, kad skaitantysis gebėtų numatyti tęsinį. Akrostichas, anot rašytojo (1983, 265 p.), pasitelkiamas retai, juk sumanymui išaiškėjus „sunku nekalta veido išraiška tvirtinti, jog tai grynas sutapimas“. „Reveransų“ bei „perkūnsargių“ taktika yra tokia, kai į režimui ne itin tinkamą tekstą įrašoma ideologijai lojalių frazių, o iš skaitytojo tikimasi tikrosios teksto prasmės supratimo. Neigiamo personažo nepakaltinamumas jau buvo minėtas ir V. Kelertienės, o štai įžūlaus apsimetinėjimo perpratimas itin priklauso nuo skaitančiojo (tinkamą teksto supratimą čia sufleruoja autoriaus pavardė), naudojant šį metodą reikia „įžūliai tvirtinti kažką visai priešinga tam, ką iš tikrųjų turi galvoje, pavyzdžiui, girti slaptąją policiją tokiu nepakenčiamai saldžiu tonu, kad skaitytojas pajustų, kaip tu jos nemėgsti (Venclova, 1983, 265 p.)“. „Špygos kišenėje“ metodas labai ribotas: painiame tekste esanti užuomina suprantama tik rašiusiajam ir keletui uždaro rato žmonių, kuriems jis asmeniškai tą užuominą paaiškino. Ezopinę kalbą, užuominų slapstymą literatūros kūriniuose Venclova (1983, 266 p.) vertina gana skeptiškai: „Gudrios ir apgailėtinos priemonės, skirtos cenzoriams apmauti, greičiausiai jau seniai yra išstudijuotos atitinkamų organų ir leidžiamos iki tam tikrų ribų“.

Dar verta paminėti, jog ezopinės kalbos atpažinimas tekste (bei tyrinėjimas) yra gana keblus: sudėtinga nuspręsti, ar tam tikras kūrinio vietas reikia skaityti „tarp eilučių“, rizikuojama ieškoti poteksčių ten, kur jų nėra. Kaip teigia N. Putinaitė (2007, 189 p.), „nelabai aišku, kokio suvokimo sovietiniam skaitytojui būtų pakakę, kad jis manytūsi atpažinęs tam tikrame kūrinyje užkoduotą ezopinę mintį“. Problematiškas ir dekodavimo rezultatas: nežinia, ar skaitančiojo iššifruota prasmė tapati tai, kurią norėjo perteikti kūrėjas.

1.4. Socialistinis realizmas kaip vaizdavimo būdas

Jau 1928 m., M. Gorkio straipsnyje „Kaip aš mokiausi rašyti“ („О том, как я учился писать“), aptinkama principų, artimų socialistiniam realizmui. „Žmonijos vargo ir kūrybos istorija daug įdomesnė ir reikšmingesnė už žmogaus istoriją (Gorkis, 1928)²⁴“, – socialistiniam realizmui nebūdingas žvilgsnis į žmogų kaip individualų asmenį (tačiau jis svarbus kaip liaudies darinio narelis). Gorkio įtaką socialistinio realizmo formavimuisi pabrėžė S. Lipskis (1973, 3 p.)²⁵: „Maksimo Gorkio pasiūlyta programa – socialistinis realizmas – šiandien tapo ryškiausiu pažangaus meno metodu, įgijo pasaulinę reikšmę, atvėrė plačias galimybes kiekvienam menininkui, panorusiam objektyviai atspindėti revoliucinę patirtį, žmogaus augimą ir tobulumą“. Žmogaus

²⁴ Горький М. 1928. О том, как я учился писать [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. lapkričio 13 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://gorkiy.lit-info.ru/gorkiy/articles/article-351.htm>>.

²⁵ Lipskis S. 1973. Ieškojimų ir atradimų kompasas. Socialistinio realizmo galimybės ir lietuvių prozos praktika. Literatūra ir menas, lapkričio 24 d., 3 p.

tobulumą savo straipsnyje mini ir Gorkis, akcentuodamas, jog šiam siekiui trukdo „krivinas priešas“ – buržuazija.

Socialistinio realizmo įsitvirtinimo data, anot E. Bukelienės (1991, 77 p.)²⁶, yra 1934 m.: tuomet „literatūros teorijoje, o netrukus ir visoje sovietinėje estetikoje ir meno praktikoje įsitvirtina pseudomokslinis socialistinio realizmo metodas“. Tačiau M. Putvytė (2006, 186 p.) socialistinio realizmo užuomazga laiko 1922 m. įkurtą Glavlitą ir pažymi, jog plačiai terminas „imtas minėti tik 1932 m.“. Taip pat M. Putvytė (2006, 186 p.) atskleidžia socialistinio realizmo kaip meno metodo nevienareikšmiškumą, nes „jame nedomino estetinio kriterijus, o meno metodas būtent šiuo kriterijumi ir remiasi“, ir siūlo jį laikyti įtakinga „kultūros politika“. E. Baliutyte (2003, 108 p.), kaip ir E. Bukelienė, socialistinį realizmą laiko metodu: „Naujosios literatūros vizija buvo apibendrinta socialistinio realizmo – vienintelio legalaus meninio metodo – vardu“. Nuomonių išsiskyrimas tik patvirtina, jog socialistinis realizmas gali būti suprantamas ir siaurąja, kaip literatūros kūrimo ir kritikos metodas, ir plačiąja prasme, kaip Tarybų Sąjungos meno pasaulį visaapimanti bei formuojanti politika. Tiek siaurąja, tiek plačiąja prasme žvelgiant, metodo (politikos) reikalavimai menininkui nekinta.

Metodui paklūstąs kūrėjas vaizdavo realybę taip, kaip to buvo reikalaujama: tikroviškai, konkrečiai, dabarties vaizdinį projektuodamas pažangios ateities link. Verta paminėti, jog tikrovė performuojama taip, kad atitiktų sovietinės ideologijos reikalavimus – čia išryškėja tikroviško vaizdinio absurdiškumas bei rašytojo išstūmimas iš kūrybinio proceso. Socialistinę gyvenimiškąją tikrovę, kurios nebuvo leidžiama aprašyti tokios, kokia ji yra iš tiesų, rašytojui teko „maskuoti teorine idealybe (Bukelienė, 1991, 77 p.)“. Literatūroje įsigalėjo tipiški charakteriai, konfliktų vaizdavimą pakeitė teigiamas herojus ir varžymasis „ne tarp gero ir blogo, o tarp gero ir geresnio (Putvytė, 2006, 188 p.)“, kasdienybė tapo mitologizuota (liaudies darbai tolygūs žygdarbiams). Literatūros kūrinys turėjo būti paprastas, aiškus, lengvai suprantamas liaudžiai, jai artimas, o svarbiausia – užtikrinti „efektyvų propagandinį poveikį skaitytojams (Kmita, 2006, 11 p.)²⁷“.

Į socialistinį realizmą, sovietinės literatūros kūrimo pagrindą bei kritikos metodą, įtakingą sovietinę politiką, galima žvelgti kaip į tam tikrą meninį utopijos konstravimo modelį. Stalino valdymo laikotarpiu utopija buvo labiausiai priartėjusi prie realybės, tuometinis „gyvenimas vaizduojamas kaip išsipildžiusi arba beveik išsipildžiusi utopija, svajonių šalis, saulės miestas (Kmita, 2008, 230 p.)²⁸“. Utopija ir tikrovė – priešingi poliai, tarp kurių balansuoja socialistinis

---

²⁶ Bukelienė E. 1991. Socialistinio realizmo stereotipai. *Metai*, Nr. 7, 77 p.

²⁷ Kmita R. 2006. Lietuvių poezijos modernėjimas sovietmečiu: bandymas konceptualizuoti. *Literatūra [interaktyvus]*, t. 48 (1) [žiūrėta 2013 m. gruodžio 5 d.], 11 p. Prieiga per duomenų bazę Lituania: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LTLDB0001:J.04~2006~1367154218393/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.

²⁸ Kmita R. 2008. Utopijos apvertimas. Ironiškoji lietuvių poezija sovietmečiu. *Darbai ir dienos [interaktyvus]*, t. 50 [žiūrėta 2013 m. gruodžio 2 d.], 230 p. Prieiga per duomenų bazę Lituania: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LTLDB0001:J.04~2008~1367166722220/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.

realizmas, o tekstas lieka „nei utopija, nei tikrovė (Kmita, 2008, 231 p.)“. Vis dėlto Tarybų Sąjungoje labiausiai vertingas buvo kuo arčiau utopijos poliaus balansuojantis kūrinys, tad galima teigti, jog socialistinio realizmo ir utopijos santykiai glaudūs, o su gyvenimiškąja tikrove komplikuoti, juk būtent tikrovės kelionę į literatūrą stabdė cenzūros užkardas – pastarasis dažniau „įsileisdavo“ utopinę mąstyseną. Žinoma, oficialiai tokia mąstysena nebuvo įvardijama kaip utopinė, ji tapo realybės kategorija. Šią mintį R. Kmita išsako monografijoje *Ištrūkimas iš fabriko*, atskleisdamas simuliakrinę socialistinio realizmo prigimtį²⁹, jo komplikotą santykį su tikrove: „Ir nors socialistinis realizmas su tikrove turėjo nedaug ką bendro ir buvo sovietinės ideologijos tikrovės simuliakro kūrimo matrica, tačiau tikrovės, tikroviškumo, realumo kategorija bene dažniausiai pasirodydavo ideologų kalbose, oficialinės kritikos straipsniuose ar skaitytojų laiškuose (Kmita, 2009, 253 p.)“.

Per visą Lietuvos sovietinį laikotarpį socialistinis realizmas ir jo įtaka kūrėjams kito. E. Bukelienė išskiria skirtingas metodo vystymosi pakopas. Anot jos, 1940–1955 m. buvo „klasikinio“ socialistinio realizmo modelio formavimosi laikas, kai kiekviena knyga turėjo privalomą idėjinę schemą: teigė mitologizuotą komunistų partijos galią ir neklystamumą, komunistų valdžios atėjimą vaizdavo kaip istoriškai neišvengiamą procesą, taip pat knyga turėjo spinduliuoti tikėjimą komunistine ateitimi. Veikėjai nevaizduoti kaip individualūs charakteriai, jie – „socialiniai vienetai, kurių psichologija ir veiksmai griežtai determinuoti klasinės kilmės ir padėties (Bukelienė, 1991, 79 p.)“. Antrasis socialistinio realizmo etapas, 1955–1970 m., susijęs su Stalino mirtimi ir „atlydžiu“. Autorė pabrėžia literatūros įvairėjimą, pastaroji tampa vis sunkiau kontroliuojama cenzorių, tačiau tebėra gajūs Lenino, partijos, socializmo mitai. „Atlydžio“ metu „prasideda literatūros „sužmoginimas“ (Bukelienė, 1991, 79 p.)“, šalia socialistinio realizmo aptinkama ir psichologizmo, pastebima nauja „tipiškumo“ samprata, kalbanti apie žmogų ne tik kaip turintį socialinę prigimtį, bet ir neatmetanti jo individualiosios prigimties. Nors šiame etape literatūra tapo autentiškesnė, idėjinė schema tebebuvo privaloma (klasių kovos vaizdavimas ir kt.). Rašydamas apie literatūros padėtį nuo 1956-ųjų, R. Šilbajoris (1983, 546 p.)³⁰ taip pat akcentuoja ne tik laisvėjimą, bet ir nepakitusių idėjinį kūrinių pagrindą:

„Po 1956 m. <...> sumažėjo ir retoriško, deklaratyvaus entuziazmo reikalavimai poezijai. Į statulos paliktą vietą buvo lyg ir pakviestas žmogus, o su juo ir tradicinė poezijos tematika, kurioje atsirado individo sąmonė, jo jausmai, troškimai buvo įpinti į gamtovaizdžius, žiedus, vakaro spalvas ir net kartais prabildavo šiais daiktais apie paprastą žmogišką meilę. Pjėdestalas tačiau liko tas pats ir su tuo pačiu įrašu apie socialistinį realizmą, liaudies pergalę, naujojo sovietiško žmogaus kūrimą ir t. t.“.

Trečiąjį etapą, 1970–1985 m., autorė apibūdina kaip B. Radzevičiaus ir J. Apučio kartos įsitvirtinimo metą, kuomet „socializmas atmetamas iš esmės (Bukelienė, 1991, 85 p.)“. Bukelienė

²⁹ Simuliakrinę socialistinio realizmo prigimtį, ypač stalinizmo laikotarpiu, taip pat akcentuoja ir G. Mažeikis (2010, 298 p.) knygoje *Propaganda ir simbolinis mąstymas*: „Šio laikotarpio menas <...> turėjo ne atspindėti realius socialinius procesus, o sąmoningai vaizduoti pageidaujama tikrovės legendą“.

³⁰ Šilbajoris R. 1983. Žmogus ir žodis pokarinėje Lietuvos poezijoje. Netekties ženklai. 1992. Vilnius: Vaga, 546 p.

vaizduoja socialistinio realizmo procesą kaip vis labiau silpnėjusį ir galiausiai atmestą. Toks vaizdavimas reiškia, jog žvelgti į socialistinio realizmo metodą ar politiką kaip į visaapimančią reiškinį yra per daug vienaprasmiška dėl jo sudėtingumo, nevienodumo skirtingais laikotarpiais bei būdų, kuriuos pasitelkdamas rašytojas stengdavosi išsiveržti už metodo reikalavimų ribų (apie būdus plačiau rašoma 1.3. skirsnyje).

Apie L. Brežnevo vadovavimo pabaigos laikotarpį (jis vadovavo Sovietų Sąjungai iki 1982-ųjų) ir tuometinį socialistinio realizmo poveikumą literatūrai yra rašęs ir T. Venclova (1990, 258 p.):

„Galėjai rašyti visokius mitologinius, siurrealistinius, ultramodernistinius, absurdiškus, kvazifilosofinius ar švelniai kritinius kūrinius – su sąlyga, kad nereiški viešų abejonių partijos viršenybe, nelieti aiškiai draudžiamų temų (tarkime, nomenklatūros privilegijų ar įtemptų tautinių santykių) ir išlaikai savo tekstuose tai, kas neaiškiai apibūdinama kaip „gyvenimo teigimas“.

Rašoma apie laikotarpį, kurį Bukelienė priskiria trečiajam socialistinio realizmo raidos etapui, kuomet pastarasis buvo atmestas. Tačiau Venclovos tekstas rodo, jog nepaisant laisvesnės kūrybinės aplinkos, tebeegzistavo draudžiamos temos, neleista abejoti visagale partija – reikėjo laikytis tam tikros idėjinės tvarkos.

1.5. Sovietinės retorikos ypatumai

Nors sovietinės retorikos bruožai šiek tiek atsiskleidė jau 1.4. skirsnyje apie socialistinį realizmą, verta jos ypatumus aprašyti išsamiau, kadangi ideologijos reiškimosi atpažinimas šiame darbe gana svarbus (visi bruožai pateikiami bendrai, neskirstomi pagal sovietmečio periodus).

1945 m. LKP(b) CK biuro ir LSSR LKT bendras nutarimas dėl lietuvių meno sovietizavimo, publikuotas dokumentų rinkinyje *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje: 1940–1990* (2005, 54 p.)³¹, nurodo aiškią tarybinio kūrinio viziją: „Sukurti giliai idėjinius ir aukšto meninio lygio kūrinius, atskleidžiančius liaudies kovą dėl savo laisvės ir nepriklausomybės, heroizmą fronte ir užnugaryje, Tarybų Sąjungos tautų draugystę ir bolševikų partijos – visų mūsų pergalių Didžiajame Tėvynės kare su pavergėjais vokiečiais organizatoriaus – vaidmenį“. Meno kūriniai turėjo atspindėti socialistines idėjas, auklėti „naują žmogų“ – kitaip buvo kaltinami beidėjiškumu, atitrūkimu nuo gyvenimo (nuostata „menas menui“ nepriimtina). R. Kmita (2009, 44 p.) šio laikmečio retoriką apibūdina kaip siaurą, talpinamą į „keletą retorinių šampū, raktažodžių, atitinkančių fabriko tvarką: varijuojama kovos, pergalės, darbo, statybų, pažangos, lenktyniavimo, jėgos, didingumo, tvirtumo, teisingumo klišėmis“.

Dar sovietinei retorikai būdingas dualistiškumas, grįstas priešybėmis: draugas–priešas, mes–jie ir kt. Pasak N. Putinaitės (2007, 18 p.), tokios priešybės „atspindi vienpusiškumo retoriką, siekusią sukurti paprastų orientyrų pasaulėvaizdį“. Dualistiškumą (kaip sovietinio laikotarpio kelionių literatūros svarbų bruožą) akcentavo ir I. Vedrickaitė (2010, 132 p.)³²: „Kelionės į užsienį – ribos

³¹ Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje: 1940–1990. Dokumentų rinkinys (sud. Bagušauskas J. R., Streikus A.). 2005. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 54 p.

³² Vedrickaitė. 2010. Kelionė. Keliautojas. Literatūra. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 132 p.

tarp socialistinės tvarkos ir kapitalistinio chaoso peržengimas – turėjo palaikyti visokeriopai degraduojančio priešo vaizdinį“. Istorija dualistiškai skirstyta į prieš komunizmą ir po, kova suprantama kaip kova tarp dviejų klasių (darbininkų bei jų išnaudotojų), socialistinė santvarka vadinama pažangiąja, jai priešinta buržuazinė. Laimės, šviesios ateities, pasiaukojimo (šviesaus rytojaus vardan) temos buvo pirmaplanės, o štai individuali kaltė, atsakomybė ar laisvė tokios aktualios nebuvo. Itin svarbi ateities perspektyva, tarsi eliminuojanti dabarties momentą, taip pat – veržlumas, entuziazmas, optimistiškumas, „sovietinis gyvenimas skelbėsi esąs progresyvus, apimsiantis visą pasaulį (Putinaitė, 2007, 52 p.)“. Rytas, aušra, šviesa buvo siejami su komunizmu, svarbus ir darbas, aiškintas kaip didžiausia žmogaus laimė (*homo sovieticus* vadintas būtent darbo žmogumi), darbo poetizavimas. Sovietmečio retorikai būdingi plieno, gamyklos (fabriko), geležies įvaizdžiai, šių „motyvų galima rasti kone kiekviename poezijos rinkinyje, leistame Stalino, o ir vėlesniais metais (Kmita, 2009, 169 p.)“. G. Mažeikis (2010, 259 p.)³³ knygoje *Propaganda ir simbolinis mąstymas* mini komunisto įvaizdį, kuriam „būdingas hiperbolizuotas antropocentrizmas: jis yra ne tik kosmoso, valstybės, bet ir laiko, istorijos centras“.

---

³³ Mažeikis G. 2010. Propaganda ir simbolinis mąstymas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 259 p.

II. G. GENETTE`O NARATOLOGIJOS TEORINIS MECHANIZMAS

Naratologijai svarbus žodinis pasakojimas, diskursyvinis lygmuo, „jos objektas – pasakojimo „retorika“ (Keršytė, 2006, 128 p.)³⁴. Nors šiai teorijai svarbios pasakojimo formos, jų aptikimas, N. Keršytė (2010, 159 p.)³⁵ akcentuoja ir turinio reikšmingumą naratologinėje analizėje (Genette`ui labiau rūpi pasakojimo mechanizmai): „Tačiau naratologijos steigėjas, užsiimdamas grynųjų retorinių (ar poetinių) pasakojimo formų aprašymu, pamiršta vieną svarbų aspektą, slėpusį jau Aristotelio retorikoje: retorinės priemonės negali būti atskiriamos nuo jomis perteikiamo ideologinio turinio“. Darbe bus laikomasi N. Keršytės pozicijos. Šioje dalyje pateikiama G. Genette`o naratologijos samprata, jos pagrindiniai teiginiai, reikalingi teorijos supratimui bei praktiniam taikymui.

Pasakojimą Genette`as skaido į *istoriją* (tekste pasakojami įvykiai), *pasakojimą* (tekstas, pateikiantis tuos įvykius) ir *naraciją* (pats pasakojimo aktas). Šie trys aspektai suprastini kaip pasakojimas plačiąja prasme, naratologijai įdomūs jų tarpusavio ryšiai: „Tarp pasakojimo [récit] ir istorijos [histoire], tarp pasakojimo ir naracijos [narration], ir (kaip jie įsirašo į pasakojimo diskursą) tarp istorijos ir naracijos (Genette, 1972, 74 p.)³⁶. Tiek istorija, tiek naracija, anot Genette`o, atsiskleidžia per pasakojimą. Ryšį tarp istorijos ir pasakojimo nusako *būdo* (le mode) bei *laiko* (le temps) sąvokos, o tarp istorijos ir naracijos, pasakojimo ir naracijos – *balso* (la voix) apibrėžimas. Būdo, laiko ir balso aspektai sufleruoja galimas naratyvinės teksto analizės kryptis: „a) kaip, kokia tvarka, apimtimi, tempu pasakojimas pateikia istoriją (įvykius, nuotykius) – tai laikinė pasakojimo analizė; b) iš kokios perspektyvos, kokio požiūrio taško pasakojama istorija – tai modalinė pasakojimo analizė; c) kieno balsu, kokioje diskursyvinėje situacijoje vyksta pasakojimas – tai pasakojimo rūšies analizė (Keršytė, 2010, 152 p.)“. Toliau skirsniuose aptariami minėtų trijų plotmių teoriniai aspektai bei supažindinama su naratoriaus ir pasakojimo adresato santykiais.

2.1. Laikas naratyviniame diskurse (le temps)

Kaip teigia N. Keršytė (2009, 9 p.)³⁷, „pasakojime susiduria trys laiko plotmės“ (jau minėta istorija, pasakojimas ir naracija), „siūloma nagrinėti dviejų plotmių – istorijos (pasakojamų įvykių) ir pasakojimo (įvykių išdėstymo tekste) santykius“. Pasakojimo laiką analizuoti galima trimis aspektais: *tvarkos*, *trukmės* ir *dažnio*.

Laiko neatitikimai (pasakojimo tvarkos sutrikimai) tarp istorijos ir pasakojimo vadinami *anachronijomis*. Anachronijos – tam tikri chronologiniai pažeidimai, atsirandantys tada, kai pasakojant peršokama į ateitį ar grįžtama į praeities įvykius. Keršytė (2009, 12 p.) pažymi, jog istorijos ir pasakojimo sutapimas, t. y. anachronijų nebuvimas kūrinyje, „veikiau hipotetinis nei

³⁴ Keršytė N. 2006. Prancūzų struktūralizmas: semiotika, naratologija. XX a. literatūros teorijos. Vilnius: VPU, 128 p.

³⁵ Keršytė N. 2010. Pasakojimo veiksmas literatūroje. XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 159 p.

³⁶ Genette G. 1972. Discours du récit. Figures III. Paris: Éditions du Seuil, 74 p.

³⁷ Keršytė N. 2009. Laikinė pasakojimo logika. Gimtasis žodis, Nr. 6, 9 p.

realus“. Yra du anachronijų tipai: *analepsė* (naratyvinis pavėlavimas, praeities intarpas, ankstesnių įvykių pasakojimas) ir *prolepsė* (ateities intarpas, būsimų įvykių papasakojimas). Analepsių ir prolepsių egzistavimas pasakojime fiksuojamas atsižvelgiant į *pirminį pasakojimą*, tą, „kuriuo prasideda naratyvinis tekstas (Keršytė, 2009, 12 p.)“. Pirminis pasakojimas žymi skaičių (patį pirmąjį kūrinio pasakojimą), jis nebūtinai turi būti svarbiausias. Analepsės ir prolepsės gali būti iš pasakotojo arba veikėjo perspektyvos, t. y. *objektyviosios* (pasakotojo) ir *subjektyviosios* (veikėjo). Skiriant veikėjo ir pasakotojo anachronijas, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kas suvokia, „kadangi veikėjo analepsę gali pasakoti pasakotojas, bet vien dėl to tokios analepsės negalima automatiškai laikyti pasakotojo analepse. Reikia kas kartą žiūrėti, kieno suvokimą ji išreiškia (Keršytė, 2009, 13 p.)“. Dar išskiriamos ir *vidinės* bei *išorinės* analepsės ar prolepsės: jos nusako *anachronijos amplitudę* (užimamą istorijos laiko kiekį) ir *anachronijos nuotolį* (nuotolį nuo pertrūkio momento). Išorinė anachronija yra tada, kai jos „laikinis nuotolis peržengia pirminio pasakojimo ribas ir lieka už jų (Keršytė, 2009, 15 p.)“. Išorinė analepsė gali būti *dalinė* ar *pilnoji*: dalinės išorinės analepsės pradžia yra už pirminio pasakojimo ribos, tačiau ji užsibaigia dar prieš pirminio pasakojimo pradžią. Tuo tarpu pilnosios išorinės analepsės pabaiga yra iškart „ties pirminio pasakojimo pradžia (Keršytė, 2009, 15 p.)“. Išorinės analepsės dažniausiai suteikia papildomos informacijos apie veikėją, ankstesnius įvykius ar jų aplinkybes. Prolepsė taip pat gali būti dalinė, tačiau pilnoji prolepsė galima tik teoriškai, kadangi pilnoji prolepsė reiškia tokį ateities intarpą, kuris, pasibaigęs ties pirminio veiksmo pradžia, drauge užbaigtų ir visą pasakojimą. Vidinės anachronijos ne tik prasideda, bet ir baigiasi pirminiame pasakojime. „Pagal tai, ar jos pateikia skirtingą nuo pirmojo pasakojimo istoriją, ar jį pratęsia, skaidomos dar smulkiau: į *heterodiegetines* (įprasta, kad į pasakojimą įvedant naują personažą supažindinama su jo praeitimi, kilme) ir *homodiegetines* analepsės ir prolepsės (Vaitiekūnas, 2002, 35 p.)³⁸“. Vidinės homodiegetinės anachronijos dar skirstomos į *užpildančias* bei *kartotines*. Vidinė kartotinė analepsė veikia kaip priminimas apie įvykius, pasakotus pirminiame pasakojime, o atitinkama prolepsė – kaip užuomina į būsimus pasakojimo įvykius. Užpildančioji vidinė analepsė užpildo nutylėtas pasakojimo spragas, o papildančioji prolepsė kompensuoja būsimus pasakojimo nutylėjimus. N. Keršytė ir D. Vaitiekūnas vartoja kiek skirtingas sąvokas: papildančioji vidinė analepsė ar prolepsė (D. Vaitiekūno), užpildančioji vidinė analepsė ar prolepsė (N. Keršytės). Pats Genette`as atitinkamai vartoja „*complétives*“ (užpildančios, papildančios – „*completer*“ prancūzų kalboje gali turėti abi šias reikšmes) ir „*répétatives*“ (kartotinės, „*répéter*“ pranc. – kartoti).

Pasakojimo greitis priklauso nuo istorijos ir pasakojimo trukmių skirtumo arba panašumo. Visiškas jų sutapimas yra hipotetinis, arčiausiai istorijos bei pasakojimo trukmių sutapties yra dialogai. Genette`as išskyrė keturias formas, apibūdinančias pasakojimo greitį: *pauzę*, *elipsę*, *sceną*

³⁸ Vaitiekūnas D. 2002. Gérard`o Genette`o naratologija. Žmogus ir žodis, Nr. 11, 35 p.

ir *apžvalgą*. *Pauzė* atsiranda tada, kai pasakojime pastebimas tik pasakojimo laikas, istorijos laiko – nėra. Iš visų išvardintų formų, pauzė pasakojimą sulėtina labiausiai (pavyzdžiui, aprašymas). Naudojant *elipsę* pasakojimas pasiekia didžiausią naratyvinio greičio laipsnį – vien istorijos laikas, nėra pasakojimo laiko. *Scena* reiškia, jog istorijos laikas lygus pasakojimo laikui (dialogas ar monologas). *Apžvalga* pasakojimą pagreitina: pasakojimo laikas trumpesnis už istorijos laiką. „Pauze aprašymas ar refleksija gali būti vadinami tiek, kiek jie stabdo istorijos laiko tėkmę. Pasakojimas <... tiek yra apžvalga, kiek nedetalizuodamas aprėpia didesnę istorijos laikotarpį. Dialogai ar monologai tiek yra scenos, kiek pateikiami kaip tiesioginiai, tarsi be pasakotojo tarpininkavimo vykstantys procesai (Vaitiekūnas, 2003, 14 p.)³⁹“. Pasakojimo greičio nustatymas pravartus siekiant tiksliau identifikuoti kūrinio pobūdį, pavyzdžiui, išryškėja veiksmo ar psichologinio romano ypatumai, taip pat lengviau atskirti pagrindinius ir šalutinius istorijos įvykius.

Naratyviniu dažniu (fréquence) Genette`as (1972, 145 p.) vadina „dažnių santykius (ar paprasčiausiai pakartojimų) tarp pasakojimo [récit] ir pasakojamos istorijos [diégèse]“. Jis išskiria keturis naratyvinių dažnių tipus: 1) vieną kartą pasakojama apie tai, kas ir įvyko tik kartą; 2) n kartų pasakojama apie tai, kas įvyko n kartų; 3) n kartų – apie tai, kas įvyko tik kartą; 4) vieną kartą pasakojama apie tai, kas įvyko n kartų. Ši klasifikacija atitinka keturis pasakojimų tipus: kartinį, dauginį, kartotinį ir dažninį pasakojimą.

2.2. Pasakojimo būdas – „le mode“

Naratyvinis būdas (le mode) susijęs su informacijos perdavimu ir atranka, „stebima, kiek pasakotojas siekia tarpininkauti veikėjų kalbai, kiek daug „leidžia“ veikėjams patiems pasisakyti, be to, kiek aktyviai reiškia savo santykį istorijos atžvilgiu (Vaitiekūnas, 2003, 14 p.)“. *Distanciją*, kaip naratyvinės informacijos reguliavimo būdą, paprasčiau „susekti“ pasakojimą skirstant į *žodžių ir įvykių*. Žodžių pasakojimas, pagal jame aptinkamą distanciją su perteikiamu turiniu, būna: 1) *perteikta kalba* (tiesioginė kalba, mažiausia distancija); 2) *papasakota kalba* (personažų kalbos turinys pasakojamas bendrais bruožais, distancija didžiausia); 3) *transponuota kalba* (pasakotojas perteikia personažo kalbą šiam neleisdamas kalbėti pačiam, tarpinis distancijos variantas). Įvykių pasakojime distancija priklauso nuo naratoriaus: kuo aiškiau tokiame pasakojime juntamas naratorius, tuo aiškiau jame pasireiškia ir distancija. Anot Vaitiekūno (2002, 37 p.), „arba gali būti siekiama sudaryti tiesioginio įvykių vyksmo iliuziją (pavyzdžiui, detaliose scenose), arba naratorius nuolatos pabrėžia savo poziciją ir santykį su vaizduojamais įvykiais (pavyzdžiui, komentuodamas, samprotaudamas)“.

Naratyvinė informacija reguliuojama ne tik distancijos būdu, bet ir pasirenkant tam tikrą žiūrėjimo tašką – *perspektyvą* (kas suvokia?). Genette`as žiūrėjimo tašką vadina *fokusuote* (la focalisation) ir skiria tris jos tipus: *nulinę, vidinę, išorinę*. Nulinės fokusuotės atveju suvokimo

³⁹ Vaitiekūnas D. 2003. Naratologija – pasakojimo teorija. Gimtasis žodis, Nr. 5, 14 p.

šaltinis, požiūrio taškas (jau minėtas „kas suvokia?“) yra nestabilus, nesusietas su konkrečiu veikėju – „čia suvokia „visažinis“ pasakotojas (Keršytė, 2006, 131 p.)“, kuriam prieinama ne tik veikėjo išorė, bet ir vidus. Vidinis fokusavimas pasižymi tuo, jog yra vienas aiškus suvokimo šaltinis, atsisleidžia vieno personažo žiūros taškas (pavyzdžiui, dienoraštinis pasakojimas). Išorinis fokusavimas – suvokimo šaltinis neaiškus, nepriklauso nei personažui, nei naratoriui, anonimiškai fiksuoja veikėjų išorę ir nefiksuoja jų vidinio pasaulio. Kaip teigia N. Keršytė (2006, 131 p.), „Genette`as tvirtina, kad pasakojant neįmanomi keli suvokimo šaltiniai vienu metu, jie gali eiti vienas paskui kitą (pvz., kai tą patį įvykį pasakoja keli pasakotojai), bet apibrėžtu momentu suvokimas turi būti iš tam tikros pozicijos, turi būti kažkas, kas suvokia ir kurio suvokimu mums pateikiami pasakojimo įvykiai bei objektai“.

2.3. Naratyvinis balsas – „la voix“

Naratyvinio *balso* sąvoka apibūdinamas kalbėtojas, jo esaties laipsnis (kas kalba?). „Balso sąvoka pabrėžtų principinį naratoriaus netapatumą personažui ir autoriui. Ji tiesiog žymi numanomą pasakojantį subjektą (Vaitiekūnas, 2002, 38 p.)“. Balsą nagrinėti galima *naracijos laiko* (temps de la narration), *naratyvinio lygmens* (niveau narratif) ir *asmens* (personne) požiūriu. Naracijos laikas apibūdina pasakotojo poziciją laike (istorijos atžvilgiu). Genette`as (1972, 229 p.) išskiria keturis naracijos tipus: „Vėlesnę (klasikinė pasakojimo pozicija būtuojų laiku, be abejonės nuo senų laikų pati dažniausia), ankstesnę (būsimasis pasakojimas, paprastai apie ateitį, bet neuždrausta pasukti į esamąjį laiką <...>), simultanišką (esamojo laiko pasakojimas dabarties įvykyje) ir įterptą (tarp įvykio momentų)“. Įterpta naracija (intercalée) apima kelių naracijos tipų derinimą tarpusavyje, pavyzdžiui, dabartinės jausenos įterpimą kalbant apie preities įvykius.

Naratyviniai lygmenys nustatomi pagrindinio (pirmojo) pasakojimo atžvilgiu. Jis vadinamas *ekstradiegetiniu* lygmeniu. Kitas – *intradiegetinis* – lygmuo apibrėžia papasakotą istoriją. Pirmajame pasakojime (ekstradiegetiniame) yra antrasis pasakojimas (intradiegetinis), o antrajame gali būti dar vienas pasakojimas – taip atsiranda *metadiegetinis* lygmuo. Kiekvienas pasakojimas turi intradiegetinį lygmenį: jo „pradžioje, pabaigoje ar tarpuose gali pasirodyti ekstradiegetinis lygmuo, kuris atpažįstamas pagal formalius gramatinius požymius (esamasis laikas, vienaskaitos ar daugiskaitos pirmasis asmuo) ir tematiškai (Keršytė, 2010, 157 p.)“.

Jau minėtas *asmens* (personne) požiūris į balso sąvoką reiškia žvilgsnį į naratoriaus, kalbančiojo subjekto raišką. Genette`o naratologijoje pasakotojas suvokiamas kaip tik pasakojime egzistuojanti kalbinė instancija, be kurios pasakojimas paprasčiausiai neįmanomas. Jis ne tik pasakoja, bet ir stebi bei informuoja, naratorius (dar vadinamas sakytoju ar pasakotoju) „yra visų pirma verbalinė instancija – kalbantis subjektas (Keršytė, 2006, 129 p.)“. Pasakotojas yra svarbiausias, mat „Genette naratologija iškelia vieną kalbinį subjektą kaip pagrindinį, kaip tokią kalbinę instanciją, kurios požiūriu analizuojamas visas naratyvinis diskursas (Keršytė, 2003, 102 p.)“. Būtent naratorius ir yra

ta svarbiausioji kūrinio kalbinė instancija. Verta paminėti, jog tiek autorius, tiek skaitytojas naratologijoje nėra laikomi kalbiniais subjektais dėl užtekstinės būties – „jie neturi apibrėžtos kalbinės išraiškos (Keršytė, 2003, 6 p.)⁴⁰“ tekste. Pasakojimo kalbą sudaro pasakotojo ir veikėjų kalba, tad autorius savo balso neturi, jis reiškiasi per kitus kalbinius subjektus. Dažnai autoriaus kalbėjimu klaidingai palaikoma visažinio pasakotojo kalba. Pasakojimo kalbą sudaro naratoriaus ir personažų kalba, o viskas, kas nėra veikėjų kalba, priskiriama pasakotojo kalbai. Naratologijoje laikomasi nuostatos, jog bet koks pasakojimas yra pirmojo asmens, „skiriasi tik pasakotojo buvimo laipsnis pasakojime: trečiojo asmens pasakotojas į save nenurodo, slepiasi po anonimiško kalbėjimo kauke, o pirmojo asmens pasakotojas tiesiogiai reiškiasi pasakymuose (Keršytė, 2003, 2 p.)⁴¹“. Naratorius suprantamas kaip kalbėjimo šaltinis, jis nesiejamas su gramatiniu asmeniu. Net ir tada, kai naratorius yra sunkiai aptinkamas, o pasakojimas atrodo anonimiškas, anot Keršytės (2003, 5 p.), net pačiame „anonimiškiausiame pasakojime esama ženklų, netiesiogiai nurodančių į pasakojantį subjektą ir parodančių jo požiūrį į tai, ką jis pasakoja“, pasakotoją išduoda gramatinės formos bei kalbinės išraiškos.

Pagal santykį su pasakojimo lygmenimis naratorius yra *ekstradiegetinis* (už fikcijos ribų) ir *intradiegetinis* (fikcijos ribose). Tačiau pasakojimo lygmenys gali būti ir pažeisti, kai, pavyzdžiui, ekstradiegetinio lygmens pasakotojas arba veikėjas įsikiša į intradiegetinę naraciją (ar atvirkščiai). Šis lygmenų pažeidimas vadinamas *metalepse*. „Ja sukuriamas specifinis komiškas efektas: siūlant tekstą priimti kaip pačią tikrovę, į skaitytoją kreipiamasi kaip į vaiką ar laukinį, nedarantį skirtumo tarp tikrų ir įsivaizduojamų dalykų, tačiau iš tiesų suponuojama, kad skaitytojas supranta, jog tai viso labo iliuzionistiniai triukai (Keršytė, 2007, 25 p.)⁴²“.

Pagal santykį su papasakota istorija taip pat išskiriami du naratoriaus tipai: *heterodiegetinis* bei *homodiegetinis*. Heterodiegetinis naratorius nedalyvauja papasakotoje istorijoje, o homodiegetinis – dalyvauja (pagrindinis istorijos dalyvis – autodiegetinis). Derinant jau minėtus naratorių tipus pagal santykį su naratyviniais lygmenimis ir su papasakota istorija, naratorius gali būti: 1) *ekstradiegetinis-heterodiegetinis* (pirmojo lygmens naratorius, nedalyvaujantis istorijoje, kurią pasakoja); 2) *ekstradiegetinis-homodiegetinis* (taip pat pirmojo lygmens naratorius, bet pasakojantis savo istoriją); 3) *intradiegetinis-heterodiegetinis* (antrojo lygmens naratorius, nedalyvaujantis istorijoje, kurią pasakoja); 4) *intradiegetinis-homodiegetinis* (antrojo laipsnio naratorius, pasakojantis savo istoriją).

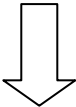
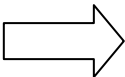
---

⁴⁰ Keršytė N. 2003. Pasakotojo santykis su pasakojimo adresatu. *Gimtas žodis*, Nr. 7, 6 p.

⁴¹ Keršytė N. 2003. Pasakotojas ir veikėjas J. Biliūno apsakymuose: dvi santykio galimybės. *Gimtas žodis*, Nr. 8, 2 p.

⁴² Keršytė N. 2007. Literatūrinis tekstas: tarp vaizdo ir žodžio. *Gimtas žodis*, Nr. 11, 25 p.

1 lentelė. Naratorių tipologija pagal G. Genette`ą.

SANTYKIS 	LYGMUO 	Ekstradiegetinis (už fikcijos ribų)	Intradiegetinis (fikcijos ribose)
Heterodiegetinis (nedalyvauja papasakotoje istorijoje)	Donelaičio „Metų“ naratorius	Šechrezada („Tūkstantis ir viena naktis“)	
Homodiegetinis (papasakotos istorijos dalyvis)	Š. Raganos „Viktutės“ pasakotoja	M. Valančiaus „Palangos Juzės“ herojus	

Lentelė sudaryta pagal Genette`o pateiktą (1972, 256 p.) naratorių tipų lentelę, tik šiame darbe ji papildyta paaiškinimais, o beveik visi pasakotojų pavyzdžiai – iš lietuvių literatūros lauko, į schemą perkelti iš D. Vaitiekūno publikacijos „Naratologija – pasakojimo teorija“.

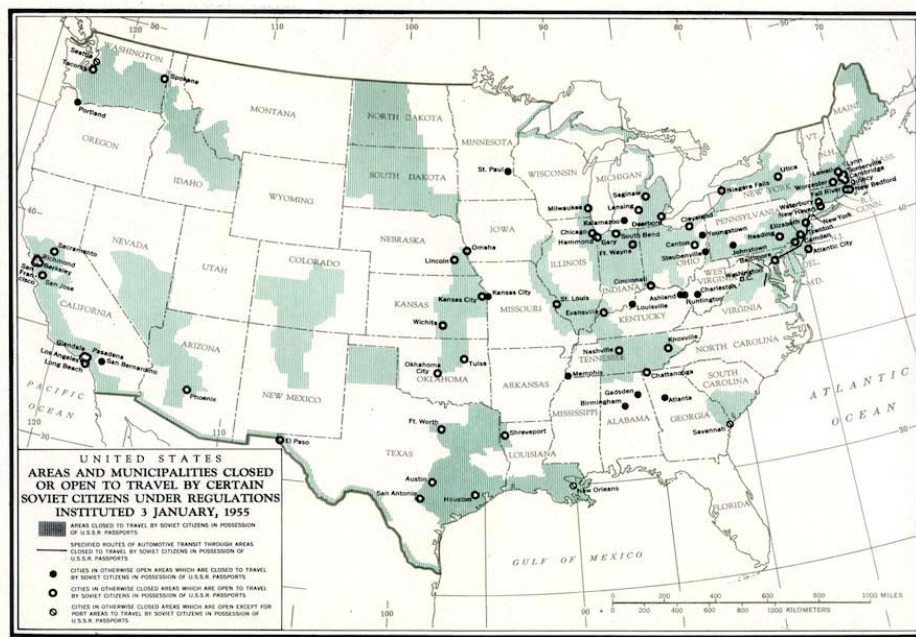
Naratorius ne tik pasakoja: nors svarbiausia jo funkcija yra *naratyvinė*, jis atlieka dar keturias: *valdymo*, *komunikacinę*, *liudytojo* ir *ideologinę*. Valdymo funkcija apibrėžia naratoriaus gebėjimą paaiškinti pasakojimo sandarą, tvarką ir pan. Komunikacinė susijusi su pasakotojo ir naracijos adresato ryšiais, liudytojo funkciją naratorius atlieka tuomet, kai „paliudija istorijos tikrumą, autentiškumą, nurodomi jos šaltiniai, atskleidžia savo emocinį ar kitokį santykį su istorija (Vaitiekūnas, 2003, 40 p.)“. Ideologinė – vertinimo, moralo pateikimas (pavyzdžiui, atsiliepiamas apie tam tikrą personažo elgesį).

2.4. Naratorius ir naracijos adresatas

Minimalus skaičius naratyvinio diskurso dalyvių yra trys: pasakotojas (adresantas), veikėjas (dalyvis) ir pasakojimo adresatas. Pasakotojo ir naracijos adresato santykius apibūdina naratyvinė situacija. Ryšys tarp naratoriaus ir adresato gali būti aptinkamas tekste (pasakotojas tiesiogiai kreipiasi į adresatą), tačiau „neretai jis yra implicitiškas, neakivaizdus, rekonstruojamas iš tam tikrų pasakojimo formų (Keršytė, 2006, 133 p.)“. Adresatas, priešingai negu pasakotojas, nepasireiškia kalbine išraiška tekste. Adresatas skirstomas į *ekstradiegetinį* bei *intradiegetinį* (kaip ir pasakotojas). Pirminiame pasakojime išreikštas ar numanomas adresatas vadinamas ekstradiegetiniu (pirminį pasakojimą pateikia ekstradiegetinis naratorius). Intradiegetinis adresatas aptinkamas antrajame pasakojime (jam paprastai pasakoja intradiegetinis naratorius). Pastarasis adresatas yra ir veikėjas. „Intradiegetinis adresatas, kaip ir bet koks veikėjas, yra kalbantis subjektas, dažnai vienaip ar kitaip tiesiogiai reaguojantis į jam pasakojamą istoriją. O ekstradiegetinis adresatas tiesiogiai niekada neprabyla, į jį nurodo pasakotojo kalba, kai pasakotojas į jį vienaip ar kitaip kreipiasi (Keršytė, 2003, 8 p.)“. Keršytė taip pat akcentuoja, jog pasakojime gali būti du adresatai. Kartais kalbantysis „tu“ ar „jūs“ gramatinėmis formomis pasakojime gali kreiptis ne į kokį nors adresatą, o paprasčiausiai į save, norėdamas sukurti distancijos pojūtį ar apibendrinti situaciją.

III. TARYBINIO ŽMOGAUS PASAKOJIMAI APIE AMERIKĄ

Sovietų Sąjungos ir Amerikos santykiai yra ypatingi, paženklinti priešingų santvarkų – socializmo ir kapitalizmo – tarpusavio įtampos. Po Antrojo pasaulinio karo iškilusias dvi supervalstybes skyrė nepasitikėjimas, varžymasis dėl įtakos zonų. Kariaujama buvo ne ginklais – abi valstybės lenktyniavo ekonomikos, politikos, kultūros ir kt. srityse, pasitelkdavo ideologinės propagandos priemones. Šis konfliktas, varžymasis, trukęs iki pat 1991-ųjų, Sovietų Sąjungos suirimo metų, vadinamas Šaltuoju karu. Būtent jis lėmė, kad į tam tikras Amerikos vietas tarybinis žmogus nebuvo įleidžiamas. 1952 m. JAV specialiu įstatymu, Imigracijos ir pilietybės aktu (angl. Immigration and Nationality Act) uždraudė atvykti Sovietų Sąjungos piliečiams, išskyrus diplomatus ar valdžios pareigūnus.

1 pav. Pagal 1955 m. sausio 3 d. reglamentus kai kuriems sovietinių valstybių piliečiams uždaros ar atviros keliauti sritys bei savivaldybės

Žemėlapyje tamsiau nuspalvintos vietos, kur 1955 m. tarybinis žmogus buvo nepageidaujamas: didelėje dalyje Šiaurės Dakotos, kone visoje Pietų Dakotos bei Vašingtono valstijoje ir kt. Nors darbe nagrinėjama vėlesnio laikotarpio kelionių literatūra apie Ameriką (1960–1982 m. pasirodžiusios knygos), jų autoriai taip pat pasakoja apie judėjimo suvaržymus. Pavyzdžiui, J. Lukoševičius (1982, 5 p.)⁴³ mini apribojimus Niujorko mieste: 25 mylių zonoje nuo Kolumbo statulos – tik jos ribose „laisvai gali judėti tarybiniai žmonės, dirbantys Niujorke“. Jau pačiame knygos pavadinime – *Kolumbo rate ir už jo* – užkoduotas laisvų ir uždraustų zonų egzistavimas. Atskleidžiama keliavimo tvarka: norint vykti į teritorijas už nustatytos ribos, reikia skambinti į Vašingtoną, detaliai papasakoti, kur, kokiais keliais bus vykstama pirmyn ir atgal tarybinio konsulato darbuotojui – toks prašymas siunčiamas į JAV Valstybės departamentą ir ten

⁴³ Lukoševičius J. 1982. *Kolumbo rate ir už jo*. Vilnius: Mintis, 5 p.

sprendžiama, ar vykti bus leista. Jei nesulaukiama atsakymo – vykti leidžiama. A. Laurinčiukas (1965, 67 p.)⁴⁴ knygoje *Trečioji dolerio pusė* irgi rašo apie privalomą išankstinį judėjimo planavimą: „Be smulkaus kelionės plano, kaip skaitytojai jau žino, mes neturėjome teisės keliauti po JAV“. Šis autorius mini, jog dar didesni keliavimo suvažymai taikomi tiems žurnalistams, kurie atvyksta rašyti apie SNO (Suvienytųjų Nacijų Organizacijos, t. y. dabartinės JTO) sesijas – tokiems „išskiriamas nedidelis Manheteno salos plotas, iš kurio jie neturi teisės iškelti kojos (11 p.)“. Lukoševičius, 1975–1979 m. dirbęs *Tiesos* ir *Moscow news* korespondentu Amerikoje, mini egzistuojant tarybinio žmogaus judėjimo po JAV žemėlapi, o tai leidžia suprasti, jog apribojimai, pavaizduoti 1 pav., buvo taikomi ne tik 1955-aisiais, bet ir vėliau. Jis akcentuoja keliavimo nepatogumus, kai, norint vykti į leistiną teritoriją, reikia „apvažiuoti draudžiamas zonas, dažnai tenka sukti į šoną, grįžti atgal, daryti didžiulį lanką, kone dvigubai pailginti kelionę ir naudotis anaipol ne geriausiais keliais (6 p.), arba apgailestauja, pavyzdžiui, jog „visa Florida – bent jau jos įdomioji dalis – yra zonoje, kurią uždrausta lankyti tarybiniams darbuotojams, gyvenantiems ir dirbantiems JAV (166 p.)“. Į Floridą Lukoševičiui pavyko patekti tik iš antrojo bandymo: pirmąkart iš Vašingtono jau suplanuotos kelionės išvakarėse buvo sulaukta neigiamo atsakymo. G. Zimano kelionės įspūdžių knyga *Ką aš mačiau Amerikoje* atskleidžia iš anksto sudarytą kelionės po Ameriką maršrutą (asmeninio lankytinų vietų pasirinkimo nėra), žinomą dar esant Maskvoje, taip pat akcentuojamos turistui neprieinamos teritorijos: „Jūs mums neleidžiate eiti į Brukliną, tai mes ir neiname (1960, 159 p.)⁴⁵“. Įdomu tai, jog draudžiamos lankyti vietos egzistavo ne tik Amerikoje, bet ir pačioje Sovietų Sąjungoje, kadangi Zimano tekste esama nuorodos ir į amerikiečių turistų suvaržymą: „Jūsiškiai visada veržiasi ten, kur mes juos prašome neiti (159 p.)“. Šis autorius dar mini kelionių apribojimus pažangiems amerikiečiams, norėjusiems aplankyti TSRS: „JAV vadovai apribojo jų teisę keliauti. <...> Kurį laiką padėtis pagerėjo <...>. Bet pastaruoju laiku šios kelionės vėl varžomos (141 p.)“. J. Baltušio *Tėvų ir brolių takais* irgi rašoma apie išankstinį kelionės maršruto suplanavimą: „Maršrutas buvo aptartas pačioj turistinės kelionės pradžioj (78 p.)⁴⁶“.

Nors Kennedy'is, siekdamas pademonstruoti Amerikos visuomenės atvirumą, 1962 m. atšaukė kelionių apribojimus eiliniams Sovietų Sąjungos piliečiams, oficialiesiems keliautojams – tarybiniais žurnalistams, valdžios pareigūnams – judėjimo kontrolė tęsėsi iki pat Šaltojo karo pabaigos.

Šiame skyriuje nagrinėjami 5 kelionių tekstai, parašyti Sovietų Sąjungos piliečių, apsilankiusių arba dirbusių Amerikoje: ištrauka iš S. Šimkaus apybraižų knygos *Žmonės ir pasaulis* (1979 m.), J. Lukoševičiaus amerikietiški žurnalisto užrašai *Kolumbo rate ir už jo* (1982 m.), J. Baltušio kelionių apybraiža *Tėvų ir brolių takais* (1967 m.), A. Laurinčiuko *Trečioji dolerio pusė* (1965 m.)

⁴⁴ Laurinčiukas A. 1965. *Trečioji dolerio pusė*. Vilnius: Vaga, 67 p.

⁴⁵ Zimanas G. 1960. *Ką aš mačiau Amerikoje*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 159 p.

⁴⁶ Baltušis J. 1967. *Tėvų ir brolių takais*. Vilnius: Vaga, 78 p.

ir G. Zimano kelionės įspūdžių knyga *Ką aš mačiau Amerikoje* (1960 m.). Aptariamas Amerikos vaizdinys: pagrindinės temos, dėmesį patraukiantys akcentai, ieškoma tekstų tarpusavio bendrumų ir skirtumų, atskleidžiamas ryšys tarp vaizdinio formavimo ir teksto paklusnumo sovietinės ideologijos reikalavimams. Atskiriamas kelionių tekstų ideologiškasis sluoksnis, aprašomi pastarojo bruožai. Taip pat įdomiai stebima, ką byloja likęs tekstas, ieškoma pasakotojo ryšio su vieta skleidimosi. Pasitelkiant G. Genette'o naratologijos instrumentariją atskleidžiami pasakojimo ir naratoriaus ypatumai, jų ir sovietinės ideologijos tarpusavio esatis.

3.1. Amerikos vaizdinio formavimas sovietmečio kelionių tekstuose

S. Šimkaus tekstas jau skyriaus pavadinimu – „Svetimoje padangėje“ – įžodina svetimumo jausmą, kurį jam kelia Amerika. Vėliau tai atsiskleidžia tekste, kada jis mini „svetimos šalies šaltį (144 p.)⁴⁷“. Takoskyra tarp savo ir svetimo būdinga sovietinei ideologijai, tuomet „viešasis politinis diskursas buvo grįstas paprastomis dualistinėmis priešybėmis: priešas–draugas, ištikimybė–išdavystė, progresas–reakcija, mes–jie ir pan. (Putinaitė, 2007, 18 p.)“. Po 6 dienas trukusios kelionės „nupieštas“ beveik postapokaliptinis Amerikos vaizdas: „Už dviejų trijų kvartalų nuo Baltųjų rūmų stoviniuoja būreliai bedarbių, bedalių, riogso daug liepsnos aplaižytų namų su šiurpiai žiojėjančiomis langų kiaurymėmis, net griuvėsiai, <...> gatvėse nuolat pilna „budinčių“ ir besisiūlančių jaunų merginų (146 p.)“. Nors iš citatos galima suprasti, jog egzistuoja ir priešinga aprašytajai erdvė (arčiau Baltųjų rūmų), o tekste yra užuominų apie įspūdingus pastatus, prabangą, visgi visas dėmesys tenka neigiamiems gyvenimo Amerikoje aspektams.

1 lentelė. Neigiami dėmesio akcentai S. Šimkaus tekste apie Ameriką.

NEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Politinės suktybės	„Vadinasi, Amerikai naują prezidentą išrinko tik 26 procentai Amerikos piliečių (147 p.)“.
Nusivylimo atmosfera	„Vadinamą vidutinį amerikietį apima ne tik apmaudas ir nusivylimas politikais (148 p.)“.
Aukštos kainos, mokesčiai	„Labai brangus medicininis aptarnavimas (148 p.)“.
Socialinė nelygybė	„Ten tik doleris lemia žmogaus padėtį ir laisvumą (146 p.)“.
Nepalanki politika darbininkams	„Kongreso sudėtis, kaip ir ankstesnių, neatitinka socialinės gyventojų sudėties (146 p.)“.
Nedarbas	„Šiuo metu yra apie 10 milijonų bedarbių (149 p.)“.
Skurdas	„Matėme jauną studentą, kuris paminklo papėdėje dainavo <...>, kad šie aukotų pragyvenimui, mokslui (149 p.)“.
Plėšikavimas	„Amerikos gatvėse per metus apiplėšimo tikslais nužudoma apie 20 tūkstančių žmonių (148 p.)“.
Rasizmas	„Išdaužyti langai – tai daugiausia pasekmės rasinių riaušių (148 p.)“.
Darbininkų demonstracijos	„Dažnas reiškiny – įvairios protesto demonstracijos, kurių metu keliami ekonominiai ir politiniai reikalavimai (149 p.)“.
Skurdi TV, kino programa	„Jie kemša į galvas bjaurų siaubo ir seksualinį niekalą, kuris

⁴⁷ Šimkus S. 1979. Žmonės ir pasaulis. Svetimoje padangėje. Vilnius: Vaga, 144 p.

	neteikia žmonėms nei informacijos <...> nei šviečia (149 p.)“
Bepasmis abstraktus menas	„Bepasmis abstraktumas vaizduojamajame mene (150 p.)“.
Izoliavimasis nuo kitų šalių	„Amerikiečiai mažokai žino apie užsienio pasaulį (149 p.)“.
Menininkų problemos	„Laisvasis pasaulis“ neužtikrino nė vienam lietuviui menininkui pragyvenimo (150 p.)“.
Automobilių grūstys	„Miestai <...> užkimšti tais „gražuoliais“, nuodijančiais žmones (155 p.)“.

Kai kurie neigiami dėmesio akcentai su sovietine ideologija gali būti ir nesusiję, pavyzdžiui, tikėtina, jog pasakotojas tikrai matė išdaužtus riaušių metu langus, išvydo automobilių kamščius – miesto kasdienybės dalį. Tačiau didžioji dalis neigiamų pastebėjimų yra priešinami idealiai sovietinei tvarkai – būtent šis priešinimas išduoda Amerikos vaizdinio formavimą, palankų ideologijai. Menininkų problemos atremiamos teigimu, jog „kas kita socialistinėse šalyse, kur menininkai visokeriopai remiami, skatinami, kur visuomenė, gerai suprantanti ir pamilusi meną, yra dėmesinga kūrėjams (150 p.)“. Skurdi televizijos ir kino programa „nei šviečia, nei auklėja (149 p.)“, – aiški užuomina į auklėjamąją kino ir TV funkciją „namuose“. „Meniniai filmai buvo paveikiausia priemonė, mokiusi vėlai tarybiniais piliečiais tapusius lietuvius, kaip jie turi jausti ir išgyventi tam tikras istorijas, prisiminti savo praeitį (Putinaitė, 2007, 64 p.)“. Plėšikavimo problemos Amerikos šalis neišsprendžia, nes jo „šaknys glūdi kapitalistinėje sistemoje (148 p.)“. Tokie dėmesio akcentai kaip socialinė nelygybė, rasizmas, skurdas, nedarbas, demonstracijos gali būti suprantami kaip JAV problemų dokumentavimas, bet Šimkaus tekstas turi nuorodų, naikinančių tokio supratimo galimybę. Prieš rasizmo temą paminimas problemų šaltinis – kapitalizmas. Šalia pasakojimo apie darbininkų demonstracijas ir nedarbą įterpiamas sovietinio mito atgarsis – rašoma apie darbo žmonių kovą už savo teises, primenamas sovietinio režimo istorinis neišvengiamumas, juk „pagal sovietinės mitologijos logiką per kančią ir išnaudojimą likimas liaudį atvedęs į socialistinę valstybę (Putinaitė, 2007, 121 p.)“.

Dėliodamas teigiamus dėmesio akcentus S. Šimkus nuo sovietinės ideologijos taip pat nenutolsta.

2 lentelė. Teigiami dėmesio akcentai S. Šimkaus tekste apie Ameriką.

TEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
JAV galia	„Amerika – galinga, apsiginklavusi valstybė, tačiau ne visi amerikiečiai žino, kad jų šalies monopolijos ir politikai, skelbdamiesi laisvės nešėjais, siekia net ginklu diktuoti savo valią kitoms tautoms ir kraštams (147 p.) “.
Darbštumas	„Turį darbą amerikiečiai stropiai dirba, jie darbštūs, veikia ir baimė prarasti darbą (149 p.) “.
JAV grožis, turtas	„Amerikiečiai myli savo šalį, kuri graži ir turtinga. Nors stori jų laikraščiai, daugeliu kanalų dirba televizija, bet amerikiečiai mažokai žino apie užsienio pasaulį (149 p.) “.

Teigiamiems pastebėjimams išsakyti naudojama savotiška sakinio (su teigiama reikšme) sudarymo formulė: teigiamas akcentas + bet / tačiau + neigiamas akcentas = sakinys. Neigiama

tokio sakinio dalis skirta atremti prieš tai esančiai teigiamai: taip Amerikos galia ir apsiginklavimas tampa siekiu valdyti kitus, paaiškėja, kad jos gyventojų darbštumą skatina baimė tą darbą prarasti, o stori laikraščiai ir didelis televizijos kanalų pasirinkimas visiškai nepraplečia amerikiečio žinių lauko toliau jo paties gyvenamos aplinkos. Šimkus formuoja vienpusį aplankytos šalies paveikslą, šalia jo akcentuoja Sovietų Sąjungos pranašumus, neigiamo Amerikos vaizdinio kūrimą sąlygoja sovietinė ideologija.

J. Lukoševičius JAV praleido gerokai daugiau laiko negu Šimkus (1975–1979 m. ten dirbo korespondentu), tad šalies vaizdins jo amerikietiškuose žurnalisto užrašuose įvairiapusiškesnis: šalia teigiamų ir neigiamų dėmesio akcentų atsiranda ir neutraliu žvilgsniu dokumentuojamos aplinkos, pavyzdžiui, pastatų apibūdinimų, jų istorijos („Didžiulis holas, kuriame uniformotas šveicorius įdėmiai apžvelgia kiekvieną įeinantį“, 7 p.; „Rūmus pasistatė (pačioje XVIII a. pradžioje) vienas pirmųjų valstijos plantatorių – A. Porteris“, 154 p.), gamtovaizdžio aprašymų („Kelias kerta neįžengiamas pelkes, kuriose tarp tropinių augalų raizgynės iki kelių žiemą vasarą į tamsų vandenį subridę murkso medžiai“, 158 p.) ir pan. Didžiausią knygos dalį užima ne paties keliautojo dokumentuojama aplinka (kaip minėtieji gamtinės bei žmogaus aplinkos aprašymai), o iš dažniausiai nenurodomų šaltinių perpasakota pažintinė informacija, statistiniai duomenys: „Čia pagaminama 40 procentų visos šalies sūrio (126 p.)“, „Pirmasis kukurūzinis pastatas čia buvęs surestas dar 1892 metais (130 p.)“, „1979 metais vyko didžiulis angliakasių streikas (20 p.)“ ir kt.

Kolumbo rate ir už jo taip pat aptinkamas postapokaliptinis Amerikos vaizdas, panašus į Šimkaus aprašytąjį: „Nejaukiai styro apleistų pastatų griaučiai, žvelgiantys į pasaulį iškultų langų akimis. Gatvės užverstos kalnais tuščių skardinių, šiukšlių, atmatų. Tamsiaodžiai žmonės, užtvindę visus kampus (47 p.)“. Tačiau Lukoševičius šio paveikslo nelaiko visos Amerikos vaizdiniu, o įvardija jį kaip juodaodžių geto aplinką (konkretna).

Neigiami dėmesio akcentai atsiskleidžia tiek paties keliautojo fiksuotoje aplinkoje, tiek iš kitų šaltinių perpasakotoje informacijoje. Lentelėje, vengiant kartojimosi, nepateikiami tie neigiami akcentai, kurie buvo aptikti ir Šimkaus tekste (politinės sukybės, aukštos kainos ir mokesčiai, socialinė nelygybė, nepalanki politika darbininkams, nedarbas, skurdas, plėšikavimas, rasizmas, demonstracijos, skurdi kino, TV programa, izoliavimasis nuo kitų šalių, menininkų problemos ir automobilių grūstys) – taip paprasčiau atkreipti dėmesį į „naująją problematiką“, kurią Lukoševičiaus užfiksuoja.

3 lentelė. Neigiamą Amerikos vaizdinį kuriantys akcentai Lukoševičiaus tekste.

NEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Narkomanija	„Marihuanos, kokaino čia taip pat lengva įsigyti, kaip, pavyzdžiui, kriauklę ar koralinio rifo nuolaužą (178 p.)“.
Reklama	„Reklamuojama toli gražu ne geriausia, o kai kada ir bloga prekė (95 p.)“.

Teroras, brutalumas	„Pastarųjų metų JAV istorija gausi kartais visai beprasmio teroro veiksmais (33 p.)“.
Vidinė tuštuma	„Išorinis blizgesys ir įspūdis bei tuštuma viduje (46 p.)“.
Techninė pažanga	„Tačiau techninė pažanga, kaip Vakaruose dažnai būna, primena iš butelio paleistą pasakų džina, kurio neįmanoma suvaldyti (91 p.)“.
Vartotojiškumas	„Tai tipiškas pavyzdys <...> ir koks tipiškos vartotojiškos visuomenės gyvenimo būdas (102 p.)“.
Prasta indėnų padėtis	„O juk Parkerio teismas turėjo spręsti baltųjų reikalus ir netgi ginti indėnus! (137 p.)“.
Prostitucija	„Labai dažnai prekiauja narkotikais bei „gyvąja preke – prostitutėmis (105 p.)“.
Neišsilavinimas	„Sakau [fermerių vaikams], kad jie dar labai jauni, kad pats laikas būtų mokytis (127 p.)“.
Šiukšlės	„Riedu per plotą, nuklotą surūdijusiomis ir ką tik paliktomis skardinėmis, šiukšlėmis, nuolaužomis (173 p.)“.

Lukoševičius visiškai nemini abstrakčiojo meno ir nusivylimo atmosferos – pastarąją itin akcentavo Šimkus. Lentelėje matoma „naujoji problematika“ bei su Šimkaus paminėtaisiais sutampantys neigiami dėmesio akcentai Lukoševičiaus tekste dėl didesnės knygos apimties (Šimkus skiria Amerikai tik mažą savo knygos skyrelį) ir ilgesnio buvimo svetimose šalyse yra išsamesni, plačiau aprašomi. Šimkus televizijos programų turiniui skiria mažiau negu puslapį, o Lukoševičius – net visą „Nuo lopšio iki karsto arba mažojo ekrano jėga“ 16 puslapių skyrių, kuriame atskirai aptaria serialus, reklamas, TV daromą įtaką ir pan. Neigiamų dėmesio akcentų, pateiktų lentelėje, ryšys su sovietine ideologija Lukoševičiaus knygoje švelnesnis, kadangi tiesiogiai nesakoma, jog Sovietų Sąjungoje yra kitaip, neminimas tarybinis pasaulis kaip geresnis, tiesiog kritikuojamas amerikietiškas. Nepateiktieji lentelėje (jau minėti pasikartojantys) neigiami akcentai koncentruojami knygos pradžioje ir su ideologija yra gerokai smarkiau susieti: šalia socialinės nelygybės kritikuojamas kapitalizmas („JAV kapitalizmas mūsų dienomis nebegali veikti tokiais metodais“, 21 p.); demonstracijos, streikai yra siejami su liaudies kova, apie tai pasakoja JAV komunistų partijos generalinis sekretorius („Yra tikras darbininkų ir valstiečių interesų bendrumo, jų klasinės vienybės įrodymas“, 20 p.); amerikiečių nedarbas priešinamas darbo esmę gerai suvokiančiai Sovietų Sąjungai („Darbo sąvoka jiems labai miglota, juk jiems „savaiame suprantama“, kad gyventi reikia ne dirbant, bet tiesiog ieškant pragyvenimo gatvėje“, 49 p.). Amerika vaizduojama kaip politinės ir socialinės krizės ištikta šalis, gniaužianti liaudies kovą: „Taip buvo susidorota ir su negrų judėjimu, su karo Vietname priešininkais, su liberaliaisiais studentais, su indėnų judėjimo vadais bei aktyvistais (54 p.)“.

Neigiamo Amerikos vaizdinio formavimas Lukoševičiaus knygoje *Kolumbo rate ir už jo* ne visur su ideologija susaistytas akivaizdžiai ir tiesiogiai, labiau teksto ir ideologijos ryšys pastebimas knygos pradžioje, kada atskleidžiami lentelėje nepaminėti ir su Šimkaus pastebėtaisiais sutampantys aspektai. Knygos turinys taip pat šitai įrodo, pirmoji jos pusė, pagal skyrelių pavadinimų reikšmes,

yra ideologiškesnė: „Kovojantys amerikiečiai“, „Baltieji rūmai ir vigvamas“, „Atvirieji“ Amerikos kalėjimai“, „Problemos irgi auga“ ir kt. Tuo tarpu antroji knygos dalis (šio darbo autorės išskirta pagal tematiką), „Už 25 mylių rato“, pasakoja apie mažiau su ideologija susietą neigiamą Amerikos vaizdinį: čia atsiranda šiukšlių problema, neišsilavinimas; skyrelių pavadinimai taip smarkiai „neatsiduoda“ ideologijos kvapu: „Keistuolio paminklas“, „Kur tas kelelis“, „Kuo didžiuojasi Arkanzasas“, „Šiltoji Florida“ ir kt.

Galima teigti, jog lentelėje matoma Lukoševičiaus „naujoji problematika“ yra antrinė, kadangi Šimkaus tekste pastebėtas (ir Lukoševičiaus pasakojime esantis) neigiamų akcentų branduolys ideologijos požiūriu yra pirminis ir labiausiai susijęs su neigiamo Amerikos paveikslo kūrimu. Lukoševičius, nors ir minimaliai, matymo lauką plečia iki ideologijos pasireiškimui nebūtinų akcentų, nors ir neigiamų (pavyzdžiui, šiukšlės), o formuodamas neigiamą JAV įvaizdį pasitelkia ir kitų šaltinių informaciją (istorijos datas, statistikos duomenis), kalba ironiškai, yra laisvesnis nuo ideologinių klišių įtakos, jomis neapsiriboja.

Teigiamų Amerikos paveikslo elementų Lukoševičius pažymi daugiau negu Šimkus, du iš jų – JAV grožis ir darbštumas – sutampa, kiti priklauso tik *Kolumbo rate ir už jo* pasakojimui.

4 lentelė. Teigiami Amerikos vaizdinio aspektai Lukoševičiaus tekste.

TEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Darbštumas	„Tai žmonės, mokantys dirbti ir mylintys savo darbą (127 p.)“.
JAV grožis, turtas	„Pokalbio Vašingtono centre metu vėl prisiminiau puikią, nepakartojamą Arizoną (76 p.)“.
Mieli amerikiečiai	„Jau kelintą kartą įsitikinau, kaip mielai su tarybiniais žmonėmis bendrauja paprasti amerikiečiai, pasiruošę jiems padėti (22 p.)“.
Geros TV laidos	„Teko matyti, pavyzdžiui, puikiai parengtų laidų ciklą apie Niujorko paauglių gatvių gaujas (105 p.)“.
Problemų sprendimo ieškojimas	„Būčiau neteisisus, pasakęs, kad šiandieninė Amerika nemato šios rėkte rėkiančios bėdos [geto] (47 p.)“.
Parkas	„Jauti, kad čia gerai suderinti du dalykai – laukinė, nesudarkyta gamta ir šiuolaikinė civilizacija (140 p.)“.

Teigiami aspektai, nesusiję su sovietinės ideologijos įtaka, šio autoriaus kūrinėje tik du: Amerikos grožis ir „Jeloustoun“ (angl. Yellowstone) parkas. Mieli amerikiečiai būtent tarybiniam žmogui (JAV ir Sovietų Sąjungos draugystės atgarsis), geros TV laidos, nors ir minima net keletas tokių laidų, „nulinčiuojamos“ virtine televizijos blogybių: smurtas, nacistinių idėjų propagavimas, neigiama įtaka paaugliams ir vaikams, komercijos valdžia ir kt. Keletas gerų programų pradingsta blogųjų sraute, o skyriaus apie TV bendra išvada – amerikietiškoji TV yra bloga. Geto problemų sprendimas įveikiamas išsakyta nuostata, jog pastangos menkutės, o problema neišsprendžiama, juk „dešimtmečiai, praleisti gete, daro savo (48 p.)“. Tiesa, tolesnis teksto turinys netiesiogiai atskleidžia sovietine ideologija dvelkiantį sprendimą – liaudies išsivadavimą, kuris Ameriką

neramina, mat ji rūpinasi ne kaip padėti „didžiulei žmonių masei, bet kaip ją „sutvarkyti“ ir „pastatyti į vietą“ (54 p.)“. Apie darbštumą užsimenama ne kaip apie visiems amerikiečiams būdingą savybę, o kaip atvykėlių iš Rytų ir Šiaurės Europos, apsigyvenusių ir sunkiai dirbančių JAV, bruožą.

Didžiąją dalį teigiamų dėmesio akcentų Lukoševičiaus tekste nuslopina ideologijos pasireiškimas, tačiau šis autorius taip akivaizdžiai kaip Šimkus ideologinių postulatų neišsako bei teigiamus dalykus apie Ameriką išsakančio sakinio formulės (teigiamas akcentas + bet / tačiau + neigiamas akcentas = sakiny) nenaudoja. Ideologija slepiasi už itin kritiškų pasisakymų (pavyzdžiui, apie TV), tekstinių nuorodų į liaudies išsivadavimo kovą ir pan. Lukoševičiaus pasakojimas subtilesnis už Šimkaus, bet „ideologijos snukis“ (pagal autoriaus „rasizmo snukį“, 69 p.) išlieka gerai matomas šalia teigiamų amerikietiškojo gyvenimo aspektų.

Dar kitoks (bei skirtingai kuriamas) JAV paveikslas yra A. Laurinčiuko knygoje *Trečioji dolerio pusė*. Laurinčiuko aprašyta realybė (realybės sąvoka vartojama laikant ją ne tikroviškumo matu, o kuriamąja, projekcine realybe) labai „susmulkėjusi“. Šimkus pasitelkė ideologinius postulatus ir žvilgsnį nuo aplinkos nusuko. Lukoševičius taip pat nenutolo nuo sovietinės ideologijos, bet pasirinko švelnesnę retoriką, jo tekstuose yra ir aplinkos aprašymų, ir JAV istorijos pasakojimų ar statistikos duomenų, kurių daugelis vienaip ar kitaip su ideologija susiję, bet nuo supančios aplinkos visiškai nenusigręžta. Laurinčiuko tekstuose aplinka stebima tarsi pro padidinamąjį stiklą – itin išsamiai aprašinėjama. Neigiamą reikšmę turintys dėmesio akcentai, o taip pat ir jų kiekis, minėtą realybės „susmulkėjimą“ puikiai iliustruoja.

5 lentelė. Neigiami dėmesio akcentai *Trečiojoje dolerio pusėje*.

NEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Lėkštas juokas	„Nepaisant tokių didelių pastangų <...>, jis dažnai serga mažakraujyste ir yra lėkštas kaip dangoraižių stogai (8 p.)“.
Žiurkės, tarakonai	„Jame labai gerai jaučiasi <...> tarakonai bei žiurkės (8 p.)“.
Benamiai	„Benamiai, susirietę vagonuose ant suolų (18 p.)“.
Elgetos	„Todėl šią skraistę pasirinko ir aklasis elgeta (19 p.)“.
Statistika	„Statistiką, tarsi kalaviją, griebia į rankas už dolerius nupirkta amerikiečių gyvenimo liaupsintojas (24 p.)“.
Apsimestinis mandagumas	„Tačiau tie patys mandagūs amerikiečiai nei autobusuose <...> neužleidžia vietos moterims (26 p.)“.
Pornografiniai leidiniai	„Pardavinėja šlykščius pornografinius leidinius (29 p.)“.
Savižudybės	„Tai buvo 129-asis asmuo, pasirinkęs šį tiltą žingsniui į mirtį (163 p.)“.
Pinigų galia	„Nėra jų krašte galingesnio dievo ir piktesnio velnio už dolerį (44 p.)“.
Biudžeto deficitas	„Nenormaliai išpūstas karinis biudžetas pagimdė deficitą, o jo gražiais žodžiais nepadengsi (45 p.)“.
Nežinia dėl rytojaus	„Didžiausias milijonų amerikiečių rūpestis yra tas, kad jie nežino, kas bus poryt (53 p.)“.
Kultūrinio gyvenimo dykuma	„Vašingtonas <...> sostinė, turinti <...> didžiausią pasaulyje

	kultūrinio gyvenimo dykumą (57 p.)“.
Striptizas	„Naktiniai klubai su nusirenginėjančiomis moterimis <...> teikia pasitenkinimo tik krakmolytų sielų žmonėms (57 p.)“.
Moterų diskriminacija	„Vis dėlto moterų diskriminacijos faktų yra daugiau (60 p.)“.
Nepagarba savo vėliavai	„Daro dolerius net iš savo šalies valstybinių vėliavų (61 p.)“.
Autokatastrofos	„Labai pavojingos yra „grandininės“ katastrofos (71 p.)“.
Chemikalai	„Chemijos preparatų gamyba JAV tampa pavojingu ir klastingu žmogaus priešu (146 p.)“.
Sifilis	„Du tūkstančiai sifilitikų kasmet uždaroma į psichiatrines ligonines (183 p.)“.
Alkoholikai	„Alkoholizmas panašus į aisbergą ir dažnai paviršiuje matyti tik menka jo dalis (186 p.)“.
Rūkymas	„Tabakas – nuodai (187 p.)“.
Gugenheimo muziejus	„Pasityčiojimas iš meno čia išvystytas iki tobulumo (199 p.)“.
Pop art`as	„Geriau tiktų „naujojo nesusipratimo“ vardas (200 p.)“.
Korupcija	„Premijas dažnai pradėjo gauti ne talentai, bet tie, kuriuos globojo Holivudo pinigų maišai (215 p.)“.
Holivudas	„Visa kapitalistinio pasaulio propaganda persinkta <...> Holivudo gamybos nuodais (215 p.)“.
Eksperimentinis kinas	„Neįprasti filmų ritmai sukelia žmogui ne tik psichinį, bet ir fizinį nuovargį (224 p.)“.
Psichinės ligos	„<...>, palyginus su psichinių ligų plitimu (236 p.)“.
Baimė	„Atominio karo labiau bijo, negu suaugusieji [vaikai] (247 p.)“.
Azartiniai žaidimai	„Vis daugiau ir daugiau jaunųjų lengvojo dolerio riterių (251 p.)“.
Šunomanija	„Kiekvienas kraštutinitumas gimdo absurdą. Čia <...> amerikoniškos šuniados šaknys (319 p.)“.
Svetimumas	„Turi idealias sąlygas nusižudymui <...> ir didelius atstumus tarp žmonių širdžių (332 p.)“.
Kaukės	„Amerikoniškasis gyvenimo būdas išmoko žmogų dar vaikystėje užsidėti kaukę (375 p.)“.
Sąžiningumo nevertinimas	„Buržuazinėje visuomenėje sąžiningumas vertinamas <...> tik tam tikrose ribose (382 p.)“.

Visi neigiami dėmesio akcentai Laurinčiuko tekstuose priklauso „buržuaziniam pasauliui“. Toks aiškiai išreikštas jų priklausymas svetimai erdvei yra dėl sovietinės ideologijos įtakos – neigiamybės labai dažnai turi prierašus, kaltinančius amerikietiškojo gyvenimo būdą kaip atsiradimo priežastį (t. y. kapitalizmo sąlygas). Neigiamas Amerikos vaizdinys kuriamas itin detalčiai, jis piešiamas akcentus dėliojant aplink vieną – kapitalizmo ydingumą – ašį. Anksčiau minėtus Šimkaus ir Lukoševičiaus knygose aptinkamus neigiamus akcentus Laurinčiuko pasakojimas išlaiko (politinės sukybės, rasizmas, reklama ir kt., žr. 1 bei 3 lenteles) – vengiant pasikartojimo tie aspektai lentelėje nebepateikiami. Būtina pabrėžti, jog Laurinčiuko tekste, priešingai nei Šimkaus ar Lukoševičiaus, į pirmąjį planą iškyla smulkiai aprašoma realybė, o ne ideologemos. Skiriasi ir rašymo būdas: koncentruojamasi į detales, pasitelkiama mažiau ideologemų neigiamam vaizdiniui kurti, bet išlaikoma griežtai priešiška pozicija JAV realijoms (arši kritika): „Kapitalistinio gyvenimo

tikrovė daugeliui jaunų amerikiečių dar vaikystėje suriša svajonių sparnus, išvagia iš jų krūtinės tauriausius jausmus ir gyvenimo džiaugsmą, prikiša ten dolerinio surogato (253 p.)“ ir pan. Laurinčiuko neigiamas Amerikos poveikslas dar išsamesnis negu Lukoševičiaus „naujoji problematika“ (žr. 3 lentelę) ir, nepaisant mažesnio ideologemų vartojimo, dėl „susmulkėjusios“ realybės yra įtikinamesnis.

Knygoje aptinkama ir neutralios (be neigiamo ar teigiamo pasakotojo vertinimo) informacijos: „Tik labai aukšti pareigūnai turi savo kambarius su stiklinėmis durimis, kad, neatidarant durų, galima būtų matyti, ar jis yra, o jis matytų, ką veikia jo darbuotojai (37 p.)“ ir kt. Neutralūs pasakojimai sudaro mažąją viso teksto dalį.

Teigiamų aspektų A. Laurinčiukas taip pat fiksuoja daugiau negu Šimkus ar Lukoševičius.

6 lentelė. Teigiami dėmesio akcentai *Trečiojoje dolerio pusėje*.

TEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Nepriekaištingas aptarnavimas	„JAV bankai <...> išstobulino savo darbo techniką iki juvelyrinio tikslumo (13 p.)“.
Praktiškumas	„Amerikiečiai – labai praktiški žmonės (36 p.)“.
Dailūs įpakavimai	„Krautuvėse labai dailiai supakuojamos prekės (28 p.)“.
Kova už dorovę	„Amerikiečiai kovoja už dorovę (29 p.)“.
Kokteilių gamyba	„Amerikiečiai taip puikiai ir sumaniai gamina kokteilius (34 p.)“.
Punktualumas	„Visi interesantai ateina tiksliai iš anksto jiems paskirtu laiku (37 p.)“.
Pastatų keliamas įspūdis	„Iš tiesų stebinantis žmogaus proto ir rankų kūrinys (40 p.)“.
Namų priežiūra	„Labai kruopščiai prižiūri savo namus (74 p.)“.
Maisto produktai	„Nė karto nepasitaikė nupirkti sugedusio kiaušinio (80 p.)“.
Taupumas	„JAV piliečiai labai praktiški ir taupūs (87 p.)“.
Išradingumas versle	„Būdami nepaprastai išradingi biznyje (92 p.)“.
Turtingi muziejai	„JAV turi daug turtingų muziejų (192 p.)“.
Skonio turėjimas	„Myli ir žavisi menu, turi gerą skonį (193 p.)“.
SNO rūmai	„SNO rūmai labai patogūs dirbti, o linijų formomis ir proporcijomis – malonūs akiai (257 p.)“.
Ambicingos moterys	„Amerikietės ambicingos (366 p.)“.
Fermeriai	„Fermeriai <...> atverdavo širdį, mielai rodydavo savo laimėjimus (143 p.)“.

Šis autorius neakcentuoja JAV galios ar grožio, gerų TV laidų, problemų sprendimų ieškojimo – jo fiksuoti teigiami akcentai gerokai skiriasi nuo Šimkaus ar Lukoševičiaus, taip pat atspindi jau minėtą realybės „susmulkėjimą“. Teigiamą Amerikos vaizdinį kuriantys akcentai visada sukritikuojami, juos nusveria iškart po teigimo atsirandanti neigiamybė: nepriekaištingą aptarnavimą nugali faktas, jog bankas „ir nusilpusias aukas pasmaugia neatidėliodamas, be priekaišto (13 p.)“; amerikiečių praktiškumą, paaiškėja, išugdė „atkakli kova už gyvenimą ir dolerį (36 p.)“; kova už dorovę baigiasi ties nudistų klubais, o turtinguose muziejuose stinga lankytojų, juk „eilės prie jų – retas atsitikimas (192 p.)“ ir pan. Teigiamybės, kaip ir neigiamybės, dėliojamos aplink tą patį kapitalistinio gyvenimo būdo ydingumą. Kritikos nesulaukia tik kokteilių gamyba,

SNO rūmų konstrukcija – „šiuolaikinės statybos šedevras (256 p.)“ – ir fermeriai, kurie „didžiavosi, kad gali priimti tarybinį žmogų (143 p.)“. Teigiamo Amerikos vaizdinio A. Laurinčiuko knygoje kūrimas panašus į ankstesniųjų autorių, tik čia teigiamybės slopinamos viena ir ta pačia kapitalizmo kritika. Esama užuominų į Amerikos gyvenimo įvairiapusiškumą („Visuose Amerikos miestuose daug skurdo ir daug pertekliaus“, 136 p.), bet teigiamų dėmesio akcentų išsakymo specifika, neigiamųjų vyravimas ir minėtų užuominų skurdumas, arši kritika JAV vaizdinį paverčia itin neigiamu, priklausančiu sovietinės ideologijos erdvei.

Apžvelgus visų trijų autorių teigiamo JAV paveikslo bruožus galima teigti, jog iš tikrųjų teigiamo vaizdinio nė vienas iš jų nekuria. Teigiami akcentai saistomi su ideologija, nuslopinami neigimais.

Kitas autorius, G. Zimanas, kelionės įspūdžių knygoje *Ką aš mačiau Amerikoje* neigiamam JAV paveiksliui kurti pasitelkia dar kitus amerikietiškojo gyvenimo aspektus.

7 lentelė. Neigiamą vaizdinį kuriančios matymo kryptys G. Zimano kelionės įspūdžiuose.

NEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Niujorko gatvės, miestas	„Niūrios, gūdzios ir pačios Niujorko gatvės (15 p.)“.
Triukšmas	„Niujorko gatvės ne tik triukšmingos ir kaitrios (19 p.)“.
Gatvės dailininkas	„Kas išvarė į gatvę šį neabejojamai gabų žmogų? (25 p.)“.
Įkyrūs pardavėjai	„Čia gali įkišti ir sugedusį dalyką, vartotą ir sugadintą arba kaip nors kitaip apmauti (27 p.)“.
Kramtomoji guma	„Kartais sunku žiūrėti, kaip žmogus nuolat, nesustodamas energingai dirba savo veido raumenimis (45 p.)“.
Brangus maistas	„Ypač brangios maisto kainos restoranuose ir valgyklose (47 p.)“.
Kultūros nerėmimas	„Valstybė labai maža tedaro kultūros įstaigoms išlaikyti ir plėsti (66 p.)“.
Metropoliteno opera	„Praeidavau pro juodą, suskretusį, apleistą pastatą (66 p.)“.
Aukštosios mokyklos	„Ižymiausia JAV aukštoji mokykla irgi turi prašyti išmaldos (68 p.)“.
Meno neprieinamumas	„Labai nepigu JAV aplankyti teatrą, nusipirkti knygą (68 p.)“.
Mokamas gydymas	„Amerikietis gydytojas yra visų pirma biznierių (78 p.)“.
Seni žmonės	„Jie neturi iš ko gyventi, jiems trūksta maisto (83 p.)“.
Jaunimo auklėjimas	„Tragiškai rimti yra jaunimo auklėjimo klausimai Amerikoje (147 p.)“.
Nėščios mokinės	„Mokyklose yra šimtai tūkstančių nėščių mergaičių (150 p.)“.
Mokytojo padėtis	„I mokytoją čia dažnai žiūrima kaip į nevykėlį (152 p.)“.
Siauras akiratis	„Žmonės galvoja tikrai apie savo siauro asmeninio pasauliuko reikalus (155 p.)“.
Ištvirkimas	„Labai daug turtingų žmonių JAV yra ištvirkę (185 p.)“.
Neobjektyvi spauda	„Kalbos apie tai, kad informacija JAV spaudoje objektyvi, yra paprastas prasimanymas (198 p.)“.
Puikybė	„Dažnai amerikiečiai labai pakyla į puikybę (249 p.)“.

Zimano knygoje neigiamas Amerikos vaizdinys kuriamas savitai: dažniausiai imami tam tikri svetimo gyvenimo elementai ir lyginami su padėtimi Sovietų Sąjungoje. Labai aiškiai išreikštas

lyginimas kitiems autoriams būdingas nebuvo: jų knygoose Amerikos bei SSRS gretinimas vyksta „tarp eilučių“, yra numanomas. Vienintelis autorius, kurio tekste aptinkama retoriškai atvirai išreikštų palyginimų – S. Šimkus, tačiau tokios retorikos pavyzdžių jo knygoje labai nedaug. G. Zimano kelionės įspūdžiuose brangiai JAV kainuojančios gydymo paslaugos gretinamos su nemokamu gydymu socialistinėje šalyje, kalbėjimas apie nėščias amerikietes mokines kelia nuostabą, juk „mūsų šalyje tokių įvykių arba visiškai nebūna, arba jie yra labai reti (150 p.)“, brangus maistas taip pat prieštarauja padėčiai sovietinėje teritorijoje, juk iš SSRS grįždami Amerikos turistai atminčiai pasiima sąskaitas kaip pigumo įrodymą – juo grįžę ketina „praplauti smegenis savo bičiuliams Amerikoje (47 p.)“ ir pan. Lyginimo principu kuriamas neigiamas JAV vaizdinys glaudžiai susaistytas su ideologija, vis akcentuojamas Sovietų Sąjungos pranašumas, mažai neutralaus dokumentavimo. Į *Ką aš mačiau Amerikoje* žiūros lauką pakliūna ir kitiems autoriams būdingi neigiamą JAV paveikslą kuriantys dėmesio akcentai. Knygoje randami beveik visi (išskyrus politines sukybes ir nusivylimo atmosferą), esantys Šimkaus tekste – juos fiksuoja visi aptarti autoriai, tad Šimkaus neigiamo vaizdinio kūrimo kryptis, kaip minėta, galima vadinti bendrosiomis. 7 neigiami amerikietiškojo gyvenimo reiškiniai sutampa su Lukoševičiaus užfiksuotaisiais (žr. 3 lentelę): skurdi kino ir TV programa, izoliavimasis nuo kitų šalių, automobilių grūstys, teroras ir brutalumas, vidinė tuštuma, prostitucija, šiukšlės. Ideologinio atspalvio Lukoševičiaus tekste neturėjusios šiukšlės Zimano knygoje jį įgauna: „Vilniuje, – tariau juokaudamas, – jums pasakytų: „Pilietai, pakelkite nuorūką, neterškite miesto (20 p.)“. Su Laurinčiuko aprašytais neigiamais dėmesio akcentais sutampa 13 Zimano pastebėtųjų: žiurkės, benamiai, elgetos, statistika, savižudybės, pinigų galia, nežinia dėl rytojaus, alkoholikai, rūkymas, korupcija, psichinės ligos, baimė, svetimumas. Laurinčiukui būdingo detalumo, realybės „susmulkėjimo“ Zimano tekstas nepasiekia. Daugelis ir šių gėdingų Amerikos reiškinių lyginami su puikia padėtimi Sovietų Sąjungoje, pavyzdžiui, praeivių reakcija į alkoholiką: „Bet kuriame mūsų mieste žmonės arba paskambintų į greitąją pagalbą, arba bent praneštų blaivinimo įstaigos darbuotojams (26 p.)“. Pati svarbiausia neigiamybių egzistavimo priežastis JAV čia tokia pat kaip ir kitų autorių knygoose – kapitalistinė santvarka: „Filmų, spaudos moralinis smukimas yra ne priežastis, o padarinys, kurį nulemia pirminis, pagrindinis veiksnys – gyva pūvanti santvarka – kapitalizmas (155 p.)“. G. Zimano pasakojime neigiamam JAV vaizdinui kurti pasitelkiama sovietinė ideologija, o ideologemos naudojamos dažniau negu *Trečiojoje dolerio pusėje* ar *Kolumbo rate ir už jo*, ideologija visada reiškiamą tiesiogiai („Į Ameriką kaip tik dabar persikėlė antidemokratiškumo, rasizmo, antisocializmo ir klerikalizmo centras“, 258 p.).

Zimano tekste pastebimi 9 teigiami amerikietiškosios realybės reiškiniai, neaptikti kitų autorių knygoose.

8 lentelė. Teigiami amerikietiškojo gyvenimo reiškiniai G. Zimano *Ką aš mačiau Amerikoje*.

TEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Reklama	„Reklama tikrai labai pagyvina Niujorko gatves (29 p.)“.
Darbo našumas	„Čia yra aukščiausias pasaulyje darbo našumas tiek pramonėje, tiek žemės ūkyje (36 p.)“.
Draugiškumas	„Jie buvo labai draugiški (43 p.)“.
Neraginimas gerti	„Labai gražus bruožas, – niekas jūsų neragins (43 p.)“.
Niagaros kriokliai	„Atrodo, kad jie jau nebegali nustebinti <...>, bet tiesioginis išpūdis buvo stipresnis už bet kokį aprašymą (54 p.)“.
Aukšta atlikimo kultūra	„Aukšta kultūra pasižymėjo ir koncertas (69 p.)“.
Keliai	„Puikūs Amerikos keliai. Lygūs ir platūs (86 p.)“.
Išauklėti jaunuoliai	„Mums teko matyti JAV ir labai gražiai išauklėtų jaunuolių (147 p.)“.
Žinių perdavimo technika	„Ko galima pavydėti amerikoniškųjų laikraščių redakcijoms, tai – žinių perdavimo technikos (193 p.)“.

Visiškai sovietinės ideologijos įtakos nepatyrę ir neigiamybėmis neslopunami teigiami dėmesio akcentai tėra keli: neraginimas gerti, Niagaros kriokliai, žinių perdavimo technika ir keliai. Kitos teigiamo Amerikos vaizdinio detalės minimos neigiamame kontekste, lyginamos su geresnėmis sąlygomis SSRS – taip pradanginamas jų poveikumas kuriant palankų JAV paveikslą. Niujorko gatves pagyvinanti reklama Sovietų Sąjungai nepriimtina, „socialistinis miestas tikrai negalės panaudoti tą nežmoniškai rėksmingą Amerikos miesto šviesos reklamą (29 p.)“. Darbo našumas tampa nieko vertu, kadangi „kapitalistinėje visuomenėje iš mechanizavimo laimi tiktai kapitalistai (38 p.)“. Draugiškas bendravimas akcentuojamas siekiant atkreipti dėmesį į amerikiečių darbininkų palankumą tarybiniam žmogui, norint pabrėžti pažangių idėjų nesiliaujančią plitimą. Aukšta atlikimo kultūra, apie kurią trumpai teužsimenama, dėl tokių pat aukštų kainų tampa neprieinama masėms, o dar ją žlugdo ir plintantis „marazmas meno srityje (70 p.)“. Teigiamybė „paskęsta“ neigiamose sąlygose. Panašiai atsitinka ir su išauklėtais jaunuoliais: jų yra mažuma, kadangi po šalį klaidžioja „jaunuolio – bandito šmėkla (152 p.)“. Yra keletas teigiamų žiūros kryptų, sutampančių su kitų autorių matymu: turtingi muziejai, pastatų keliamas išpūdis bei skonio turėjimas (aptikta ir Laurinčiuko tekste), JAV turtingumas (visi autoriai minėjo). Amerikos turtingumas Zimano knygoje minimas itin dažnai („Turtingiausia kapitalistinė valstybė“, 5 p.; „Čia dabar sukaupta daug lobių iš viso pasaulio“, 19 p.; „Amerika, žinoma, turtinga šalis“, 46 p. ir t. t.), tačiau visuomet greta šio pranašumo minimas skurdas ar kitos neigiamybės; šalia turtingų muziejų, pastatų (konkrečiai – dangoraižių) keliamo išpūdžio – taip pat. Skonio turėjimas nulemtas ideologijos įtakos ir pasireiškia tarybinio meno vertinimu, kuris sutinkamas su „begaliniu susižavėjimu (64 p.)“.

Visiškai nuo sovietinės ideologijos nepriklausantis, neigiamo konteksto neslopinamas teigiamas Amerikos vaizdinys G. Zimano knygoje sudarytas tik iš puikių kelių, Niagaros krioklių, primygtinai neraginančių gerti žmonių bei pavydėtinos žinių perdavimo technikos. Šimkaus tekste

nepriklausomų teigiamybių nėra, Lukoševičius mini tik dvi – Amerikos grožį ir „Jeloustoun“ parką, o Laurinčiukas – kokteilių gamybą bei SNO pastato konstrukciją. Didžiausioji teigiamų akcentų dalis pasakojimuose apie JAV veikiama sovietinės ideologijos, slopinama neigiamo konteksto, tad teigiamas Amerikos vaizdinys nekuriamas – Zimano atvejis tai dar kartą patvirtina.

J. Baltušio kelionių apybraižoje *Tėvų ir brolių takais* randama dar kitų neigiamos reikšmės amerikietiškosios erdvės elementų.

9 lentelė. Neigiamos reikšmės dėmesio akcentai J. Baltušio tekste.

NEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Reklamų šviesa	„Iš šviečiama taip, kad <...> įkyru, net koktu (24 p.)“.
Batai	„Visai neelegantiški, tiesiog prasto darbo (26 p.)“.
Fotoaparatai	„Prasti ir amerikiečių gamybos fotoaparatai (27 p.)“.
Žalumos nebuvimas	„Akis iš karto pasiilgsta žalumos (29 p.)“.
Atmosfera kino teatre	„Traškinimas, vaikščiojimas ir pokalbiai <...> gerokai veikia nervus (69 p.)“.
Birža	„Po biržos atmosferos milijoną kartų mielesnė net gatvės atmosfera (78 p.)“.
Modernus menas ir literatūra	„Juose nėra prasmės, nėra temos ir nėra minties (94 p.)“.
Plaukų dažymas	„Dažosi ir jos, vargšės [amerikietės] (99 p.)“.
Vergiškas darbas	„Žmogų valdo įtemptas, beveik vergiškas darbas (127 p.)“.
Atlyginimo mokėjimas paštu	„Tokia sistema izoliuoja darbininką nuo kitų (129 p.)“.
Nepatvarūs automobiliai	„Nors jos ir labai blizgančios <...>, nepasižymi patvarumu (131 p.)“.
Milijonieriai	„Milijonai neduoda žmogui normalaus gyvenimo (194 p.)“.
„Senujų“ tradicijų nebuvimas	„Trūksta šimtmečiais ir tūkstančiais metų kuriamų tradicijų, klostomos nacionalinės tautų kultūros (217 p.)“.
Studentai aktoriai	„Vadinasi, nėra aiškių perspektyvų? (233 p.)“.
V. Disnėjus	„Žvelgdamas į katorginį dailininkų darbą <...> vargu ar begalėsiu ramiai ir su džiaugsmu žiūrėti pieštinius filmus ekrane (297 p.)“.

Baltušio tekstas pasižymi įdėmiu, smulkmenišku žvilgsniu į supančią aplinką ir primena Laurinčiuko *Trečiajai dolerio pusei* būdingą realybės „susmulkėjimą“ – pastebimi batai, moterų dažyti plaukai ir pan. Išsakant neigiamus Amerikos gyvenimo aspektus, sovietinė ideologija reiškiamą netiesiogiai ir subtiliai: visiškai priešinga Šimkaus, Zimano tekstams, svetima Laurinčiuko knygoje išsakomai griežtai kritikai. Prasta batų ir fotoaparatus kokybė, žalumos stoka, plaukų dažymas, „senųjų“ tradicijų nebuvimas nėra ideologijos sąlygoti dėmesio akcentai. O štai greta nepatvarių automobilių giriama Volga: „Daugelis amerikiečių stebėjosi mūsų „Volgos“ stiprumu, kuris jiems pasirodė neįtikimas (131 p.)“. Palyginami JAV ir TSRS kino žiūrovai – pastarieji amerikiečius pranoksta kultūringumu: „Mes įpratome žiūrėti kino filmus ir vertinti juos kaip meno kūrinį <...>. Manau, tai didelis mūsų pranašumas (69 p.)“. Tokie lyginimo atvejai, akcentuojant Sovietų Sąjungos pranašumą, itin reti (Zimano teksto vienas iš pagrindinių ypatumų). Atlyginimo mokėjimas paštu netiesiogiai priešinamas socialistinės santvarkos kolektyviškumui (žr. citatą lentelėje). JAV modernus menas ir literatūra kritikuojami dėl bemintiškumo, tačiau apie

realizmą šalia neužsimenama (paliekama teksto adresatui pačiam „susiprasti“). Itin subtiliai prabylama apie aktorystės studentų miglotą ateitį: pašnekesio su amerikiečiu profesoriumi metu užduotas klausimas (pateiktas lentelėje) aiškaus atsakymo nesulaukia: „Mūsų reikalas paruošti aktorius. Gerai paruošti. (233 p.)“ – „tarp eilučių“ paliekama užuomina apie puikias studentų perspektyvas Sovietų Sąjungoje. Vergiškas darbas siunčia jau aiškesnę nuorodą į sovietinei ideologijai itin svarbią darbininkų padėtį (darbininkų problemos svarbios visose nagrinėjamose kelionių knygose).

Aptinkama ir su kitų autorių pastebėtais sutampančių neigiamų reiškinių: aukštos kainos, socialinė nelygybė, nedarbas, skurdas, plėšikavimas, rasizmas, skurdi kino ir TV programa, beprasmis abstraktus menas, menininkų problemos, prasta indėnų padėtis, neišsilavinimas, šiukšlės, savižudybės, pinigų galia, nežinia dėl rytojauš, striptizas, autokatastrofos, korupcija ir baimė. Tačiau, priešingai kitoms, Baltušio knygoje minėtieji neigiami elementai nuolat nekartojami (kiek dažniau akcentuojami tik pinigų galia ir rasizmas), tad atsisakoma neigiamo vaizdinio tipišumo. Subtiliai (bei ironiškai) reiškiamą ideologiją ir aprašant išvardintus pasikartojančius dėmesio akcentus, pavyzdžiui, savižudybes: „Šį tiltą kažkodėl labai mėgsta savižudžiai. Taip bent mums buvo pasakyta. Pasilypėja ir tēškiasi į vėsų vandenį. Tiltas iš tikrųjų labai simpatiškas, ir mus apima noras išsimaudyti Ramiojo vandenyno bangose (218 p.)“. Nepateikiama savižudybių statistika, nekritikuojama kapitalistinė santvarka – paprasčiausiai užsimenama. Tik po daugiau nei 20 puslapių, kitame skyrelyje, atsiranda šiek tiek statistikos bei atskleidžiamos savižudybių priežastys: „Kiekviename žingsnyje konkurencija, rungtis, kova dėl būvio, sunkus, veik katorginis, darbas, atimamas viską, net sveiką protą (243 p.)“. Šalia kitų autorių tekstų *Tėvų ir brolių takais* kalbos subtilumas dar labiau pastebimas. Laurinčiuko knygoje apie savižudybes pradedama kalbėti kaip apie JAV itin būdingą reiškinį: „Kas 24 minutės savo gyvenimą savižudybe užbaigia vienas žmogus (331 p.)“; Zimano tekste – taip pat: „Pati JAV spauda pripažįsta, jog Amerikai priklauso pasaulinis savižudybių rekordas (61 p.)“. Baltušio knygoje, kaip jau minėta, tipiškas nekuriamas. Iš esmės savižudybių kaltininkė tiek Baltušio, tiek Zimano ar Laurinčiuko tekstuose įvardijama kapitalistinė santvarka, tačiau Baltušio pasakojime kapitalizmas tiesiogiai nekaltinamas (pateikiami santvarką atspindintys elementai: konkurencija, sunkus darbas ir kt.).

Viena dalis neigiamų Amerikos reiškinių, aprašytų kelionių apybraižoje, yra nesusijusi su ideologija (minėtieji nekokybiški batai ir fotoaparatai, plaukų dažymas, žalumos stoka ir kt.), kita – vertinama ideologijos žvilgsnio, t. y. sąlygota ideologijos (modernusis menas ir literatūra bei kt.), o dar kita dalis neigiamų akcentų yra puiki erdvė ideologijai įterpti (pasireiškia lyginimu: nepatvarūs amerikietiški automobiliai suteikia galimybę akcentuoti „Volgos“ galingumą, triukšminga kino salės aplinka – pabrėžti tylą TSRS salėse). Svarbu paminėti, jog ideologijos raiška kuriant neigiamą JAV vaizdinį šio autoriaus tekste yra subtiliausia.

Teigiamų akcentų gausa Baltušio knygoje skatina kelti klausimą, ar neigiamas JAV paveikslas iš vis yra kuriamas? Įdomu tai, jog *Tėvų ir brolių takais* randama daugiausia teigiamo vaizdinio elementų. Lentelėje pateikti tik šiai knygai būdingieji.

10 lentelė. Teigiamos reikšmės dėmesio akcentai knygoje *Tėvų ir brolių takais*.

TEIGIAMAI DĖMESIO AKCENTAI	PAVYZDYS
Vairuotojai	„O vairuotojai šypsosi <...> ir mašinos paklusnios jų rankoms <...>, netriukšmauja (23 p.)“.
Veiklumas	„Amerikiečiai – veiklos , o ne šnekalų žmonės (24 p.)“.
Jaunos vairuotojos	„Itin žaviai atrodo merginos už vairo (24 p.)“.
Daržovių ir vaisių parduotuvės	„Kaip iš gausybės rago milžiniškose vitrinose griūva ištisi kalnai auksinės spalvos bananų... (27 p.)“.
Jaukumas	„Nusileidžiame į viešbučio rūšį. Čia jauku (32 p.)“.
Moksleiviai muziejuose	„Nebuvo tokios salės <...>, kur nebūtum sutikęs spalvingo ir žvalaus moksleivių būrio (43 p.)“.
A. Kolderis (abstrakcionistas)	„ Ne eilinis talentas <...>. Niekur iki tol neteko matyti taip paklusnios geležies žmogaus rankoms (46 p.)“
Filmų siužetas	„Veiksmo dinamika tokia, kad nejučiomis nusitveri kėdės krašto, palinksti į priekį... (54 p.)“.
Vitrinos	„ Akį traukia kolosalinės veidrodinio stiklo vitrinos su meniškai išdėliotomis prekėmis (59 p.)“.
Aukštas žiūrovų intelektas	„Liudija apie aukštą amerikiečio žiūrovo intelektą (62 p.)“.
Santūrumas išgėrus	„Amerikietis <...> neskuba triukšmu ir rėkavimais įrodyti išgėręs už šimtą dolerių (64 p.)“.
Drausmingumas	„Jaučiama kažkokia nematoma drausmė (67 p.)“.
Radiojotis (kino teatras)	„ Pritrenkia jis savo grandioziškumu , salių puošnumu . <...> čia ne kino teatras, o kažkas daugiau (68 p.)“.
„Gerls“ pasirodymas	„Grakštumėlis jų – neregėtas nei sapne sapnuotas (70 p.)“.
Progresyvios jėgos	„Šalies viduje yra pakankamai progresyvių jėgų (90 p.)“.
Taksi	„Užtenka kilsterėti ranką, ir žvitrus taksistas <...> bematant šmaukštels jums prie kojų (96 p.)“.
Moterų šukuosenos	„Buvau sužavėtas amerikiečių moterų šukuosenų (98 p.)“.
Moterų ir vyrų apranga	„Ne mažiau nustebino ir jų drabužiai. <...> Skoningai pasiūtas kostiumėlis... (100 p.)“.
Jaunimas	„Ir gražu kažkaip, elegantiškai kažkaip joms viskas išeina, šitoms mergaitėlėms (102 p.)“.
Atsiprašymas suklydus	„Amerikiečiai labai operatyviai atsiprašo už savo klaidas (105 p.)“.
Paslaugumas	„Jie labai paslaugūs vienas kitam (105 p.)“.
Žodžio laikymasis	„Ir jie labai brangina duotą žodį (107 p.)“.
Šypsenos	„Visi jie šypsosi , šitie amerikiečiai (107 p.)“.
Žmonių stiprybė	„Verkti – vienam, džiaugtis – su visais. Nesuklysiu pasakęs , kad tai stiprių žmonių principas (111 p.)“.
Daržovių valgymas	„Visur krito į akį daržovių gausumas (133 p.)“.
Pagarba laikui	„Amerikiečiai gerbia ne tik tai savo, bet ir svetingo šeimininko laiką (139 p.)“.
Pusfabrikačiai	„Amerikiečių pavyzdys aiškiai rodo , ko galima pasiekti, tobulinant <...> vieną pačių nedėkingiausių <...> darbų – namų ruošą (142 p.)“.

Švara	„Pirmiausia krinta į akis jos [Čikagos] švara (178 p.)“.
Los Andželas	„Los Andželas – beveik fantastiškas (250 p.)“.
Išvairuotojai	„Atrodo, ne vairuoja, o skraidina mašinas lyg peteliškes iš vieno stovėjimo aikštės krašto į kitą (256 p.)“.
Kino kūrėjai	„Norom ar nenorom tenka atvirai pasakyti : JAV kino kūrėjai moka dirbti (286 p.)“.
Kino dekoracijos	„Pradedi gėrėtis dekoratorių meistriškumu (287 p.)“.
Optinė apgaulė	„Optinės apgaulės srityje <...> tikri virtuozai! (304 p.)“.
Gidė Disneilende	„Vadovė žavi . <...> nusikalstamai žavi (301 p.)“.

Kai kurie teigiami amerikietiškosios realybės aspektai vėliau susilaukia neigiamų reikšmių. Los Andželo grožis, puikus klimatas ir fantastiškumas už dešimties puslapių prislopinamas: „Rojaus adresas, matyt, kitas (261 p.)“. „Adresą“ netiesiogiai keičia ideologija, mat vėliau, kai pasakotojas jau buvo sugrįžęs į Sovietų Sąjungą, Los Andželo „gėlynus užliejo negrų kraujas (216 p.)“. Abstrakcionisto Kolderio (angl. Colder) darbai vėliau taip pat susilaukia kritikos, kadangi prieštarauja realizmui: „Gali pavadinti drambliau arba uošve – prasmė bus ta pati, tai yra, jokios prasmės nebus (47 p.)“. Tačiau daugiausia teigiamų akcentų visiškai neslopunami neigiamybėmis – šis teksto bruožas būdingas tik Baltušio *Tėvų ir brolių takais*: kitų autorių knygose buvo vos po keletą kritikos nesusilaukusių teigiamų JAV vaizdinio segmentų (Šimkaus knygoje nebuvo). Dar vienas savitas bruožas – šalia teigiamų Amerikos gyvenimo aspektų atsirandanti TSRS realijų kritika. Teigiamai vertinamas JAV filmų siužetas skatina atsigręžti į savo šalį, kur „siužetai išdriki, pamokslavimais perkrauti filmai ir teatrų spektakliai (54 p.)“. Amerikiečių bruožas gerbti laiką taip pat priešinamas padėčiai sovietinėje Lietuvoje: „Niekur neteko matyti tokio vaizdo, taip dažno Lietuvoj: svečiai išsiskirstė, šeiminkė seniai suplovė indus, sėdi virtuvėj svirduliuodama iš nuovargio, o valgomajame trijų ar keturių „užgaisusių“ vyrų kompanijėlė laido gerkles (139 p.)“. Aprašant amerikiečių santūrumą išgėrus užsimenama, jog „mums vertėtų šito pasimokyti iš amerikiečių (64 p.)“, o prieš Čikagos švarą Vilnius „vis dėlto supasuotų (178 p.)“.

Lentelėje pateikta akcentų gausa nėra galutinė – aptinkama sutapčių ir su kitų autorių užfiksuotomis teigiamybėmis: JAV galia, darbštumas, grožis, turtas, aptarnavimas, praktiškumas, punctualumas, pastatų keliamas įspūdis, išradingumas versle, skonio turėjimas, draugiškumas, neragimas gerti. Pasikartojantys teigiamo vaizdinio segmentai taip pat nesusilaukia slopinimo neigiamomis reikšmėmis, o kai kurie iš jų, kaip ir ankstesnieji, suteikia erdvės TSRS gyventojų kritikai: „Šeiminkas ir šeiminkė <...> vaišių metu gyvena tik viena mintimi: kaip daugiau sukimšus į svečią maisto ir suvertus į jį gėrimėlių (134 p.)“. Nors knygoje teigiama, jog amerikietiškojo gyvenimo elementų nesiekama priešinti su būdingais sovietinei Lietuvai („Nesiruošiu mūsų svetingumui priešpastatyti amerikiečių svetingumo“, 135 p.), tačiau priešingumas, savaime suprantama, atsiranda, o JAV teigiamas vaizdinys dėl šios priežasties pastiprėja. Dar reikia atkreipti dėmesį į tai, jog naudojama daug teigiamą reikšmę kuriančių žodžių (pastarieji lentelėje paryškinti). Fiksuojant aplinką labai dažnai pasitelkiami ne tik teigiamą reikšmę

stiprinantys pavieniai žodžiai ar frazės, bet ir sušukimai, nurodantys intensyvų įspūdį, jį pabrėžiantys. „Suskaitėm du šimtus, paskui – apraibo akys. Kaip jos sugeba visos vienu metu kilstelėti ir nuleisti koją arba ranką sekundės tikslumu – vienas ponas dievas težino! (70 p.)“, – rašoma apie šokėjų pasirodymą.

Įvertinus teigiamų akcentų gausą ir jų raiškos ypatybes matyti, jog Baltušio knyga, vienintelė iš visų nagrinėtųjų, kuria teigiamą Amerikos vaizdinį. Tačiau teigti, jog tas vaizdinys tik teigiamas – negalima. Didelę JAV paveikslo dalį sudaro neutralus bei detalus dokumentavimas („Mašinos tiltu važiuoja dviem aukštais: viršuj bėga į vieną pusę, apačioj į kitą“, 218 p. ir pan.), tad tiek neigiamas, tiek teigiamas vaizdinys atsiskleidžia kaip sudėtinės trinario Amerikos paveikslo dalys. Svarbiausia akcentuoti, jog teigiamoji dalis yra stipriai retoriškai išreikšta, tik mažą dalį akcentų slopina neigiamybės ar sovietinė ideologija (atsiranda Amerikos paveikslo savarankiškumas), o tam tikrų Sovietų Sąjungos gyvenimo aspektų kritika paryškina teigiamą JAV vaizdinį. I. Vedrickaitės (2010, 132 p.) mintis, jog „ribos tarp socialistinės tvarkos ir kapitalistinio chaoso peržengimas – turėjo palaikyti visokeriopai degraduojančio priešo vaizdinį“ tampa ne visiškai tiksli apibrėžiant sovietmečio kelionių literatūrą, kadangi Baltušio knygoje šalia neigiamą egzistuoja ir teigiamas vaizdinys (ne tik priešas, bet ir tas, iš kurio galima pasimokyti).

3.2. Ideologiškasis kelionių literatūros sluoksnis

S. Šimkaus tekste atsiskleidžia svarbus sovietinės ideologijos taikymo principas – kartotė. Šį principą yra apibūdinusi N. Putinaitė (2007, 131 p.): „Ideologija buvo diegiama pagal kartotės principą formuojant žmonių galvojimo ir vertinimo įpročius. Laikraščiuose ir žurnaluose buvo kartojamos tos pačios tiesos, pateikiamos tos pačios vertinimo pozicijos ir požiūriai“. Lentelėje pateiktos ideologijos apraiškos kelionių tekste aptinkamos ne po vieną kartą, pavyzdžiui, pažangiųjų išėivių kalbos – net trys, amerikiečių padėkos kalbos – dvi ir t. t.

11 lentelė. Ideologijos apraiškos S. Šimkaus tekste.

IDEOLOGIJOS APRAIŠKOS	PAVYZDYS
Pažangiųjų išėivių kalbos	„Mes, dorieji, pažangieji lietuviai, atvykę prieš Antrąjį pasaulinį karą ir anksčiau <...>, esame garbingoje vietoje (157 p.)“.
Kova prieš fašizmą	„Ji – aktyvi tarptautinių kovos prieš fašizmą, imperializmą, už taiką kongresų dalyvė (153 p.)“.
JAV ir TSRS draugystė	„Prašome tikėti, kad Jūs turite daug draugų Jungtinėse Amerikos Valstijose (152 p.)“.
Pažangių idėjų plitimas	„Mes atsidavę toms pažangioms idėjoms, kurios šiandien užkariauja milijonus širdžių žemėje ir šalyje (157 p.)“.
Sovietų Sąjungos pašlovinimas	„Tvirtai jautiesi, nes už pečių jauti savo didžią Tėvynę, garbingą ir galingą šalį – TSRS (145 p.)“.
Kapitalizmo kritika	„Gilios visų tų amerikiečio laisvę ir asmenybės orumą pažeidžiančių reiškinių socialinės šaknys glūdi kapitalistinėje sistemoje (148 p.)“.
SSRS pasaulinis pripažinimas	„Su pasididžiavimu pasakojome apie mūsų šalies <...>

	darbus, kurie vis plačiau pripažįstami visame pasaulyje (150 p.)“.
Imperialistinė propaganda	„Dezinformuoja <...> imperialistiniai propagandos centrai (160 p.)“.
Liaudies prakeiktieji (išėivija)	„Yra ten Tėvynės ir liaudies prakeikimo nusipelnusių žmonių <...>. Tokie skelbiasi „vaduotojais“, kovotojais už laisvę“ (161 p.)“.

Ideologemų kartojimu siekta kurti vienkryptį požiūrį, formuoti skaitančiojo mąstymą, sovietiniam režimui palankia linkme kreipti jo žvilgsnį. Toks kartojimas Šimkaus pasakojimo turinį paverčia statišku ir nuspėjamu. Visas tekstas sudarytas iš ideologinių klišių, net smulkesnės lentelėje išskirtų ideologinių teksto segmentų dalys taip pat tėra ideologemų kartotė, pavyzdžiui, pažangiųjų išėivijų ar amerikiečių kalbos susitikimų metu. Jose vėl šlovinama SSRS, vėl minimos pažangios idėjos, Sovietų Sąjungos tarptautinis pripažinimas ir tarpusavio draugystė su Amerika. Toks visiškai ideologijai paklusnus tekstas prieštarauja I. Vedrickaitės (2006, 226 p.)⁴⁸ akcentuotai kelionės pasakojimo esmei: „Pasakojimas apie keliavimą – tai, visų pirma, pasakojimas apie jausmus, „vidinę“ tikrovę“. S. Šimkaus pasakojimas „plokščias“, sudarytas tik iš ideologiškojo sluoksnio, kuriame Amerikos vaizdinys beveik postapokaliptinis, formuojamas pagal sovietinės ideologijos reikalavimus.

J. Lukoševičiaus knygoje *Kolumbo rate ir už jo* aptinkamos visos ir Šimkaus pasakojime egzistuojančios ideologijos apraiškos (kova prieš fašizmą, JAV ir SSRS draugystė, pažangių idėjų plitimas, Sovietų Sąjungos pašlovinimas, kapitalizmo kritika, SSRS pasaulinis pripažinimas, imperialistinė propaganda bei liaudies prakeiktieji, t. y. nepažangioji išėivijos dalis), ir keletas naujų ideologijos mechanizmo veikimo tekste pėdsakų.

12 lentelė. Sovietinės ideologijos apraiškos J. Lukoševičiaus tekste.

IDEOLOGIJOS APRAIŠKOS	PAVYZDYS
Politinių kalinių tema	„Į kalėjimą jis [Ilmeras Pratas] pateko dėl politinių įsitikinimų (83 p.)“.
Laisvės nacizmui kritika	„Šiandien Amerikoje plačioji publika nuteikiama taip, kad šiame krašte gimstantis (teisingiau, atgyjantis) nacistinis judėjimas yra nekenksmingas (110 p.)“.
Liaudies kova	„Taip, JAV yra daug žmonių, kovojančių už lygias teises, rasinę lygybę (55 p.)“.
Indėnų užkariavimas	„Baltieji iš rytinio Tenesio kalvų jėga išstūmė medžiotųjų čerokių gentį (135 p.)“.
Vietnamo karas	„<...> didžiosios Amerikos gėdos – Vietnamo karo (131 p.)“.
Vergovė	„Apie vergus – nė menkiausias užuominos, lyg nebūtų buvę šio ilgo ir nelinksmo puslapio Amerikos istorijoje (135 p.)“.
Kuba	„Negali atsistebėti tos mažos salos pačioje giganto pašonėje drąsa, ryžtu, ištvėrme (175 p.)“.

Ideologijos reiškiamasis šio autoriaus knygoje švelnesnis negu Šimkaus pasakojime ir ne visada tiesiogiai išsakytas. Tokį turinį „atskiedžia“ ir dokumentuojama Amerikos aplinka, ir tam tikrų jos

⁴⁸ Vedrickaitė I. 2006. Antano Vaičiulaičio kelionių knygos: atspindžio problema. Naujasis židinys–aidai, Nr. 6–7, 226 p.

istorijos įvykių, objektų atsiradimo ir kt. pasakojimai – Šimkaus tekstas panašia informacija nepasižymi. Sovietinės ideologijos apraiškų branduolys (sutampantis su Šimkaus ir šioje lentelėje nekartojamas) Lukoševičiaus tekste papildomas, praplečiamas: Šimkus tik užsimena apie Sovietų Sąjungą dezinformuojančių propagandos centrų egzistavimą, o Lukoševičius rašo ir apie komunistų persekiojimus (interview su JAV komunistų partijos generaliniu sekretoriumi), mini Amerikos prezidento Carter`io antitarybinę politiką ir pan. Liaudies išsivadavimo kova, kuriai svetima šalis „visomis išgalėmis stengiasi kliudyti (44 p.)“, taip pat atskleidžiama ne tik ją įvardijant, bet ir per mažesnius ideologinius segmentus: politinių kalinių temą (jai skiriama nemažai dėmesio), pokalbių su liaudies gynėjais perpasakojimus, indėnų, fermerių bėdas ir kt. Indėnų užkariavimo pasakojimai, vergovės paminėjimas tekste kuria savitą įsišaknijusio neteisingumo mitą pačioje Amerikos istorijoje, susikūrimo, atskleidžia jos egzistencijoje slypintį blogį. Kitų užgrobimas, pavergimas užkoduotas svetimos šalies „genetikoje“ – būtent tokias idėjas išsako vergovės ir indėnų užkariavimo temos. Knygoje atsiranda ir su ideologija susietų istorinių įvykių, turinčių ryškų politinį atspalvį. „Už ką jie kovojo ir žuvo (131 p.)“, – klausiamo apie „Amerikos gėdą“ – Vietnamo karą. Jame netiesiogiai dalyvavo Sovietų Sąjunga, remdama vietnamiečius karine technika, šis karas suvokiamas ir kaip Amerikos karas su SSRS. Kadangi Kuba – socialistinė valstybė ir nuo Sovietų Sąjungos buvo priklausoma iki pat pastarosios suirimo, reveransas Kubai, matomas lentelėje, yra sietinas su ideologiškuoju teksto sluoksniu. Dar reikia paminėti, jog *Kolumbo rate ir už jo nėra pažangių išsivijos atstovų kalbų* (kaip Šimkaus knygoje), tačiau itin daug komunizmui palankių amerikiečių pasisakymų bei minčių, pavyzdžiui, kosmonautas J. Lovell`as, kuris „ilgai ir įsitikinęs kalbėjo apie būtinumą draugauti, kooperuoti jėgas vykdant kosminius projektus, suprasti vienas kitą (23 p.)“. Pateikiama ir tiesioginė kosmonauto kalba.

Šimkaus knygoje kapitalistinis ir socialistinis pasaulis atitinkamai telkiamas į *savo* bei *svetimo* kategorijas. Lukoševičiaus užrašai turi skyrių, tas pačias kategorijas įvardijantį dar kitaip – „Mes ir jie“. Abu skirstymai iš esmės reiškia tuos pačius dviejų skirtingų santvarkų, gyvenimo būdų priešingus polius. Šis skyrelis kiek apgriauna knygoje nuolat pabrėžiamą šalių draugystę, nes staiga atsiranda teigimas, esą dviejų sistemų kova vis dėlto vyks, „ji istoriškai neišvengiama (181 p.)“. Žvilgsnis į ateitį itin būdingas sovietinei retorikai, „sovietinis gyvenimas skelbėsi esąs progresyvus, apimsiantis visą pasaulį. Komunistinės idėjos buvo pateikiamos kaip išplitusios nuo mažų židinių į labai didelius ir vis didėjančius laužus (Putinaitė, 2007, 52 p.)“. Tolesnis „Mes ir jie“ tekstas įkūnija komunizmo plitimo idėją, rašoma, jog gerai su Sovietų Sąjunga sutarti nori „įvairiausios socialinės padėties ir skirtingiausių politinių pažiūrų amerikiečiai (181 p.)“, kalbama apie vis didėjančią jos pripažinimą visose (technikos, meno ir kt.) srityse. Vos 6 puslapių skyrelis – duoklė ideologijai, čia išsamiausiai atsiskleidžia sėkminga komunizmo ateitis, o šio pobūdžio ideologemų koncentracija yra viena didžiausių visoje knygoje.

Lukoševičiaus tekstuose ideologija reiškiamą ir netiesiogiai. Nors čia retorika jau švelnesnė, išlaikomas ne tik branduolys, bet ir plėtojami mažesnieji ideologinės tematikos segmentai (politiniai kaliniai, liaudies gynėjai ir kt.). Atsiranda ir naujų ideologiškojo sluoksnio apraiškų, neaptinkamų Šimkaus tekste: „genetinis“ Amerikos grobuoniškumas, nepalankų politinį atspalvį turintys istoriniai įvykiai. Tekstas išlaiko *savo* ir *svetimo* pasaulio atskyrimą, įžodindamas bei akcentuodamas jį *mes* ir *jie* apibrėžtimis.

A. Laurinčiuko *Trečiojoje dolerio pusėje* ideologiškasis sluoksnis yra tarsi antraplanis. Taip yra ne dėl sumažėjusios sovietinės ideologijos įtakos tekstui, o dėl paties rašymo savitumo: pirmiau itin detalai aprašinėjama realybė (žr. skirsnį 3.1.), o paskui iš jos išnyra ir ideologijos „veidas“. Toks savotiškas ideologiškojo sluoksnio „sutrūpėjimas“ pateiktas lentelėje.

13 lentelė. Ideologijos reiškiamasis *Trečiojoje dolerio pusėje*.

IDEOLOGIJOS APRAIŠKOS	PAVYZDYS
JAV grobuoniškumas	„Bet štai 1952 metais prezidentas Trumenas paskelbė apstulbinančią naujieną – JAV emblemoje erelis žiūri ne į alyvos šakelę, o į strėles (65 p.)“.
Privati nuosavybė	„Šioje šalyje ne tik miško pavėsis <...>, bet ir vandenynų pakrantės priklauso privatiems žmonėms (73 p.)“.
Technikos išpūdis	„Hidroelektinė <...> kėlė pagarbos žmogui jausmą (91 p.)“.
Antikomunistinė propaganda, judėjimas	„Antikomunizmo vadovėlių popierius geras <...>. Išorinis grožis turi paslėpti melą (123 p.)“.
Slopinama liaudies kova	„Darbininkų vadai buvo nuteisti mirti (138 p.)“.
Dievo neigimas	„Kaip aš galėjau įžeisti tą, kurio nėra (167 p.)“.
Antitarybinė politika	„Mes surasime bet kokią komunistinę mintį [Pentagono generolai] (172 p.)“.
Žmonių sekimas	„Mezgamas žmonių sekimo tinklas (172 p.)“.
Realizmas mene	„Šarlatanizmas vysta, negavęs gyvybės sulčių, realistinio meno dirvoje (202 p.)“.
Atominis karas	„Ragina jį statyti slėptuvę nuo atominio karo (235 p.)“.
JAV tarptautinė veikla	„Juos jaudina įtempti tarptautiniai santykiai, neprotingi jų vyriausybės veiksmai (246 p.)“.
Vaikų norai	„Ketinimą šaudyti žmones amerikoniukai įgijo juos supančioje aplinkoje (246 p.)“.
Suvienytų Nacijų Organizacija	„Tarnauja juodiems Vakarų imperialistų darbams pridengti (259 p.)“.
Kolonializmas	„Atvirai ir užmaskuotai gindami kolonializmą tarptautinėje arenoje, monopolijų bosai tuo pačiu gina rasizmą (281 p.)“.
Hirosima	„<...> ar jis [Trumenas] konsultavosi su dievu <...> pradėti pirmąjį žmonijos istorijoje atominį karą? (306 p.)“.
Ginklavimosi varžybos	„Būtų geriau, jei laikraštis pakeltų protesto balsą prieš ginklavimosi varžybas (327 p.)“.
Kosmosas	„Tarybinis žmogus <...> pakilo į kosmosą ir mirtinai išgąsdino santvarkos, paremtos grandinėmis ir botagu, šalininkus ir gynėjus (363 p.)“.

Pasakojimas apie JAV emblemą netiesiogiai atskleidžia (per erelio galvos pasisukimo į strėles vaizdinį) grobuonišką Amerikos prigimtį. Negalėjimas pasivaikščioti privačiomis valdomis –

nuoroda į kapitalizmo blogybes. Hidroelektrinės padarytas įspūdis didesnis už Niagaros krioklio sukeltą – atsiskleidžia sovietinei ideologijai būdingas žmogaus ir jo darbo išaukštinimas. Kalbėjimas apie naują išradimą – melo detektorių – perauga į pasakojimus apie vykdomą antitarybinę politiką ir pan. Šimkaus tekstas turėjo tik ideologiškąjį sluoksnį, tuo tarpu Laurinčiuko knygos pasakojimai panašesni į Lukoševičiaus dėl netiesiogiai reiškiamos ideologijos (pasitelkiant aplinkos ir kt. aprašymus). Laurinčiukas smulkmeniškiau pateikia realybę, o drauge ir kritišką ideologijos požiūrį į supančią aplinką (Lukoševičiui tai nebūdinga – jis labiau linkęs vartoti ideologemas, lyginant su Laurinčiuku).

Esminis skirtumas – *Trečioji dolerio pusė* orientuota į visiškai kitus ideologinius aspektus negu prieš tai aptartos dvi knygos. Laurinčiuko tekstas išlaiko tiek Šimkaus knygai būdingą ideologinį branduolį, tiek ir Lukoševičiaus tekstui būdingas ideologines apraiškas, bet visas dėmesys sutelktas tik į keletą iš jų. Pati ryškiausia yra kapitalizmo kritikos linija, jau atsiskleidusi kuriant neigiamą Amerikos vaizdinį. Kapitalizmas – pagrindinis kaltinamasis, į kurio kūną sminga visos įmanomos strėlės: „Dabartinė JAV santvarka, gimdanti biznierių, kurie daro dolerius net iš savo šalies valstybinių vėliavų (61 p.)“, „Nepasotinaman bizniui pajungtos ir išniekinamos visos indėnų tradicijos (99 p.)“, „Pavasarių nutildo ne chemija ir ne žmogus, o kapitalistinis gamybos būdas, beatodairiškas pelno vaikymasis (148 p.)“, „Tačiau kiek daug netaisomų duobių dar yra žemėje! Kapitalistinis gyvenimo būdas jas vis gilina ir platina (190 p.)“ ir t. t. Daug dėmesio tenka liaudies kovai, dažnai sutinkamos aliuizijos į ateitį, kuomet ta kova jau bus įvykusi: „Šį rimbą dar pamatys čikagiečiai. Pamatys <...> kokiam nors JAV darbininkų revoliucinės kovos muziejuje (140 p.)“. Gana plačiai, ko Šimkaus ir Lukoševičiaus knygose nebuvo, rašoma apie Amerikos vykdomą antitarybinę politiką, o Sovietų Sąjunga vaizduojama aukos vaidmenyje: „Jeigu sužinos, kad aš kalbėjau su tarybiniu korespondentu, man nepaskirs premijos (206 p.)“, „Kapitalistinių šalių žmonės tuose piešiniuose atrodė kaip žmonės, o socialistinių šalių – sušaržuoti, kiek tik beįmanoma. <...>. Jų autorius nori, kad JAV piliečiai nuo mažens išmoktų juodomis spalvomis teplioti kovotojus už šviesią žmonijos ateitį (125 p.)“ ir kt. *Trečiojoje dolerio pusėje* labai nedaug rašoma apie pasaulinį SSRS pripažinimą – priešinga Lukoševičiaus tekstams, kuriuose amerikiečiai dažnai turi degtinės „Stoličnaja“ ar liaupsina Sovietų Sąjungos traktorius; skirtinga ir nuo Šimkaus pasakojimų – juose nuolatiniai susižavėjimo šūksniai bei plojimai lydi tarybinius muzikantus. Laurinčiukas beveik nekalba ir apie atraminę minėtų autorių knygų ašį – Amerikos ir TSRS draugystę. „Jis pakartojo Tarybinės vyriausybės jau anksčiau išdėstytą poziciją šiuo klausimu ir pridūrė: „Galėtume pasiųsti bendrą ekspediciją į Marsą (364 p.)“, – apie kosmonautą G. Titovą pasakojama *Trečiojoje dolerio pusėje*. Daugiau apie šalių draugystę rašoma itin mažai. Išvada aiški – A. Laurinčiuko tekstų ideologiškasis sluoksnis pastatytas ant kitokių – kapitalizmo kritikos, liaudies kovos, antitarybinės politikos – polių. Lukoševičius tik užsiminė apie santvarkų kovos

neišvengiamybę, o Laurinčiuko tekstuose kapitalizmas jau kone pralaimėjęs, jo net gailimasi: „Vargšai kapitalistai! Sukūrę galingą propagandos aparatą, įsakę jam šmeižti ir drabstyti purvais Tarybų Sąjungą ir socializmo idėjas, patys tapo šios propagandos aukomis ir nebeturi ramybės nei žemėje, nei vandenyne (392 p.)“. Knygoje taip pat išlaikoma amerikietiškojo, kaip svetimo pasaulio, apibrėžtis. „Mojavau ranka žuvėdroms, linkėdamas laimingai pasiekti mano širdžiai svetimą krantą (398 p.)“, – rašoma.

G. Zimano knygoje aptinkama ir anksčiau aptartų autorių tekstams būdingų ideologijos apraiškų, ir priklausančių tik *Ką aš mačiau Amerikoje* puslapiams.

14 lentelė. Sovietinė ideologija G. Zimano kelionės įspūdžių knygoje.

IDEOLOGIJOS APRAIŠKOS	PAVYZDYS
Provokacijos	„Amerikoje mėgstama daryti provokacijas tarybiniam žmonėms (28 p.)“.
Revoliucijos teigimas	„Iš tos aklavietės durys neatsidaro pačios. Jas gali išlaužti tiksliai tas didis istorinis sukūrys <...>, revoliucija (40 p.)“.
Prekyba išsimokėtinai	„Viena iš svarbiausių priemonių darbo žmonėms Amerikoje pavergti (48 p.)“.
Socializmo baimė	„Socializmo pergalė rimtai išgąsdino Amerikos turtuolius (130 p.)“.
Klasinis susiskirstymas	„Rasizmas padeda <...> paversti klasinę neapykantą rasine ir nacionaline (123 p.)“.
Nepatenkintųjų drausminimas	„Kad jie žinotų, tie amžinai iš amerikiečių ubagaujantieji vaistų, kaip į juos žiūri jų giminės Amerikoje (80 p.)“.
Demokratijos iliuzijos	„Eilinis amerikietis <...> turi nemaža iliuzijų apie demokratines šalies tradicijas (136 p.)“.
Sąžiningas studijavimas	„Atrodo, kad sąlygos jam plisti mūsų aukštosiose mokyklose būtų žymiai palankesnės (149 p.)“.
Kolektyviškumas	„Juo geriau seksis jo įmonei, jo kolūkiui, tuo geriau bus ir jam (157 p.)“.
Spaudos įtaka	„JAV didžioji spauda yra daug nusidėjusi taikai, pažangai, demokratijai (170 p.)“.
G. Orwell`o 1984	„Ji gali būti įdomi nebent tik tuo, kad išsiskiria iš kitų knygų savo atvira neapykanta, gyvatės nuodais trykščiančia iš kiekvienos eilutės (176 p.)“.
F. Kastro	„Jūsų spaudoje Fidelis Kastras informacijoje pavadintas raudonuoju banditu (197 p.)“.
Darbo sąvoka	„Išvaduotas darbas – štai ką išreiškia tarybinės valstybės herbas. Tarybų šalyje joks žmogus negali pasisavinti kito žmogaus darbo turtų (253 p.)“.
Filmas „Anna Frank“	„Filmas dar kartą primena tuos nusikaltimus, kurie buvo padaryti hitlerininkų (74 p.)“.

Lentelėje pateiktos ideologijos apraiškos nėra „naujos“ iš esmės, skiriasi tik jų užrašymas, prieigos – išsakomas jau ankstesnių autorių knygose aptiktas ideologiškumas. Provokacijas, Orwell`o 1984 galima apibendrintai priskirti antitarybinei politikai (Laurinčiuko tekstas), revoliucijos teigimą – liaudies kovai (visų autorių knygos), F. Kastro – Kubos problematikai (Lukoševičiaus tekstas) ir pan. *Ką aš mačiau Amerikoje* esama ir visiškai sutampančių su kitų

autorių tekstais ideologijos apraiškų, lentelėje nepateiktų vengiant pasikartojimo: JAV ir SSRS draugystė (visi autoriai), pažangių idėjų plitimas (visi), Sovietų Sąjungos pašlovinimas (visi), kapitalizmo kritika (visi), imperialistinė propaganda (visi), politiniai kaliniai (visi, išskyrus Šimkų), JAV grobuoniškumas (visi), liaudies kova (visi, išskyrus Šimkų), antikomunistinė propaganda (visi), liaudies kovos slopinimas ir atominis karas (Laurinčiukas), kolonializmas bei ginklavimosi varžybos, kosmosas (Laurinčiukas), liaudies prakeiktieji (Šimkus). Tačiau Zimano kelionės įspūdžių ideologiškasis sluoksnis turi tik jam priklausančių ypatumų. Vienas jų – gyvenančiųjų SSRS drausminimas. Pasakojant apie prastą, brangią Amerikos medicinos sistemą, gydytojų trūkumą bei nekompetentingumą, pradedamas „auklėti“ teksto adresatas: „Prisimindavau, kaip kai kurie mūsų piliečiai, o dar dažniau pilietės, kas antrą dieną lankosi pas gydytojus, tris kartus per dieną daro sau įvairiausias analizes ir tyrimus ir vis dūsauja, kad negali gauti amerikoniškų vaistų (80 p.)“. Kitas išskirtinis *Ką aš mačiau Amerikoje* bruožas – nuolatinis JAV ir SSRS lyginimas, minėtas aptariant Amerikos vaizdinio kūrimą (žr. 3.1. skirsnį). Joks autorius taip tiesiogiai bei intensyviai dviejų santvarkų nelygina kaip Zimanas. Pranašumas čia tenka socialistinei šaliai, aiškiai pabrėžiant kapitalizmo ir socializmo priešingumą: „Dvi sistemos, du pasauliai, dvi pažiūros į žemės ūkį, du rezultatai. <...> Argi nuostabu, kad JAV pradeda vis labiau atsilikti nuo TSRS žemės ūkio gamybos srityje? (99 p.)“. „Visa sovietinė retorika buvo griežtai dualistinė, sovietinio žmogaus sąmonė skaldoma į tokias opozicijas kaip dviejų klasių kova, dvi kultūros vienoje, progresyvioji ir buržuazinė, revoliucinė ir dekadentinė, istorija iki komunistų valdžios ir po (Kmita, 2009, 47 p.)“. Dualistinis žvilgsnis būdingas ir anksčiau minėtiems autoriams. Socialistinės santvarkos pranašumą Zimano tekstuose įtvirtina ne tik minėtas iš dualistinio matymo išaugęs lyginimas, bet ir itin aiškiai išreikštas bei nuolat kartojamas sovietinis mitas, kitų autorių knygose taip smarkiai nepostuluojamas: „Nėra kapitalistinėje Amerikoje galybės, kuri galėtų sustabdyti šių varomųjų jėgų [klasinių kovų] poveikį (111 p.)“, „Ateitis priklauso tiems, kurie yra už pažangą, už demokratiją, už socializmą (224 p.)“, „Pjautuvas ir kūjis skelbia naują erą – laisvo kūrybinio darbo gadynę, komunizmo erą, kuriai priklauso ateitis (258 p.)“ ir pan. Dar vienas įdomus šios knygos ideologiškojo sluoksnio ypatumas – vadovėliškumas. Tekstas pateikia galimos tarybinio žmogaus elgsenos šablonus, o tuomet knyga įgauna mokomosios (vadovėlio) bruožų: „Jeigu yra žmonių, kuriems trūksta maisto produktų, kai šalyje jų yra daug, o žmonės nepajėgia tų produktų įsigyti, tai kodėl negalima sumažinti kainų maisto produktams? Taip tegali klausti vien tarybinis žmogus (93 p.)“, „Žinoma, tarybinio žiūrovo nepatenkintų pasyvumo dvasia, kuri garbinama šiame filme. Jisai pripratęs žavėtis ne tais, kurie slapstosi, o tais, kurie kovoja (73 p.)“ ir pan. Tekstas tarsi nurodo gaires, kaip reiktų vertinti tam tikrus gyvenimo reiškinius: šiuo atveju kino filmą, maisto produktų trūkumą JAV. Tokio vadovėliškumo šaknys slypi sovietinėje ideologijoje – ji siekė perauklėti žmogų socializmo dvasia, „svarbiausia buvo žmogaus ir pasaulio perkūrimas pagal

turimą viziją (Putinaitė, 2007, 19 p.)“, o perkūrimo rezultatas – „naujasis žmogus“. Tuometinę pedagogiką nagrinėjusi A. Trimakienė (2007, 45 p.)⁴⁹ publikacijoje apie „naujojo žmogaus“ kūrimą pateikia išvadą, patvirtinančią Putinaitės išsakytą mintį: „Pasitelkus mokymo ir auklėjimo procesą, socialinius ritualus buvo siekiama išugdyti „naujų žmonių“ kartą“. (Per)auklėjimo atgarsiai dažnai „girdimi“ Zimano kelionių įspūdžiuose. Mokomąjį knygos pobūdį patiprina ir minėtasis sovietinis mitas, kurio nuolatinis kartojimas taip pat sufleruoja pageidautiną esamos santvarkos suvokimą ir vertinimą: istoriškai neišvengiama, pranašesnė, vis daugiau palaikančiųjų susilaukianti ir t. t. Svarbiausios ideologijos apraiškos pagal dažnumą yra antikomunistinė propaganda – Sovietų Sąjunga vaizduojama aukos vaidmenyje – ir kapitalizmo kritika. Labai nedaug teužsimenama apie abiejų šalių draugystę – kiti autoriai labiau „palaiko“ šią idėją.

J. Baltušio *Tėvų ir brolių takais* ideologiškajame sluoksnyje randamos vos kelios kitų autorių tekstuose neaptiktos sovietinės ideologijos apraiškos.

15 lentelė. Sovietinės ideologijos kryptys J. Baltušio kelionių pasakojime.

IDEOLOGIJOS APRAIŠKOS	PAVYZDYS
Žmogus kūrėjas	„Tai būk pašlovintas, žmogau kūrėjau, amžinai besiveržias į aukštį, erdvę, tyras dangaus žydrynes! (39 p.)“.
Hitlerio kritikavimas	„Rudasis Hitlerio maras atnešė žydų tautai tragediją, sunaikinimus (83 p.)“.
Likimo valdymas	„Patys savo likimo šeimininkai. Viskas dabar žmonių rankose Lietuvoj [amerikiečio mintys] (123 p.)“.
Vienuolės kazimierietės	„Vienuolės priėjo <...> išvadą: per lietuvių kalbą <...> lietuvių tautai atsitikę labai daug nelaimių, ji <...> įstūmusi Lietuvą į <...> tragišką rusų okupuotos valstybės padėtį (170 p.)“.
Kennedy`is	„Kenedis nesuprato šito, jis staiga sukėlė valstybės vairą į suartėjimą su Tarybų sąjunga <...>. Per daug staigiai [amerikiečio kalba] (260 p.)“.

Šios ideologijos apraiškos nėra visiškai „naujos“, jas apibendrintai galima sieti ir su anksčiau nagrinėtų knygų ideologiškuoju sluoksniu: Kennedy`io politikos vertinimas amerikiečio lūpomis bei vienuolių kazimieriečių požiūris skirtas atskleisti JAV antitarybiškumui, likimo valdymo akcentavimą galima laikyti revoliucijos teigimu ar gyvenimo Sovietų Sąjungoje pašlovinimu, net užuomina į buvusią liaudies kovą (dabartinė puiki padėtis kaip ankstesnės kovos pasekmė). Hitlerio kritikavimas panašus į kitų knygose sutinkamą laisvės nacizmui, kaip Amerikos bruožo, kritiką ar kovos prieš fašizmą akcentavimą. Laurinčiuko *Trečiojoje dolerio pusėje* technikos daromas įspūdis kelia pagarbą žmogui, o štai Baltušio tekste dangoraižis skatina žmogaus-kūrėjo šlovinimą. Iš esmės abu reiškia vieną ir tą patį sovietinės ideologijos elementą – neribotų žmogaus galimybių išaukštinimą. „Sovietiniame pasaulyje tarsi nebuvo neįmanoma niekas, ko žmogaus valiai nebūtų iškėlusį komunistinė idėja“, – rašo N. Putinaitė (2007, 24 p.)“. Kova prieš fašizmą, JAV ir TSRS

⁴⁹ Trimakienė A. 2007. „Naujojo žmogaus kūrimas: sovietinės pedagogikos atvejis. Naujasis židinys–aidai, Nr. 1–2, 45 p.

draugystė, pažangių idėjų plitimas, Sovietų Sąjungos pašlovinimas, kapitalizmo kritika, liaudies prakeiktieji (išėivija), politiniai kaliniai, liaudies kova, JAV grobuoniškumas, technikos įspūdis, antikomunistinė propaganda, dievo neigimas, antitarybinė politika, realizmas mene, atominis karas, kolonializmas, SNO, kosmosas, revoliucijos teigimas ir kolektyviškumas – Baltušio tekste randamos ideologijos apraiškos, nepateiktos lentelėje, kadangi sutampa su aptinkamomis kitų autorių knygose. Pagrindinės *Tėvų ir brolių takais* ideologinės ašys (dažniausiai kartojama tematika) – antikomunistinė propaganda bei antitarybinė JAV politika, dažnesnis ir Sovietų Sąjungos pašlovinimas („Kiekvienas naujas namas <...>, kurį mes pastatome Tarybų Lietuvoj, kiekviena paleista gamykla, atidaryta mokykla, viršum plano užaugintas centneris grūdų <...> jiems tikra šventė“, 145 p. ir pan.). Tačiau minėtosios ideologinės ašys nėra taip nuosekliai ir smulkmeniškai aprašomos kaip Zimano tekste (aptariant ir spaudos įtaką, ir knygų, pavyzdžiui, Orwell'o *1984*, turinį). Taip pat reikia paminėti, jog daugelis nuorodų į sovietinę ideologiją nėra stipriai išreikštos, apie liaudies kovą, taip intensyviai minimą Laurinčiuko ar Zimano, rašoma tik kartą knygos pradžioje: „Šitų puikių žmonių kova už teisingesnį socialinį gyvenimą, eilinio darbo žmogaus laimę <...> kelia visų <...> simpatijas (8 p.)“. Itin retai kritikuojama kapitalistinė santvarka (nors ji ir apibrėžiama svetimumą reiškiančiu „jie“), nestipriai išreikštas pažangių idėjų plitimas, labai nedaug rašoma apie kosmoso užkariavimą, atominį karą, kolonializmą. Ideologija „prabyla“ gana ramiai: „Ir keista, <...> Amerika nesuranda lėšų menui. O gal ir ne keista. Toks reiškinyus juk būdingas visam kapitalistiniam pasauliui (217 p.)“. Kapitalizmo kritika čia gana subtili – jokių „aštrių“ epitetų. Tiesiogiai reiškiamą ideologiją didžiausios knygos dalies neužima, pavieniuose skyreliuose ji taip pat dažniausiai sutalpinama į keletą sakinių ar dialogo nuotrupą. Lyginant su kitomis knygomis, Baltušio kelionių pasakojimo kalba mažiausiai ideologiška: Šimkaus ir Zimano kelionių tekstuose daugiausia ideologinių klišių, Lukoševičiaus *Kolumbo rate ir už jo* – jau mažiau, Laurinčiuko *Trečiojoje dolerio pusėje* taip pat negausu tiesioginės ideologijos raiškos, tačiau šis „trūkumas“ kompensuojamas negailestinga kapitalizmo kritika.

Ideologiškasis teksto sluoksnis šiame darbe suprantamas kaip dvinaris: susidedantis iš tam tikrų ideologinių klišių, tematikos ir pan. (pastarasis ir buvo aptartas); kitas sluoksnis (t. y. pirminis) aptinkamas teksto paviršiuje – jį sudaro gerai atpažįstami sovietinei retorikai atstovaujantys žodžiai. Kadangi S. Šimkaus kelionės po JAV įspūdžiai tėra 19 puslapių apimties, siekiant atskirų autorių tekstų analizės lygiavertiškumo, buvo nagrinėta tik po 19 puslapių iš kiekvienos knygos. Atsižvelgiant į tai, jog knygos pradžia bei pabaiga labiau pasižymi ideologinėmis klišėmis, sovietinės retorikos žodžiai skaičiuoti nuo pirmojo visų knygų puslapio.

16 lentelė. Sovietinei retorikai atstovaujantys žodžiai lietuvių kelionių literatūroje.

ŽODIS	ŠIMKUS 144–162 p.	ZIMANAS 1– 19 p.	LAURINČIUKAS 1 – 19 p.	LUKOŠEVIČIUS 1 – 19 p.	BALTUŠIS 1 – 19 p.
tarybinis	14	9	10	16	-
socialistinis	2	1	-	1	-
pažangus	18	-	-	1	2
pažangietis	1	-	-	-	-
klasinė vienybė	-	-	-	1	-
Tarybų Sajunga	24	2	1	1	1
Tėvynė	15	2	-	-	-
Lietuvos TSR	15	-	-	-	-
komunistas, komunizmas	3	1	-	16	-
liaudis	7	-	-	-	2
darbo žmonės, darbininkai	3	1	-	1	1
kova	1	-	1	1	1
buržuazinis	1	-	-	1	-
Leninas	-	2	-	-	-

Šimkaus tekstas labiausiai pasitelkia sovietinės retorikos žodžius, kiek mažiau – Zimano ir Lukoševičiaus. Silpniausiai ideologija įžvelgiama Baltušio knygos paviršiniame sluoksnyje, taip pat – Laurinčiuko (aiškiai išreikštas tarybiškumas). Sovietinės retorikos žodyno naudojimas kiekvieno autoriaus knygoje glaudžiai susijęs su prieš tai aptarto gilesniojo ideologinio sluoksnio stiprumu (Baltušio tekstas taip pat buvo mažiausiai ideologiškas, o Šimkaus – labiausiai).

3.3. Sovietmečio kelionių tekstų naratorius ir pasakojimas

Nors G. Genette'o naratologija pasakotojo nesieja su gramatiniu asmeniu (visus pasakojimus laiko pirmaasmeniais), į sovietmečiu rašyto teksto asmenį, nepaisant Genette'o nuostatos, verta atkreipti dėmesį dėl ideologinės pasakojimo plotmės. Štai S. Šimkaus pasakotojas kalba ne „aš“, o „mes“ vardu (solidarumas) – už „mes“ paprastai slypi sovietinis kolektyvas. Toliau naratologiškai nagrinėjant tekstus bus atsižvelgiama ir į jų ypatingą – su Sovietų Sąjungos ideologija susaistytą – būtį.

Šimkaus tekstas „Svetimoje padangėje“ sudarytas iš dviejų mažesnių skyrelių („Kontrastai“ ir „Susitikimai Amerikoje“), kurie naratyvinio laiko (le temps) požiūriu labai skirtingi. Pirmasis, „Kontrastai“, pasižymi pauzių gausa – jos pasakojimo greitį lėtina labiausiai. Istorijos (kelionės) laiko yra mažai. Tokį sulėtėjimą lemia JAV bei amerikietiškojo gyvenimo aprašymai: pati ilgiausioji pauzė trunka daugiau nei 4 puslapius („Kontrastus“ sudaro tik 6 p.). Lėtas pasakojimas sietinas ir su jo paskirtimi – aprašyti, atskleisti Amerikos gyvenimo kontrastus. Nors iš pirmo

žvilgsnio tekstas yra apie kartą įvykusį įvykį (kartinis pasakojimas) – kelionę į Ameriką – jo turinys slepia visiškai kito pobūdžio ypatumus. „Kontrastai“ turi dauginio pasakojimo bruožų: rašoma apie nuolat vykstančius dalykus, apie juos pasakojama taip pat ne po vieną kartą, pavyzdžiui, vis pabrėžiama nusivylimo atmosfera Amerikoje: „JAV piliečiai vis labiau nusivilia savo šalies politiniais institutais (147 p.)“, „Amerikiečių abejingumą politiniam gyvenimui, augantį nusivylimą (147 p.)“, „Amerikietį apima ne tik apmaudas ir nusivylimas politikais (148 p.)“ ir pan. Taip pat naudojama ir dažninio pasakojimo forma – kartą pasakojama apie tai, kas vis kartojosi, pavyzdžiui: „Visokie Amerikos balsai dažnai kalba apie laisvę (146 p.)“, „kongreso sudėtis, kaip ir ankstesnių, neatitinka socialinės gyventojų sudėties (146 p.)“, „dažnas reiškinys – įvairios protesto demonstracijos (149 p.)“ ir kt. Šie naratyvinio dažnio tipai (dauginis bei dažninis) stiprina kuriamo Amerikos vaizdinio tipiškumą, aprašytus pasikartojimus paverčia vienintele tikra naratyvo realybe. Kadangi Šimkaus apybraiža formuoja neigiamą Amerikos paveikslą, sąlygotą ideologijos (jis aptartas 3.1. skirsnyje), naratyvinio dažnio tipų pasirinkimas taip pat už sovietinės ideologijos ribų neišsprūsta.

Tuo tarpu antrasis Šimkaus apybraižos skyrelis „Susitikimai Amerikoje“ naratyvinio laiko požiūriu, lyginant su pirmuoju, visiškai kitoks. Čia dominuoja ne pauzės, o labiausiai pasakojimą pagreitinanti elipsė. Glaustai atpasakojami visi susitikimai Amerikoje su išeiviais, pažangių leidinių darbuotojais, Sovietų Sąjungai „prijaučiančiais“ amerikiečiais ir pan. Žinant, jog Šimkus Amerikoje praleido tik 16 dienų, nesudėtinga „pajusti“ minėto pasakojimo greitį, kadangi viso kelionės laikotarpio susitikimai sutalpinami tik į 11 puslapių. Atrodytų, toks pasakojimas labai dinamiškas: vien elipsės (įvykių gausa) ir 5 scenos (veikėjų monologai, t. y. pažangiąsias idėjas palaikančiųjų kalbos – čia istorijos ir pasakojimo laikas sutampa), tačiau dinamika atsiskleidžia tik per teksto formą. Pats pasakojimas yra tikrų tikriausia dauginio (daug kartų apie tą patį) kalbėjimo apraiška, kur įvykius veja lygiai tokie patys įvykiai: „Žiūrovai atidžiai klausėsi birbynės ir kanklių melodijų (151 p.)“, „Suskambėjus pirmiems birbynės ir kanklių akordams, abejingų neliko (152 p.)“, „Mūsų artistų pasirodymus lydėjo nuoširdūs ir karšti plojimai (156 p.)“, „Mūsų artistų balsai, muzika pelnė daug pagyrimų (158 p.)“, „Čia mūsų artistai, jų muzika ir dainos taip pat pelnė dideles simpatijas (159 p.)“ ir t. t. Pasakojimas dinamiškas, tačiau turinys statiškas. I. Vedrickaitė (2010, 131 p.) apie sovietmečio kelionių literatūrą rašė, jog „tarybinėse kelionių apybraižose, kaip ir visoje socialistinio realizmo prozoje, dominuoja kompozinė simetrija, lemianti pasakojimo statiką“. Tačiau Vedrickaitės teiginys tampa netikslus, kadangi šiuo atveju Šimkaus tekste statiką lemia ne pasakojimo formos, o besikartojantis turinys.

Naratyvinės informacijos reguliavimas įdomus tuo, jog „skaitytojui gali pateikti daugiau ar mažiau detalių, sukurti didesnę ar mažesnę distanciją su tuo, apie ką yra pasakojama (Vaitiekūnas, 2002, 36 p.)“. Šimkaus „Kontrastuose“ nėra tiesioginės, mažiausią distanciją su perteikiamu turiniu

kuriančios, kalbos. Vyrauja didžiausios distancijos lėmėja – papasakota kalba: „Kartą įsikalbėjome su vienu amerikiečiu apie bedarbių problemą, paklausėme, kaip tikimasi ją išspręsti. Deja, mums paaiškino, kad tai „tinginiai“ (149 p.)“. Kadangi pasakojama apie Amerikos, Sovietų Sąjungos „priešininkės“, realijas, distancijos išlaikymas pasireiškia kaip sąmoningas naratoriaus pasirinkimas, tuo labiau, jog įvykių pasakojime jis taip pat išlaiko distanciją savo neigiamais JAV gyvenimo komentarais, sovietinės erdvės pašlovinimais ir pan. „Susitikimai Amerikoje“ turi dar daugiau papasakotos kalbos pavyzdžių: tokį pagausėjimą galima sieti su skyrelio turiniu (trumpai pažymi susitikimų kalbas) ir anksčiau minėtu naratyviniu greičiu – į keletą sakinių „sutraukta“ kalba labiau pagreitina tekstą (elipsė). Atsiranda ir perteikto (t. y. tiesioginio) kalbėjimo – „Kontrastuose“ jo nebuvo. Verta akcentuoti, jog tiesioginė kalba, pasižyminti mažiausia distancija, yra itin ideologinio turinio, pavyzdžiui, amerikietės S. Cunningham padėka: „Mano vyras Džonas Randolfas ir aš jaučiame didžiulę meilę Tarybų Sąjungos artistams, su kuriais teko susitikti (154 p.)“ ir kt. Naratyvinis informacijos reguliavimas pasitelkiant perteiktą kalbą siekia priartinti ideologinį turinį prie skaitančiojo (Genette`as pasakytų – adresato), formuoti jo nuomonę. Papasakota kalba pirmajame Šimkaus tekste pasitarnauja nuotolio nuo Amerikos realijų kūrimui, o antrajame ji pagreitina pasakojimą bei kuria šlovingą SSRS įvaizdį pasaulyje.

Naratyvinė informacija reguliuojama ir pasirenkant žiūrėjimo tašką. „Kontrastuose“ kaitaliojamos nulinė bei vidinė fokusuotės. Atsiskleidžia ir aiškus suvokimo šaltinis, kuris pats regi ar vertina („stoviniuoja būreliai bedarbių, bedalių“, 146 p.), ir „visažinis“, kritiškas kalbėtojas („jį persekioja baimė, kurią kelia infliacija“, 148 p.). „Visažinis“ pasakotojas labai tinka kurti Amerikos vaizdiniui, jis geba ne tik fiksuoti politinio, ekonominio, socialinio gyvenimo padėtį svečioje šalyje, jis nusako amerikiečio vidinę būseną esant tam tikroms situacijoms. „Visažinio“ perspektyva itin geras naratyvinės informacijos reguliavimo būdas tada, kai siekiama tekstu skleisti ideologiją (ką ir atlieka Šimkaus tekstas). Tuo tarpu antrasis, „Susitikimai Amerikoje“, parašytas pasitelkus tik vidinę fokusuotę, o pasakotojo ir veikėjų (ideologinių kalbų sakytojų) žiūros taškai sutampa. Toks vienkryptis žiūrėjimas įtvirtina teksto statiką turinio lygmenyje.

„Kontrastuose“ yra 2 pasakojimo lygmenys: ekstradiegetinis ir intradiegetinis. Ekstradiegetinis lygmuo būtuojų laiku pasakoja patį kelionės procesą (gido darbas, kelionės maršrutas, nuskrįstų atstumų dokumentavimas ir pan.), o intradiegetinis esamuojų laiku perteikia matomą vaizdą, informaciją apie Ameriką. Pirmojo (ekstradiegetinio) lygmens naracijos laiko tipas – vėlesnė naracija, o intradiegetinio – simultaniška, t. y. dabarties laikas ir dabarties įvykiai. Pagal pasakojimo lygmenis tekste aptinkamas ekstradiegetinis ir intradiegetinis naratorius. Abu jie heterodiegetiniai su itin silpnai išreikta esatimi: pasakoja ne savo pačių istorijas, o perteikia Amerikos gyvenimo ypatumus. Remiantis Keršytės (2006, 130 p.) mintimi, jog „esamojo laiko pasakojimuose heterodiegetinio pasakotojo nesatis yra mažesnė nei būtojo laiko pasakojimuose“, galima teigti, kad

ekstradiegetinio sakytojo esatis šiame skyrelyje yra silpnesnė už intradiegetinio (pirmasis kalba būtuojų laiku). Nagrinėjant ideologijos rėmuose parašytą tekstą naratorių tipai gana iškalbingi: didžiausią teksto dalį užimančio intradiegetinio pasakotojo kalbėjimas yra tarsi atsietas nuo jo paties ir nuo vietos, apie kurią pasakojama. Viskas, ką intradiegetinis-heterodiegetinis naratorius kalba, yra tik vaizdavimas to, kame jis pats nedalyvauja (tik stebi ir aprašo). Ekstradiegetinio lygmens sakytojas dažnai įsikiša į intradiegetinį pasakojimą, pastarąjį papildydamas savo esaties aprašomose vietose buvimu, šitaip patvirtindamas intradiegetinio pasakotojo informacijos tikrumą. Jei intradiegetinis-heterodiegetinis naratorius piešia Ameriką kaip plėšikų savivalės šalį, tai ekstradiegetinis pasakotojas būtinai įsikiša ir paantrina: „Mums būnant Jungtinėse Valstijose, nuo žaizdų mirė tarybinės ambasados bendradarbis Sergejus Stepanovas, kurį Vašingtone plėšikai mirtinai peršovė“ (148 p.). Abu naratorius sieja informacijos patvirtinimo ryšys. Ekstradiegetinio lygmens naratorius atlieka valdymo (diktuoja kelionės tvarką) ir liudytojo funkcijas (mėgina įrodyti istorijos tikrumą savo buvimo akcentavimu), o intradiegetinio – ideologinę (pateikia Amerikos realijų vertinimą) bei liudytojo (fiksuoja matomą vaizdą, pateikia papildomos informacijos).

„Susitikimai Amerikoje“ turi vieną pasakojimo lygmenį: jame kalba ekstradiegetinis-heterodiegetinis naratorius, atliekantis ir valdymo, ir ideologinę funkcijas, į šį pasakojimo sluoksnį įsiterpia veikėjų kalbos. Nors Genette`as veikėją ignoruoja laikydamas jį išgalvotu objektu, nedominančiu naratologo, mat naratologinė analizė tiria „naratyvinį diskursą, o ne jo objektus (Keršytė, 2006, 133 p.)“, į veikėjų kalbas verta atkreipti dėmesį jau vien todėl, kad pastarosios sąveikauja su naratoriaus kalbėjimu (juk naratologijai svarbūs ryšiai) ir yra visos pasakojimo kalbos dalis. Kelionių literatūros savotiškas balansavimas tarp grožinės ir dokumentinės literatūros polių taip pat leidžia Genette`o nuostatai nusižengti – juk dokumentinė literatūra neužsiima veikėjų išgalvojimu. Veikėjų kalbos Šimkaus tekste pastiprina tikroviškumo pojūtį, naratoriaus kaip istorijos liudytojo poziciją, o drauge atlieka ir ideologijos tvirtinimo darbą.

Abu S. Šimkaus tekstai – „Kontrastai“ ir „Susitikimai Amerikoje“ – gana skirtingi, tačiau naratyvinių formų pasirinkimas atrodo gerai apgalvotas ideologemų transliavimo požiūriu. Tarp naratyvinės informacijos ir skaitytojo išlaikoma distancija, pasirenkamas papasakotos kalbos tipas, o jei naudojama perteikta kalba, ji būna smarkiai ideologizuota. Nulinė fokusuotė („visažinis“ pasakotojas) taip pat pasitarnauja teksto ideologiškumui. Nors antrojo teksto pasakojimo greitis maksimalus (elipsė), o pasakojimo forma dinamiška – turinys yra statiškas, rašoma daug kartų vis apie tą patį (dauginis kalbėjimas). Pirmojo teksto intradiegetinio naratoriaus esatis tekste išreikšta stipriausiai (esamasis laikas), nors su aprašoma vieta jis beveik nesąveikauja, o paprasčiausiai dokumentuoja Amerikos realijas.

J. Lukoševičiaus *Kolumbo rate ir už jo* naratyvo bei pasakotojo bruožams atskleisti pasirinkti trys skirtingi tekstai: „Atvirieji“ Amerikos kalėjimai“ (iš šio darbo autorės išskirtos pirmosios

knygos dalies), „Viskonsinas – žalias ir rūstus“ bei „Kuo didžiuojasi Arkanzasas“ (abu – iš antrosios dalies).

„Atvirųjų“ Amerikos kalėjimų“ naratyve esama anachronijų: pirmoji analepsė, suteikianti papildomos informacijos apie ekskursiją į kalėjimą, prasideda jau trečiojoje pastraipoje. Po jos iškart seka prolepsė, skirta pasakojimo adresatui intriguoti: ankstesnioji anachronija supažindino su kalėjimo administracijos reikalavimu į ekskursiją nevažiuoti dėvint mėlynus džinsus, o prolepsė intrigą išlaiko: „Šios išlygos prasmė paaiškėjo kiek vėliau (82 p.)“. Tame pačiame puslapyje aptinkama dar viena prolepsė, sudominimo funkcijos neatliekanti: „Vietiniai kolegos tuos pokalbius vėliau aprašė beveik sąžiningai“. Ji – ideologinio atspalvio nuoroda į ne itin sąžiningą amerikietišką žurnalistiką tarybinio žmogaus (o drauge – ir sovietinės santvarkos) atžvilgiu, kadangi citatoje užsimenama apie ekskursijos metu duotą interviu. Pati ilgiausia, daugiau negu puslapio apimties, analepsė pasakoja politinio kalinio E. Pratt'o istoriją. Šią anachroniją galima sieti ne tik su informatyvumu, detalumo siekiu, bet ir su sovietine ideologija – politinio kalinio istorija parodo JAV „tikrąjį veidą“. Likusios teksto analepsės yra trumpos ir informacinio pobūdžio. Dinamikos „įneša“ pasakojimo greičio nuolatinis kitimas: pauzės, elipsės, scenos. Verta atkreipti dėmesį į pauzes, jos atskleidžia svarbesnius pasakojimo fragmentus, ties kuriais ne veltui stabtelima. Kalėjimo aplinkos aprašymuose atsiranda Amerikos kritikos („Kaip ir laisvėje, čia daug reiškia pinigai“, 86 p.), taip pat – pagrindinė politinio kalinio tema („Visi narvai pilni. <...> Jis irgi visiškai atitvertas nuo likusio kalėjimo pasaulio“, 88 p.). Ilgiausia pauzė taip pat yra apie Pratt'ą – trumpai atpasakojama jo gyvenimo istorija. Apžvelgus pauzes matyti, jog kone visos transliuoja politinių kalinių tematiką bei leidžia netiesiogiai pasireikšti ideologijai, už politinius ir kt. įsitikinimus įkalintieji knygoje vaizduojami kaip liaudies išsivadavimo, klasinės vienybės propaguotojai.

Nors pasakojama apie baigtinį įvykį – apsilankymą kalėjime – kartiniu pasakojimą laikyti būtų netikslu. Jis yra dauginis – tekste egzistuoja nuorodos ir į kitus politinius kalinius ar panašias situacijas: „Kaip du vandens lašai kaltinimas panašus į Šiaurės Karolinos „Vilmingtono dešimtuko“, „Šarlotės trijulės“ bylas (84 p.)“. Ši nedidelė nuoroda ir išduoda tikrąjį pasakojimo dažnį. Kita pasikartojanti bei dauginį naratyvą įrodanti tema – turtinė nelygybė: rašoma apie privilegijuotųjų kameras, milijonieriaus dukrą, išsisukusią nuo įkalinimo.

Dominuoja perteikta kalba. Dažniausiai perteikiama pokalbio nuotrūpa klausimo–atsakymo pavidalu (natūralu, juk kalėjime besilankanti trijulė – žurnalistai), taip priartinant prie naratyvo adresato norimą temą: jau minėtų politinių kalinių (83 p., 88 p.), turtinės nelygybės (86 p., 89 p.). Klausimas–atsakymas skirtas esminei informacijai išsakyti, bet kartais dialogas atrodo nenatūralus ir tiesmukas. „Aš laimingas, kad gyvenu Amerikoje <...>. O juk buvau nuteistas iki gyvos galvos (87 p.)“, – pasakoja vienas kalinys, kurio iškart klausama: „Už ką?“. O kalinys noriai atsako. Šio

dialogo tiesmukas konstravimas verčia abejoti jo tikrumu, tuo labiau, jog pokalbiu siekiama perduoti ideologiškai angažuatą žinutę pasakojimo adresatui apie apeliacijas kaip Amerikos neigiamą reiškinį: „<...> ir aš būsiu laisvas. O argi pas jus tai įmanoma? Nedvejodami sutinkame, kad – vargu (87 p.)“.

Tekstas prasideda ir baigiasi vidine fokusuote, visame pasakojime jaučiamas tas pats žiūros taškas: ar tai būtų kalėjimo aprašymas („Nebuvo panašūs į įsivaizduotą vieną grėsmingiausių Amerikos kalėjimų“, 82 p.), politinio kalinio istorija („Nuteistas, kaip rodo patikimi duomenys, pagal <...> sufabrikuotą nusikaltimą“, 83 p.), ar paprasčiausias istorijos veiksmų įvardijimas („Sargybinis savotiškai didžiudamasis rodo tuščią narvą“, 88 p.) – visur susiduriama su tuo pačiu vertinančiu žvilgsniu. Ši perspektyva turi ir visažinystės bruožų, kadangi pasakojantysis žino „tikrąją tiesą“ bei tą žinojimą demonstruoja, pavyzdžiui, geba ne tik nusakyti tikrąsias politinio kalinio bylos aplinkybes, bet ir tinkamai įvertinti pašnekovo žodžių patikimumą: „Šį kartą atsakymas buvo iš tikrųjų nuoširdus (89 p.)“. Visažinystės bruožų atsiradimas vidinėje fokusuotėje nulemtas sovietinės ideologijos mechanizmo, kadangi yra stipriai susijęs su polinių kalinių tematika (šios temos sąsajos su ideologija aptartos 3.2. skirsnyje).

„Atviruosius“ Amerikos kalėjimus“ sudaro tik vienas naratyvinis – ekstrapadiegetinis – lygmuo, t. y. prasidėjęs pirminis pasakojimas tęsiasi iki teksto pabaigos. Pradžioje ekstrapadiegetinis (pagal pasakojimo lygmenį) naratorius prisistato: „Mes traukiame <...>. Mes – tai <...> ir šių eilučių autorius (81 p.)“. Teksto pabaigoje tas pats pasakotojas prasitaria: „Vis prisimenu San Kventino narvus ir jų gyventojus (89 p.). Nors pagrindinė pasakojimo ašis yra ekskursija ir apie ją kalba homodiegetinis (jis kalbina kalėjimo atstovą, kalinius, tad yra sakytojas-veikėjas) naratorius, išsakantis savo išpūdžius bei dalyvaujantis kelionėje („Kontoroje maloniai, lyg brangius svečius, pasitinka apyjaunis linksmas vyras“, 82 p.), persvarą sudaro kitos temos: politiniai kaliniai, rasinė bei turtinė nelygybė, žmogžudystės kalėjimo erdvėje ir pan. Čia pasakotojo homodiegetiškumas susilpnėja, sakytojas tampa savotišku Amerikos realijų fiksuotoju, pats tame gyvenime nedalyvaudamas. Naratoriaus kalbėjimas sudarytas iš istorijų apie kitus bei yra vyraujantis, būtent šio tipo pasakotojo kalbėjimas priklauso sovietinės ideologijos sferai (pasirenka atitinkamas temas).

Kitoks yra trumpo skyrelio „Viskonsinas – žalias ir rūstus“ pasakojimas. Jis lėtas, kadangi dominuoja aprašymai (pauzės), nėra scenų, elipsių ar apžvalgų. Vienintelė analepsė – pašnekėsio su fermerių vaikais prisiminimas – perduoda žinutę apie neišsilavinimą: „Deja, čia dažnai pramokstama tik skaityti (127 p.)“. Tačiau niekas dėl tos problemos nekaltinamas, nėra ideologinio atspalvio, juk „tie jaunučiai fermeriai, ir nori žinoti tik tai, kas susiję su jų darbu (127 p.)“. Naratyvas ne tik lėtas, bet ir statiškas – tėra viena anachronija. Naratyvinis dažnis taip pat patvirtina pasakojimo ramią tėkmę: tik kartą pasakojama apie susitikimą su fermerių vaikais, Viskonsino liūtį, kurią naratoriui teko regėti – nebėra anksčiau aptartam skyreliui būdingo nuolatinio kalbėjimo apie

tą patį. Pradedama išorine fokusuote, vėliau ją keičia nulinė – „visažinis“ kalbantysis atskleidžia tiek Viskonsiną charakterizuojančius faktus („Čia pagaminama 40 procentų visos šalies sūrio“, 126 p.), tiek jo gyventojų jausenas („Tai žmonės, mokantys dirbti ir mylintys savo darbą“, 127 p.). Griežtai neigiamų JAV gyvenimo aspektų nesatis, pasakojimo lėtumas, ramybė (iš dalies šis trumpas tekstas dvelkia idile) paaiškinamas tuo, jog Viskonsino gyventojų naratorius nelaiko tikraisiais amerikiečiais, juk ne tik čia, bet ir „kaimyninėje Viskonsinui Minesotos valstijoje daugiausia triūsia ateiviai iš Rytų bei Šiaurės Europos, tvirtai suleidę šaknis atšiauriose vietose (126 p.)“. Tam tikrų valstijų kritika knygoje priklauso ir nuo amerikietiško laispsnio jose – vėl sąsaja su sovietine ideologija. Vidine fokusuote parašyta teksto dalis taip pat išlaiko minėtąjį idiliškumą.

Ekstradiegetinis pasakotojas yra stebėtojas bei informatorius, pateikia įvairių žinių apie valstiją. Nors leidžiama suprasti, kad jis regėjo rūsčią Viskonsino liūtį, ji aprašyta išlaikant distanciją, jaučiamas stebėtojo, ne dalyvio žvilgsnis, nėra naratoriaus išgyvenimo, būsenos, tik aplinkos fiksavimas: „Eismas sustoja, mašinos, netgi milžiniški daugiatoniai trakai priglūsta šalikelėse (128 p.)“ ir pan. Intradiegetinis naratorius – fikcijos ribose, jis šnekina aplinką, t. y. fermerių vaikus, šis pasakotojas prabyla įterptame prisiminime. Tiesa, nors jis yra homodiegetinis, bet atskleidžia ne savo istoriją, jam svarbiau papasakoti apie jaunus fermerius (trumpai pateikia išvaizdą ir jų galvoseną), tad jo homodiegetiškumas labai silpnas. Dar svarbu paminėti – šiame tekste atsiranda aiškus ekstradiegetinio naratoriaus ryšys su adresatu, ko nebuvo Šimkaus tekste ar anksčiau aptartame Lukoševičiaus žurnalistinių užrašų skyriuje. „O kas tada, jei tornado vidutinis, didelis, stiprus? (128 p.)“, – klausia pasakotojas. Į atvirą klausimą palikta atsakyti adresatui, šitaip siekiama „priartinti“ pastarąjį prie teksto. Klausimai būdingi didžiajai daliai *Kolumbo rate ir už jo* tekstų.

Trečiasis pasirinktas Lukoševičiaus knygos skyrelis „Kuo didžiuojasi Arkanzasas“ pasižymi analeptiškumu. Itin dažnai analepsė čia naudojama todėl, jog rašoma apie istorinius praeities įvykius: indėnų užkariavimą, Fort Smito miestelio praeitį, garsųjį teisėją Parker`į ir kt. Pasakojimo ašis – indėnų užkariavimo istorija ir dabartinis požiūris į šį įvykį. Analepsės padeda persikelti pasakotojui iš Fort Smito muziejaus į praeitį ir ten „pasisemti“ argumentų įrodymui, jog ši Amerikos istorijos dalis yra gėdinga („Prisimenu, Niujorko spaudoje buvo kilusi diskusija: ar šis muziejus nedaro gėdos Arkanzasui ir apskritai visai Amerikai?“, 137 p.)“. Siekis tą gėdingumą įrodyti atskleidžia ideologijos įtaką tekstui (plačiau – 3.2. skirsnyje). Apie minėtą užkariavimą kalbama po kelis kartus skirtingose skyriaus vietose – naratyvas kartotinis. Naratyvinę informaciją reguliuoja pasakotojas, jis išsako vertinimus, savo žiūros kryptį, kuria distanciją (nuo JAV realijų) neigiamais akcentais: „Į milžinišką indėnų teritoriją patraukė Amerikos avantiūristai, nusikaltėliai, medžiotojai, nuotykių ieškotojai (137 p.)“. Veikėjas, amerikietis senolis, visiškai neturi teisės prabilti savo balsu: jį naratorius pacituoja (transponuota kalba), vėliau kritikuoja („Nesinori

seneliokui gadinti nuotaikos čia išdėstytais samprotavimais“, 138 p.). Kaip ir ankstesniame („Viskonsinas – žalias ir rūstus“) skyrelyje, šiame taip pat pasitelkiama nulinė fokusuotė, atskleidžiama nutylėta Amerikos istorija, vėliau pereinama prie vidinės fokusuotės: jos ir nulinės žiūros taškai sutampa, vidinė tarsi pratęsia nuline pasakotus įvykius ir iš kitos – dabarties – perspektyvos. Ekstradiegetinis pasakotojas istorijoje nedalyvauja, o pasakoja JAV praeities įvykius. Intradiegetinis juos lygina su dabartimi, pats yra laikmečio, apie kurį kalba, gyventojas, jo esatis tekste didesnė dėl esamojo laiko vartojimo. Nors šis sakytojas lankosi Fort Smito muziejuje, tačiau dėmesį sutelkia į aplinkinius; net savo tikrosios nuomonės apie muziejų neišsako amerikiečiams (netiesiogiai išsako adresatui), naratorius atsiriboja nuo aplinkos: „Nesinori seneliokui gadinti nuotaikos <...>, ir mandagiai linksiu galva: „taip, įspūdis tikrai „toks“! (138 p.)“.

Visi trys J. Lukoševičiaus knygos skyreliai pasižymi tiek skirtingomis pasakojimo formomis, tiek panašiomis. Dinamiškas, kupinas anachronijų „Atvirieji“ Amerikos kalėjimai“ pasakojimas priešingas ramiam, lėtam „Viskonsinas – žalias ir rūstus“ kalbėjimui ar analeptiniam „Kuo didžiuojasi Arkanzasas“ naratyvui. Šie skirtumai glaudžiai susiję su turiniu: pirmajame ne tik pasakojama politinio kalinio istorija, bet kalbinamas kalėjimo administratorius, kaliniai – vyksta tam tikras „judėjimas“; antrajame skyrelyje siekiama tik *grosso modo* atskleisti Viskonsino valstijos kilmę, gyvenimą joje, pasakojimas idiliškas; trečiajame svarbiausias akcentas – gėdinga JAV istorija (indėnų žemių užgrobimas), pasitelkiant analepses pabrėžiami praeities įvykiai. Visuose ryškus visažinystės momentas (nulinės fokusuotės), susijęs su sovietinės ideologijos įtaka, o pirmajame „visažinio“ kalbėjimas būdingas ir vidinei fokusuotei. Pasakojimuose mėgstama daugiau negu kartą minėti tas pačias temas (pirmojo skyrelio dauginis naratyvas, kartojantis dažnai JAV iškylančią politinių kalinių problemą) ar tik kartą vykusią istoriją narplioti dažnai (trečiajame vis primenamas indėnų užkariavimas). Retesnis atvejis – kartinis „Viskonsinas – žalias ir rūstus“ kalbėjimas. Naratyvinę informaciją Lukoševičiaus tekstuose reguliuoja pasakotojas, neleisdamas veikėjams prabilti patiems (paskutiniai du aptarti skyreliai), o „Atviruosiuose“ Amerikos kalėjimuose“ trumpu klausimo-atsakymo pavidalu perteiktas pasakotojo bendravimas su veikėjais dažniausiai yra stipraus ideologinio atspalvio (panašu į Šimkaus perteiktas personažų kalbas), t. y. akcentuota naratoriaus išsakomai nuomonei palanki pokalbio nuotrupa. Visų pasakotojų, tiek ekstradiegetinių, tiek intradiegetinių žvilgsniai krypsta į kitus: temas, aplinką, žmones. Ne visi Lukoševičiaus naratoriai yra heterodiegetiniai kaip Šimkaus knygoje (kalbantys, bet nedalyvaujantys pasakojamuose įvykiuose), tačiau homodiegetinių dalyvavimas taip pat nėra ryškus.

A. Laurinčiuko pasakojimo bei pasakotojo ypatumams nustatyti pasirinkti trys tekstai iš *Trečiosios dolerio pusės*: „Gerai, kad žmonės ne marmuras!“, „Kam šypsojosi Mona Liza?“ ir „Ledas sukelia slopinantį karštį“.

Kiekvienas skyrelis turi epigrafą ir iliustraciją. „Gera, kad žmonės ne marmuras!“ prasideda net dviem epigrafais karo ir JAV nematomosios „antrosios“ Vyriausybės tematika, iliustracijos irgi karinės: naikintuvai, karo policija ir pan. Tačiau skyriaus turinys apima daug skirtingų pasakojimų, o karo tema nėra pagrindinė: grožio konkursas, pavasaris, sostinės vietos pasirinkimas, juodaodžiai, skurdas ir blizgesys, kultūra, tarnautojai, žmonių žvilgsniai, moterų išvaizda ir teisės, vėliava, įstatymų priėmimo tvarka ir kt. Tematiškai itin prisodrintas tekstas yra fragmentiškas, sudarytas iš pastraipų, kurių ne visos tarpusavyje susijusios, o kai kurie perėjimai tematiškai staigūs. 65 puslapyje trečioji pastraipa kalba apie slėptuves ir baigiasi klausimu: „Jeigu kongresmenams ir senatoriams taip ryškiai nurodyti keliai į slėptuves, tai ką turi veikti eiliniai žmonės?“. Ketvirtoji iškart prasideda naująja tema: „Savo laiku JAV vyriausybės sferose daug ginčų sukėlė valstybės herbo parinkimas (65 p.)“. Tačiau visus pasakojimus jungia sovietinės ideologijos įtakos zoni priklausantis Amerikos demaskavimas: šalia grožio konkurso prabylama apie netikėjimą, jog grožis „galėtų sugrąžinti tautai tai, ką praranda neprotingi valstybės vyrai (56 p.)“, Vašingtono blizgesys slepia tiesą – „JAV yra milijonai nepavalgiusių, marios skurdo ir ežerai ašarų (57 p.)“, į alyvos šakelę, simbolizuojančią taiką valstybės herbe, nekreipiama dėmesio – „buvo patvirtintas 50 milijardų karinis biudžetas (65 p.)“, o miesto akvariume „nebus tik žuvų raudonais žvynais. <...> čia ne vieta žuvims rodyti savo politinius įsitikinimus (58 p.)“ ir kt.

Tekste gausu analepsių, nukeliančių į praeities įvykius. Jos ne tik supažindina su tais įvykiais, bet ir padeda pagrįsti ideologinį atspalvį turinčius pasakojimus: „Reakcijos sukurtieji Smito ir Makareno įstatymai, panaikina elementariausias žmogaus laisves, buvo priimti 1950 metais, tačiau negaliojo vienuolika metų, kol Aukščiausiasis teismas penkiais balsais prieš keturis nusprendė, kad jie „derinasi“ su Konstitucija (61 p.)“. Pastaroji analepsė paaiškina, kodėl JAV neįmanomi pažangūs įstatymai. Skyrelio pasakojimuose nemažai aprašymų: temos keičiasi pakankamai greitai, bet aprašymai pasakojimo greitį paverčia lėtu. Nors „Gera, kad žmonės ne marmuras!“ sudarančius fragmentus vienija bendra pozicija (kritikuoti Ameriką), o visus juos galima pavadinti ir mažais uždariais kartiniais pasakojimais, naratyvinio dažnio požiūriu visas tekstas yra dažninis – vieną kartą rašoma apie įvykius, vykstančius nuolat: tradicinę vašingtoniečių šventę, iš pietinių valstijų į šiaurines plūstančius juodaodžius, gyventojų pastangas vienas į kitą nežiūrėti, progresyvių įstatymų nuolatinį žlugimą, senatorių suktą veiklą ir kt. Naratyvinę informaciją reguliuoja pasakotojas (žodžių pasakojimo nėra), jis vertina („Čia veikiama pagal principą – ko nežinai, tas nejaudina“, 64 p.), supažindina, informuoja („Jame daug pavėsingų parkų, gražių moterų“, 57 p.) ar demaskuoja („Už juos galvoja tie, kurių tuo metu nėra posėdžių salėje“, 62 p.). Distancija skyrelyje kuriama pasitelkiant nulinę bei vidinę fokusuotes. Nulinė, kaip ir anksčiau aptartų autorių knygoje, pasižymi visa žinančiu matymu, o vidinė labiau susieta su pasakojančiojo patirtimi: „Gyvenant JAV, tarnybinės pareigos vertė mane gana dažnai atvykti į Vašingtoną (60 p.)“. Tačiau patirties, buvimo

erdvėje, apie kurią pasakojama, pėdsakai labiau pastebimi kaip gramatinė išraiška – „vertė mane“, „mane sukretė“, „išgirdau“ ir pan. – ir nepastebimi kaip kalbančiojo unikali patirtis. Šią vidinės fokusuotės savybę reikia sieti su intradiegetiniu naratoriumi: jis aptinkamas pagal tas pačias gramatines formas, informaciją apie Ameriką „priartina“, nuspalvina savo vertinimu („Lobistai, kurie man priminė dailiai aprengtus ungurius“, 62 p.), tačiau šio naratoriaus žvilgsnis išduoda jį esant heterodiegetinį. Amerikietiškąją realybę intradiegetinis-heterodiegetinis pasakotojas stebi iš šalies ir, nepaisant jo buvimo toje realybėje užuominų, stebėtojo, nesusisaisčiusio su aprašoma realybe, pozicija išlieka. Ekstradiegetinis naratorius nuo JAV realiųjų dar labiau nutolęs (buvimo joje prasme) – tą rodo ir naudojamos gramatinės formos: „spėjama“, „moko patarlė“, „sako“, „atvirai kalbama“ ir pan., tačiau turinio tematinio sodrumu nuo intradiegetinio neatsilieka. Abu naratoriai aktyviai vykdo komunikacinę funkciją, t. y. kreipiasi į adresatą (būdinga ir Lukoševičiaus tekstams): „Bet argi paprastas amerikietis gali žinoti tai, ko <...> net per kelerius metus nesužino prezidentas? (65 p.)“ (ekstradiegetinis pasakotojas), „Jeigu kongresmenams ir senatoriams taip ryškiai nurodyti keliai į slėptuves, tai ką turi veikti eiliniai žmonės? (65 p.)“ (intradiegetinis naratorius). Taip pat aiškiai išreiškta ir ideologinė naratorių funkcija – jiems svarbus vertinimas, neįvertinto tematinio pasakojimo segmento beveik nepaliekama. Vertinimas *Trečiojoje dolerio pusėje* paprastai susijęs su sovietine ideologija – daug neigiamų dėmesio akcentų (plačiau žr. 3.1. skirsnį). Liudytojo funkcija, kuriai būdingas emocinis ryšys su istorija, patyrimo autentika, istorijos tikrumo užtikrinimas tekste pasireiškia tik iš dalies. Intradiegetinis naratorius tikrumo ir emocinio ryšio neatskleidžia, bet mėginimų tą padaryti, nedidelių užuominų randama: „Apžiūrėjus nuostabiai puikų ansamblį, kurį sudaro Baltieji Rūmai, Kapitolijus <...> pasidaro neišpasakytai nuobodu (57 p.)“. Ekstradiegetinis tikrumą mėgina įrodyti remdamasis neapibrėžtų kitų nuomone: „skundžiasi mokesčių mokėtojai“, „atvirai kalbama aukštosiose sferose“ ir pan. (tikrumas mažesnis).

Kitas *Trečiosios dolerio pusės* skyrelis „Kam šypsojosi Mona Liza?“ skirtas meno problematikai. Pasakoti pradėdama nuo žymaus paveikslo viešnagės Amerikoje, jo gabenimo ypatumų, vėliau pereinama prie parodos veiksmo. Prasidėjęs Mona Lizos tematika tekstas aprėpia itin daug: Rembranto paveikslas aukcione, technikos naujovės muziejuose, mecenatai, gaisras Rokfelerio viloje, abstrakcionizmas, Moderniojo meno muziejaus eksponatai ir kt., kol baigiamas meno studentų pokalbiais gatvėje. Daugelis temų aptartos nuodugnai, tad potėmėmis jų įvardyti negalima. Išsamumą lemia analepsės („Šis paveikslas yra kabėjęs Pranciškaus I vonioje“, 194 p.), atliekančios tas pačias funkcijas (supažindinimo, tarpininkavimo tarp teksto ir ideologijos) kaip ir anksčiau aptartame skyriuje. Lyginant su ankstesniu, trukmės požiūriu šis pasakojimas dinamiškesnis: atsiranda scenų, į jas naratorius beveik nesikiša. Scenos naudojamos ideologiniams pranešimams transliuoti: 194-ajame puslapyje veikėjai (amerikiečiai parodoje) pasakoja apie

Rockwell`ą Kent`ą, kuris jį sužavėjusiai Sovietų Sąjungai padovanojo 800 savo darbų kolekciją; 197 puslapyje maža scena išduoda, jog abstrakčiojo meno globėjo J. Rockefeller`io namuose tik klasika ir pan. Scenos leidžia atsitraukti pasakotojui ir suveikia lyg demaskuojančio Ameriką naratoriaus alibi – jis tampa nepakaltinamas, suteikia progą amerikiečiams patiems save demaskuoti (kas kaltas, jei ir patys apie save taip galvoja!). „Jeigu sužinos, kad aš kalbėjau su tarybiniu korespondentu, man nepaskirs premijos“, – išsiduoda konkurse dalyvaujantis dailininkas ir atskleidžia antitarybinės politikos egzistavimą. Naratorius veikėjo pasakymo nekommentuoja – nebėra reikalinga. Sovietinės ideologijos mechanizmas panašiai funkcionuoja ir kitose skyriaus scenose. Pasakotojas čia yra aukščiausia instancija ne tik todėl, jog Genette`o naratologija jį tokiu laiko – naratorius yra svarbiausias kalbinis teksto subjektas sovietinės ideologijos sferos skleidimo požiūriu. Veikėjų dialogai derinami prie pasakotojo kalbėjimo, antrina naratoriaus mintims ir taip jas įtvirtina.

„Kam šypsojosi Mona Liza?“ naratyvas sudarytas iš kartinių bei dažninių pasakojimų fragmentų: vieni įvykiai (Mona Lizos paveikslo paroda, gaisras Rockefeller`io viloje ir t. t.) turi baigtį, apie kitus rašoma tik kartą, bet pažymimas jų tęstinumas, pasikartojimas (beždžionės tapytojos, dailininkai gatvėse ir kt.). Įvykių pasikartojimą, dažninę naratyvo prigimtį atskleidžia ir naratorius: „Aprašyti įvykiai nėra kažkokios specialiai parinktos viršūnės iš bendrojo amerikoniškojo formalistinio meno landšafto, o tik paprasčiausi akmenys, kuriais grįstas visas šio meno kelias (202 p.)“, „Jauni talentingi amerikiečiai dailininkai, negalėdami pakęsti nepridengto ir šlykštaus meno išniekinimo, griebiasi įvairiausių ginklų (203 p.)“ ir pan. Dažninis naratyvas šiuo atveju parodo Amerikos meno pasaulio dėsningumus, pasikartojančias situacijas, problemas. Tokį naratyvo tipą galima sieti su ideologijos įtaka Amerikos vaizdinio formavimui, kadangi atskleidžia aprašomos erdvės tipiškumas, neigiamojo matymo kryptys tampa JAV kasdienybės nekintama dalimi. Tekste kaitaliojamos nulinė bei vidinė fokusuotės: nulinė, kaip ir visuose ankstesniuose tekstuose, yra „visažinio“ žvilgsnis bei vertinimas, o vidinė atspindi tokį pat „visažinį“, tik stebintį iš mažesnio nuotolio („susimąstydavau“, „turėjau“ ir kt.). Fokusuočių kitimas atitinka ekstradiegetinio (nulinė) bei intradiegetinio (vidinė) naratorių matymo laukus. Ekstradiegetinio regos laukas platesnis, jis dažniau remiasi istorijos faktais, statistiniais duomenimis: „Šis paveikslas yra kabėjęs Pranciškaus I vonioje, Napoleono miegamajame, buvo apmėtytas akmenimis (194 p.)“. Ekstradiegetinis istorijose nedalyvauja (yra heterodiegetinis). Intradiegetinio žvilgsnis mažiau koncentruojamas ties statistiniais duomenimis ar kitais temas atitinkančiais faktais, matymo aprėptis siaurinama („Niujorke, Sidnėjaus Džamiso galerijoje, teko matyti seną, be durelių šaldytuvą, kiaurai pervertą geležine lazda“, 200 p.)“. Pasakotojas fiksuoja savo buvimą šalia aprašomų reiškinių („pastebėjau“, „mane pakvietė“ ir pan.), ko nedaro ekstradiegetinis, jo esatis įvykiuose didesnė (ženklinama buvimu šalia fakto), tačiau ir šis naratorius neperžengia stebėtojo pozicijos rėmų –

pasilieka užribyje. Homodiegetiniu jį vadinti dėl dviejų scenų, kuriose kalbinami pašnekovai, vargiai galima – dialogai vos kelių sakinių. Tačiau galima teigti, jog intradiegetinio sakytojo esatis tekste labiau pastebima. Abu pasakotojai apeliuoja į adresatą. „Palaukit, paklaus skaitytojas, ar tik čia ne klaida? (197 p.)“, – sako ekstradiegetinis kalbėtojas. Į kai kuriuos klausimus jis pats pateikia atsakymus, nepalikdamas terpės adresato svarstymams („Priežastis aiški: realistiniu pagrindu sukurtus meno kūrinčius žmogus ir supranta, ir jaučia“, 203 p.). Intradiegetinis naratorius atsakymų adresatui nepateikia.

Trečiasis naratologinei analizei pasirinktas A. Laurinčiuko tekstas „Ledas sukelia slopinantį karštį“ ne ką mažiau tematiškai sodrus už du ankstesnius: „Rokfelerio centro“ (angl. Rockefeller Center) statymas, įkūrėjo Rockefeller`io asmenybė, juodaodžio istorija, karinė psichozė ir t. t. Svarbiausia jo ypatybė – pasakotojų stebėtojiškos pozicijos atskleidimas, patvirtinantis knygos naratorių nedalyvavimą pasakojamose istorijose. Detaliu aplinkos aprašymu pasižyminti ekstradiegetinio naratoriaus kalba aiškiai fiksuoja tik išorinį kitų pasaulį: „Ledas kvėpavo šalčiu. Jį raižė aštriai išgaląstos figūrinės pačiūžos <...>. Čiuožėjos buvo apsirengusios... (374 p.)“. Nulinę fokusuotę atitinkantis ekstradiegetinio-heterodiegetinio naratoriaus reiškinys tekste turi visažinystės įspaudą, juk gebama priartėti prie išorėje nepastebimų, amerikiečių galvose gimstančių minčių: „Žmonės, be abejo, pavydėjo joms (375 p.)“. Šis ekstradiegetinio lygmens pasakotojas, kaip ir skyrelio „Kam šypsojosi Mona Liza?“, aktyviai kreipiasi į adresatą klausimais, tačiau naratyvinės informacijos turinį reguliuoja pats (sufleruoja atsakymą): „Kodėl auksinės raidės ir auksinis Džono Rokfelerio parašas po jomis nejudina amerikiečių? <...> Padaryti tokią išvadą neleido visa aplinka <...>. Ne, šioje šalyje auksas dar nenustojo savo kerinčių savybių! (377 p.)“. Jis atlieka ir valdymo funkciją (įsiterpia į intradiegetinio naratoriaus kalbėjimą suteikdamas papildomos informacijos, pasakoja istorijas), ir ideologinę (vertinimas), ir komunikacinę (apeliavimas į adresatą). Ryškiausia yra ideologinė, o liudytojo funkcija silpnai atliekama: nuo apibrėžtos vietos skyrelio pradžioje (gatvė) naratorius nutolsta į su esama vieta tiesiogiai nesusijusius svarstymus (raminamųjų vaistų sukeliama apsigimimai ir kt.), tad autentiškos kalbančiojo patirties nelieka.

Intradiegetinis naratorius yra pasakojimo centrinė figūra – veiksmas vyksta aplink jį. Kalbantysis sėdi gatvėje ant suoliuko ir pats save įvardija kaip nedalyvaujantį istorijose (heterodiegetinį) stebėtoją: „Prisėdęs ant suolo, žiūrėjau į krištolinį vandenį, trykštantį iš metalinių žuvų žiaunų, į geležinį vyrą (375 p.)“. Stebėdamas ir aprašydamas prie akmenų su Rokfelerio tezėmis stabtelinčius praeivius („Paskui prie užrašo, kaukšėdama aukštais kulneliais, atstraksėjo jauna mergina“, 376 p.), intradiegetinis pasakotojas vėliau nutolsta nuo vietos ir taip pat imasi kitų istorijų: juodaodžio D. Johnson`o, karinės psichozės ir kt. Tačiau galima užčiuopti šio naratoriaus judėjimo trajektorijas pirminės atžvilgiu: suoliukas gatvėje, „Rokfelerio centras“ ir jo

gatvė, kioskas gatvėje ir t. t. Tokią pasakotojo esatį galima laikyti mėginimu atlikti liudytojo funkciją („nusipirkau“, „vaikščiojau“ ir pan.), tuo labiau, jog tikroviškumo liudijimui jis pasitelkia istorijas iš televizijos bei spaudos: „Laikraščio, kurį nusipirkau iš aklojo kioskininko, pirmajame puslapyje... (382 p.)“. Tačiau nuorodų į emocinį ryšį su pasakojamomis istorijomis nėra, nuotoli kuria ir kai kurių pasakojimų perėmimas iš minėtos spaudos ar televizijos – eliminuojama patirtis. Šis naratorius taip pat atlieka valdymo funkciją, ne taip aktyviai komunikacinę, o aktyviausiai, kaip ir ekstradiegetinis, ideologinę: jo kalbėjime aptinkama daug amerikietiškojo gyvenimo vertinimų („Buržuazinėje visuomenėje sąžiningumas vertinamas ir suprantamas tik tam tikrose ribose“, 382 p.). Ideologinės funkcijos svarumas susijęs su teksto demaskuojančiu, neigiamąjį Amerikos vaizdinį detaliai kuriančiu knygos tekstu, už kurio slypi sovietinė ideologija (žr. 3.1. skirsnį).

„Ledas sukelia slopinantį karštį“ pasakojimas ramesnės tėkmės negu „Kam šypsojosi Mona Liza?“, panašus į „Gerai, kad žmonės ne marmuras“. Aptinkama nemažai analepsių: trumpų, skirtų įvykių priešistorei atskleisti ar suteikti papildomos informacijos, padedančių dabartį palyginti su praeitimi, bei ilgų, talpinančių visą istoriją, pavyzdžiui, jau minėtą D. Johnson'o. Skyrelio statišku laikyti nederėtų, net jeigu jį ir įrėmina ta pati vieta – tekstas prasideda „gatvėje“ šalia „Rokfelerio centro“, ten ir baigiamas. Dinamikos įneša Laurinčiukui būdinga „susmulkėjusi“ realybė, sudaryta iš daugybės skirtingų pasakojimų. Ne visi teksto segmentai apibrėžtini kaip lėtosios pauzės: yra ir didesniu naratyviniu greičiu pasižyminčių apžvalgų (perpasakota istorija iš televizijos laidos ir kt.), scena. Scenoje kalba „dvasios gelbėtojas“ su Biblija rankose, šio veikėjo lūpomis išsakoma Amerikos kritika: „Nepasiduokite aukso blizgesiui! (385 p.)“. Jam oponuoja kitas veikėjas (praeivis), ginantis negarbingą poziciją, esą yra ne tik rojus ar pragaro kelias, bet dar kitas – „už tris dolerius nueiti į „Reidžio sieti“ ir žvilgterėti į dailias kojas! (385 p.)“. Taip pasakotojas perteikia norimą turinį netiesiogiai, drauge į tekstą įnešdamas „judėjimo“.

Visi A. Laurinčiuko pasakotojai yra heterodiegetiniai stebėtojai, kuriems būdingas visa žinančiųjų matymas: kelionės tekstuose neaptinkama nepažįstamos šalies keliamos nuostabos, netikėtumo, paslaptingo ir pan. (ideologijos įtaka). Skyrelio „Ledas sukelia slopinantį karštį“ naratorius pats patvirtina šią poziciją ir atsiskleidžia kaip centrinė stebinčioji naratyvo ašis. Remiantis J. Dieliautu (2004, 106 p.)⁵⁰, teigiančiu, jog kelionė į svetimą šalį „nėra jokia ekspansija, tai išvyka į nežinomą zoną ir susitikimas su nežinoma patirtimi“, galima pastebėti šiandienos keliautojo ir tarybinio keliautojo (ar keliaujančio naratoriaus) esminį skirtumą: iš sovietinės erdvės atvykusiojo svetimą šalį nenustebina, jis yra „visažinis“, visažinystės „dovana“ gavęs iš ideologijos „rankų“. Tiek ekstradiegetiniai, tiek intradiegetiniai kalbėtojai *Trečiojoje dolerio pusėje* apeliuoja į adresatą užduodami klausimus, bet ekstradiegetiniai linkę patys į

---

⁵⁰ Dieliautas J. 2004. Kelionių patirties kūniškosios schemos. Kelionių antropologija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 106 p.

užduotus klausimus atsakyti. Dažniausiai už jų atsakymų slypi sovietinė ideologija. Veikėjų kalba (scenos) leidžia pasakotojams atsitraukti bei suveikia kaip jų alibi – amerikiečiai demaskuoja patys save, tad naratoriui šito daryti nebereikia. Scenos tampa pasakotojo nuomonės objektyvumo patvirtinimu. Kalbantieji uoliai vykdo ideologinę funkciją, nuošaliau palikdami liudytojo – pritrūksta patirties autentikos. Nors aptartuose skyreliuose vyrauja kartiniai bei dažniniai pasakojimų segmentai, visos knygos atžvilgiu naratyvą galima vadinti ir dauginiu, kadangi skirtinguose „Trečiosios dolerio pusės“ skyreliuose yra pasikartojančių temų (vienur daugiau plėtojamos, kitur apie jas tik užsimenama). Pasakojant linkstama į praeities įvykius (analepsės): pateikiamos jau vykusios istorijos, faktai ir pan. Jei naudojama rėminė kompozicija („Ledas sukelia slopinantį karštį“), vien todėl statišku naratyvas netampa: dinamika kuriama pasitelkiant dialogus, pasakojimas greitinamas apžvalgų pagalba, o labiausiai dinamiką kuria Laurinčiuko tekstams būdinga „susmulkėjusi“ realybė, kuomet į vieną skyrelį sutalpinama daug skirtingų, net fragmentiškų, pasakojimų.

Tolesnei sovietmečio kelionių literatūros pasakotojo bei naratyvo analizei pasirinkti trys tekstai iš G. Zimano knygos *Ką aš mačiau Amerikoje*: „Durys ne visada atsidaro pačios“, „Misis Meier kritikuoja mus“ ir „Milijonierius spąstuose“.

Skyrelis „Durys ne visada atsidaro pačios“ prasideda „visažinio“ kalbėjimu, būdingu visiems anksčiau aptartiems tekstams (nulinė fokusuotė). Čia ekstradiegetinis naratorius supažindina su esama situacija: Amerikoje mechanizuotas aptarnavimas mutinėje, „mechanizuotas ir mokestis už transportą (35 p.)“, ir namuose gausu buitinių prietaisų. Šis heterodiegetinis kalbėtojas viską žino, net amerikiečių tarpusavio pašnekesius geba perteikti, neleisdamas jiems to padaryti patiems – kuria distanciją (transponuota kalba), išlaiko teksto valdančiojo poziciją. Juntamas kalbančiojo solidarumas su adresatu – pasakotojas pats tai nurodo: „Beveik visiškai yra automatizuotas judėjimo reguliavimas, nors, *kaip žinome*, tas judėjimas labai didelis (35 p.)“. Vėliau perspektyva kinta – pereinama prie vidinės fokusuotės, intradiegetinis naratorius ima veikti ekstradiegetinio aprašytoje aplinkoje: jis užduoda klausimų veikėjams, pateikia pastabų, komentarų („Jis atrodė kiek sumišęs“, 37 p. ir kt.). Didžiąją skyrelio dalį užima intradiegetinis lygmuo, kuriame tęsiama ekstradiegetiniame išsakyta pagrindinė mintis: „Nedaug susipažinus su JAV pramonės vystymosi dinamika, negalima nepastebėti, kad pastaruoju metu joje vis sunkiau vyksta tolesnio mechanizavimo procesas (36 p.)“. Intradiegetinis kalbėtojas toliau plėtoja pagrindinę mintį netiesiogiai: jis atsitraukia ir leidžia prabilti aprašomos aplinkos veikėjui (Amerikos įžymiam žurnalistui). Tačiau visiškai šis naratorius nepasitraukia, yra sakytojas-dalyvis (homodiegetinis): pateikia klausimų, klausosi atsakymų, bet jam nebereikia dalyvauti istorijoje, taip pat – pačiam išsakyti sovietinės ideologijos sąlygoto teksto. Veikėjas patvirtina, vysto, argumentuoja ekstradiegetinio pasakotojo išsakytą pagrindinę mintį, o intradiegetiniam užtenka tik „prižiūrėti“,

valdyti pasakojimo eigą, pateikti provokuojančių klausimų, apibendrinti („Aiškiai buvo matyti, jog šis protingas, apsišvietęs, gerai JAV ūkį žinąs liberalių pažiūrų žmogus nežino jokio atsakymo, 37 p.)“. Antrasis veikėjas, neįvardytas pažangias idėjas palaikantis asmuo, taip pat kalba apie tas pačias JAV mechanizacijos problemas ir pasekmes, tačiau jis, anot intradiegetinio naratoriaus, „geriau supranta padėtį (37 p.)“, geriau atspindi sovietinę ideologiją atitinkantį požiūrį, o jo kompetenciją nusako teksto valdantysis – intradiegetinis kalbėtojas. Įdomu tai, jog kitų autorių tekstuose veikėjai neturėjo tokios reikšmės ideologijos transliavimo požiūriu. Šimkaus pažangiųjų išeivių kalbos buvo tik ideologiniai pasakojimo epizodai, bet ne pagrindinė teksto ašis. Lukoševičiaus knygoje veikėjų kalbėjimas glaustas, sutalpinamas į keletą sakinių, Laurinčiuko *Trečiajai dolerio pusei* būdingi veikėjų pasisakymai irgi netampa pasakojimo centru. O šiame Zimano kelionių įspūdžių skyrelyje intradiegetinis kalbėtojas pasitraukia į antrąjį planą bei leidžia visą turinį perteikti veikėjams – pats tik dėlioja ideologinius akcentus. Pasakojimo konstravimas, kada intradiegetinis lygmuo sudarytas iš scenų, tekstą daro dinamišką, priartina jį prie adresato (perteikta kalba) – priešinga lėtam ekstradiegetinio lygmens kalbėjimui. Toliau ekstradiegetinis-heterodiegetinis naratorius „įrėmina“ pasakojimą: pateikia skyrelio išvadas, pakartoja minėtą teksto pagrindinę mintį ir atskleidžia dauginį naratyvo tipą, pakartodamas kone identišką pirmajai skyriaus daliai sakinių (pradžia: „Amerika yra konvejerio ir srovinės gamybos tėvynė, ir čia yra aukščiausias pasaulyje darbo našumas“, 36 p.; pabaiga: „Nepaisant to aukšto lygio, kurį pasiekė JAV <...>, Tomo Edisono šalis, konvejerio ir srovinės linijos tėvynė“, 40 p.). Dauginį naratyvą patvirtina ir veikėjų kalbėjimas, liečiantis vis tas pačias mechanizacijos, nedarbo ir kt. temas. Pabaigoje kinta ekstradiegetinio pasakotojo pozicija laike: iš vėlesnės naracijos pereinama prie ankstesnės, imama pasakoti sovietinį mitą: „Ir liaudis, darbininkų klasė anksčiau ar vėliau tikrai sugebės išlaužti duris ir iš šios aklavietės, į kurią JAV vis labiau veda kapitalistai (41 p.)“.

Kitame Zimano tekste – „Misis Meier kritikuoja mus“ – pasakojama apie antitarybinę propagandą. Ekstradiegetinis naratorius šia tema pradeda kalbėti nuo istorijos apie Meier (kavinės prie viešbučio darbuotoja). Atkuriamas pokalbis su ja atskleidžia nepageidautiną žvilgsnį į Sovietų Sąjungą, o drauge ir kalbančiojo homodiegetiškumą: „Aš žinau. Amerikoje daugiau laisvės, negu jūsų šalyje... (159 p.)“. Reikia paminėti, jog kitų autorių tekstuose nepalankiai vertinančių socializmą veikėjų ir pasakotojo dialogų (perteiktos kalbos) nebuvo. Kadangi pašnekovė nueina dirbti ir neargumentuoja savo teiginio, „sušlubuoja“ naratoriaus visažinystė: „Man buvo be galo įdomu sužinoti, kodėl ši moteris <...> mano, kad ji turi daugiau laisvės, negu socialistinės šalies darbo žmonės (159 p.)“. Meier nuomonę pasakotojas ryžtasi paneigti, drauge atskleisdamas faktą, jog Amerikoje žmonės „labai nuteikti prieš mus (160 p.)“ – taip skyrelis įgauna ideologinę reikšmę. Kaip priešprieša pirmajai scenai, pateikiama kita – pokalbis traukinyje su vaikais, puikiai suprantančiais socializmo esmę. Naratorius prisipažįsta, jog „toks mūsų santykių supratimas man

atrodė fenomenalus (161 p.)“. Tačiau ir vėl jo „visažinystei“ nelemta pasirodyti, kadangi vaikai teigia, esą Amerikoje demokratijos daugiau. „Tačiau ir jie paliko mums galvosūkį, kodėl jaunimas <...> būna kartais suklaidintas, apgautas, nuteiktas prieš mus (162 p.)“, – rašoma. Iš tiesų ekstradiegetinis kalbėtojas kuria nežinojimo iliuziją – vėliau jis atskleidžia nepalankių nuomonių priežastį („Čia nepaprastai yra įsispecializavusi JAV spauda“, 163 p.). Ilgiausioje teksto analepsėje pasirodo intradiegetinis pasakotojas su aiškiai išreikšta „visažinyste“. JAV žurnale jis perskaitė neobjektyvų tekstą apie tai, kaip amerikietis korespondentas Maskvoje pirkto drabužius. Naratorius atkuria visas aplinkybes, lėmusias teksto neobjektyvumą, papasakoja kaip buvo iš tikrųjų, net sutinka, jog „mes dar turime nemaža trūkumų (164 p.)“. Analepsė parodo iš arčiau antitarybinės propagandos kūrimą, pasakotojas istorijoje nedalyvauja (heterodiegetinis), jis tik atkuria skaitytos versijos parašymo aplinkybes – ši anachronija tampa Amerikos spaudos neobjektyvumo įrodymu, kurį prieš tai akcentavo ekstradiegetinis naratorius. Čia visiškai „pametama“ kelionė (ekstradiegetinis kelionės faktą išlaiko fiksuodamas sutiktus pašnekovus, juos kalbindamas), nutolstama į amerikietiškojo straipsnio analizę (pasakotojo paskirtis – argumentuoti).

Po įrodomosios analepsės ekstradiegetinis kalbėtojas jau užtikrintas savo tiesa: „Daug melo ir šmeižtų yra paskleidusi apie mus Amerikos kapitalistinė spauda. <...>. Štai dėl ko <...> misis Meier, ir guvūs broliai Dosikai, ir daugelis kitų amerikiečių nesupranta mūsų gyvenimo (169 p.)“. Čia dar kartą išryškėja, jog „visažinystės“ nebuvimas teksto pradžioje tebuvo iliuzija (to reikėjo, jog vėliau palapsniui būtų atskleista bei įrodyta „tiesa“). Išlaikomas sovietinei ideologijai būdingas optimizmas: akcentuojami TSRS pasiekimai ir pasidžiaugiama, jog vis dėlto didžioji dalis amerikiečių geba kritiškai vertinti jiems skirtą antitarybinę propagandą spaudoje. Šiame skyrelyje, priešingai nei pirmajame, pagrindinio kalbėtojo pozicija priklauso ekstradiegetiniam pasakotojui. Nors jis atskleidžia tarsi savo istoriją (priklauso tarybinių žmonių kolektyvui, o tekste kalbama apie prieš jo santvarką nukreiptą propagandą), pasakotojo žvilgsnio perspektyva neleidžia laikyti jo „grynakrauju“ istorijos dalyviu: siekiama parodyti kito – Amerikos – kuriamą antitarybinę propagandą, tad homodiegetiškumas ne visada aiškiai išreikštas. Nors naratyvas dauginis – „n“ kartų aptinkama ta pati propagandos tema – statika lieka tik turinyje: tekste gausu scenų, vis skirtingi jų dalyviai (Meier, vaikai, taksi vairuotojo sūnėnas, *The New York Times* leidėjas ir savininkas, kanadietis ir kt.). Pasakojimas analeptinis, jį sudaro pokalbių prisiminimai („Sykį, kada atėjau pietauti tiesiai iš miesto“, 159 p.; „Sykį traukinyje mano dėmesį atkreipė du vienodai apsirengę berniukai“, 160 p.; „Sykį, labai skubėdami, Vašingtone susistabdėme taksi“, 162 p. ir kt.), tačiau analepsės dažniausiai sudarytos iš scenų, tad formos prasme tekstas dinamiškas. Ekstradiegetinis kalbėtojas, kaip ir anksčiau aptartame „Durys ne visada atsidaro pačios“, komunikuoja su adresatu: „Kas daugiau parodo santvarkos jėgą <...>, geri batai, gražiai pasiūti marškiniai <...> ar kosmoso užkariavimas, mokėjimas vairuoti raketą <...> ? (167 p.)“. Visame

tekste juntama sovietinė ideologija, užkoduota jau skyrelio pavadinime, o turinys skirtas ideologijai „apginti“ prieš Amerikos vykdomą propagandą (plačiau apie šios temos svarbą Zimano knygoje žr. 3.2. skirsnį).

Teksto „Milijonierius spąstuose“ struktūra panaši į „Misis Meier kritikuoja mus“ sandarą: į ekstradiegetinį lygmenį įsiterpia analepsė, perpasakojanti iš spaudos pasiskolintą istoriją. Ekstradiegetinis naratorius karo ir taikos temas pradeda trumpu amerikiečio žurnalisto kalbos atpasakojimu. Pasakotojas neleidžia veikėjams prabilti – visame skyrelyje nėra scenų. Vyrauja pauzės, įvairiakryptiškai iliustruojančios karo bei taikos temą: pasakojama apie amerikiečių norą geriau pažinti TSRS, panišką karo baimę, spaudos atliekamą karo kurstytojos vaidmenį, JAV ir Sovietų Sąjungos skirtingus požiūrius į karą ir pan. Pagrindinė blogybė – amerikiečių noras pasipelnėti karo sąskaita: „Kariniai pelnai – tai yra, matyt, tas kirminas, apie kurį kalbėjo sugrįžęs iš JAV draugas N. Chruščiovas, kirminas, kuris graužia ir trukdo kovą prieš „šaltąjį karą“ (230 p.)“. Būtent ši mintis išsamiau atspindėta intradiegetiniame lygmenyje, kur pasakojama apie milijonieriaus įstrigimą pasistatytoje slėptuvėje – turtuoliai vaizduojami kaip karo kurstytojai. Intradiegetinis naratorius atskleidžia ne savo (jis ir heterodiegetinis) istoriją, vaizdžiai ją interpretuoja, prabyla lyg „visažinis“ (prabyla ideologija, juk iš tikro kalbėtojas istorijoje nedalyvavo, o perskaitė publikaciją spaudoje – nematė persiškų kilimų): „Požeminiuose salonuose degė dienos šviesos lempos <...> ir koja skendo minkštuose ir brangiuose persiškuose kilimuose (231 p.)“. Tačiau šis pasakotojas istorijos itin nedetalizuoja, naratyvinio greičio požiūriu ji yra apžvalga, tad pakankamai dinamiška. Labiau siekiama ne detaliai papasakoti atsitikimą, o apibendrintai atskleisti įvyki, kadangi pasakojimo tikslas – argumentuoti ekstradiegetinio naratoriaus mintį apie pelnymąsi iš karo (tokią paskirtį turėjo ir ankstesniojo skyrelio intradiegetinis kalbėtojas). Po intradiegetinio vėl prabylantis ekstradiegetinis pasakotojas kreipiasi į adresatą, skatindamas susimąstyti apie pasakojimą: „Ar jis neatspindi norų daugelio turtingų ir ne taip jau turtingų žmonių Amerikoje – sukurstyti karą, kurio metu būtų galima gerai uždirbti, o patiems pasislėpti geroje slėptuvėje? (233 p.)“. Atsakymo, priešingai nei anksčiau minėtas Laurinčiuko *Trečiosios dolerio pusės* kalbėtojas, jis nepateikia. Nors skyrelyje aptinkama ir daugiau analepsių („Daug sunkių minčių ir atsiminimų sukelia tarybiniam žmogui karas“, 228 p.), tačiau jos arba trumpos, arba nepasakoja atskiros istorijos – tėra ekstradiegetinio naratoriaus ideologinis daugiažodžiavimas (pavyzdžiui, minėtas 228 puslapis apie tarybinio žmogaus karo sampratą, atsiminimą). Ekstradiegetinis pasakojimo lygmuo, sudarantis didžiąją teksto dalį, gana statiškas ne tik turinio, bet ir formų prasme – gausu pauzių (nuotaikos JAV, amerikiečių naivumas, statistiniai duomenys ir kt.). Naratyvas dauginis – vis kartojama ta pati karo tema, tik skirtingais aspektais, pasakojimo įvykiai pateikiami kaip pasikartojantys: „Kai mes buvome JAV, ten įvyko vienas

būdingas atsitikimas (231 p.)“. Šis pasakojimo tipas kuria amerikietiškosios realybės tipiskumą (kaip ir Laurinčiuko knygoje).

Zimano pasakotojai pasižymi „visažinyse“ – būdinga ir kitų autorių kalbėtojams. Kartais naratorius apsimeta praradęs šią „dovaną“ (skyrelis „Misis Meier kritikuoja mus“). Knygos tekstai tiek statiški („Milijonieriaus spąstuose“ ekstradiegetinis lygmuo), tiek ir dinamiški („Durys ne visada atsidaro pačios“ ir „Misis Meier kritikuoja mus“): dinamiką čia lemia forma, o ne turinys. Ypač reikšmingi veikėjai – būtent jų ir pašnekovo (naratoriaus) dialogų buvimas tekstą gelbsti nuo stagnacijos. Kartais veikėjas tampa pagrindiniu ideologijos transliuotoju (pirmasis skyrelis). Zimano kelionės įspūdžiuose veikėjai išsako ir sovietinę santvarką kritikuojančias mintis – kitų autorių knygose šito neaptinkama. Pasakotojas, dažniausiai ekstradiegetinis, komunikuoja su adresatu (pateikia klausimų), o intradiegetinio kalbėjimas įgauna argumentacinį pobūdį. Ekstradiegetinis įrėmina tekstą, pateikia išvadas, apibendrina turinį, jam priklauso sovietinio mito sklaidos teisė. Dažniausiai naratoriai istorijose nedalyvauja, o jei dalyvauja, jų žvilgsnis būna nukreiptas į kitą, pavyzdžiui, į straipsnių laikraščiuose narpliojimą ir pan. Pasakojimuose aktyviai reiškiamas sovietinė ideologija: pasitelkiamas kartotės mechanizmas, paverčiantis naratyvą dauginiu bei įtvirtinantis statiką turinyje.

Iš J. Baltušio kelionių apybraižos *Tėvų ir brolių takais* taip pat išsirinkti trys tekstai: „Kokios atsiveria spalvos?“, „Vienas iš dešimties“ ir „Kur skendo Titanikas, šuoliavo Tarzanas...“.

Pirmąjį tekstą ekstradiegetinis naratorius pradeda turisto vaidmens kontempliavimu („Kiekviena tavo koja sveria mažiausiai po dešimt pūdų, pečiai lyg švininiai“, 72 p.). Jis – pagrindinis keliautojas, įdėmiai fiksuoja aplinką („Gatvės, aikštės, vienas tiltas, gotiško stiliaus bažnyčia“, 74 p. ir kt.), kartais nevensia pasirodyti visa žinančiu („Jeigu kapitalistinis pasaulis dar turi nervus, tai birža – pats jautriausias visų jų“, 76 p.). Dažniausiai šis pasakotojas tik stebi – pats tai pripažįsta: „Dėl to itin įdomu stebėti žmonių laikyseną (77 p.)“. Tačiau, lyginant su kitų autorių tekstuose aptiktais kalbėtojais, yra kiek kitoks – linkęs kartais atskleisti ir sovietinės ideologijos nenulemtą nuomonę: „Tenai sukrauti aukso lydiniai <...>. Prisipažinsiu, nelengva suvokti visa tai (75 p.)“, „Graži būstinė, nieko nepasakysi (92 p.)“. Žinoma, yra ir ideologinio vertinimo („Po biržos atmosferos milijoną kartų mielesnė net gatvės atmosfera“, 78 p.), tačiau ideologinis nėra vienintelis. Istorijos, kurias naratorius pasakoja, yra apie kitus (lankomą aplinką arba žmones joje: Volstritą, Harlemą, žmones biržoje...), tačiau jis ir pats dalyvauja pasakojime, t. y. kalbina sutiktuosius. Į ekstradiegetinio-homodiegetinio pasakotojo kalbėjimą įsiterpia intradiegetinis. Jis pateikia papildomos informacijos (73 p. apie Volstritą ar 75 p. apie neišsipildžiusių lūkesčių patyrimą), o išsamiau prabyla ilgiausioje teksto analepsėje (pasakoja apie rasizmą). Tokio kalbėjimo paskirtis – informuoti apie rasizmo problemą, „paruošti dirvą“ tolesnei ekstradiegetinio lygmens medžiagai, kadangi pirmasis naratorius vyksta būtent į Harlemą. Šiam atvykus, intradiegetinis vėl įsiterpia

suteikdamas informacijos apie gyvenimo sąlygas gete, kadangi ekstradiegetinis kalbėtojas nebuvo išlipęs iš autobuso ir negalėjo matyti, jog „virtuvė visiems bendra. Visi komunaliniai patogumai – bendri. Atvirai kalbant, ir visas buto plotas pasidaro bendras (87 p.)“. Taip intradiegetinis naratorius tampa papildomu stebėtoju, užpildančiu ekstradiegetinio paliktas „spragas“ – istorijoje šis sakytojas nedalyvauja (yra heterodiegetinis). Su adresatu jis nebendruoja, tą daro ekstradiegetinis: „Tebūnie tad man leista tikrai pasidalinti įspūdžiais ir mintimis su skaitytojais (80 p.)“. Pirmasis vykdo visas keturias funkcijas: valdymo, komunikacinę, ideologinę bei liudytojo; antrasis – tik ideologinę („Iš karto supranti žmogus, kad ne visi negrai tokie vargšai“, 80 p., – vertinama) bei liudytojo („Taip visur. Ir visuomet“, 82 p., – argumentuoti mėgina remdamasis kelionės patirtimi).

23 puslapių tekste yra net 13 scenų, tačiau jos labai trumpos ir dinamikos įneša nedaug. Užtat scenos priartina kelionės momentą ir įspūdžius prie adresato: visos jos – perteikta gido ir ekstradiegetinio pasakotojo kalba. Skyrelyje vyrauja pauzės, lemiančios lėtą pasakojimo greitį. Nors ekstradiegetinis kalbėtojas tik kartą lankosi Volstrite, Harleme, SNO pastate ir pan., esama nuorodų į dauginį pasakojimo tipą, kadangi skirtingose teksto vietose vis rašoma apie nuolat JAV pasikartojančius reiškinius: „Visuomet ir visur primenama, kad jie yra negrai (81 p.)“, „Visur pamatysite vieną ir tą patį vaizdą: bufetininkas baltaveidis <...>, o nešvarius indus nuo stalų surenka tikrai negrai (81 p.)“, „O visa ši ankštybė dėl <...> negrų diskriminacijos (87 p.)“ ir t. t.

Kitas skyrelis – „Vienas iš dešimties“ – panašus į pirmąjį dėl ekstradiegetinio naratoriaus reikšmės: čia jam taip pat priklauso pagrindinio keliautojo vaidmuo, jis dokumentuoja aplinką, bendruoja su sutiktais žmonėmis (yra homodiegetinis), išsako tiek ideologija dvelkiančius („Jie informuoti atbulai“, 236 p.), tiek nepriklausomus vertinimus („Studentai visur tokie pat“, 236 p.)“. Kaip ir ankstesniajame skyrelyje, kalbėtojas ideologiškiausias pabaigoje, kuomet apibendrina kelionės įspūdžius per sovietinės ideologijos prizmę: „Jų [pažangiųjų išeičių] taikos ir demokratijos troškimas sutampa su milijonų eilinių amerikiečių troškimu, o jų polėkiai – su kiekvieno doro amerikiečio polėkais – ar tai būtų darbininkas <...>, ar <...> studentė grakštutė Džein (246 p.)“. Tačiau naratorius pasakojimo neįrėmina (būdinga Zimano kalbėtoji). Jis komunikuoja su adresatu – pateikia klausimų („O kokios čia vedybos, kol mokslas dar nebaigtas, ant kojų neatsistota?“, 240 p.), bet į juos neatsako kaip, pavyzdžiui, Laurinčiuko tekstų pasakotojas. Vertinamojo pobūdžio sakiniai atskleidžia šio kalbėtojo ideologinę funkciją. Ekstradiegetinis pasakotojas yra centrinė tekstą valdanti figūra, reguliuojanti naratyvinę informaciją: perpasakoja Berklio universiteto profesoriaus jam ne itin svarbią kalbą (didžiausia distancija pasižyminti papasakota kalba), aktyviai dalyvauja dialoguose užduodamas jam svarbius klausimus. Dažniausiai mažiausia distancija pasižymintis perteiktas kalbėjimas „slepia“ sovietinės ideologijos diktuojamą turinį, pavyzdžiui, amerikietės studentės mintys: „Aš seniai svajoju aplankyti Tarybų Sąjungą (237 p.)“. Intradiegetiniam naratoriui tenka dar mažiau erdvės tekste negu ankstesniojo skyrelio tokiam pat

kalbėtoji. Jis tik kartą įsiterpia aiškindamas savižudžių priežastis, įvertindamas JAV prevencinius veiksmus: suteikia papildomos informacijos, formuoja tinkamą požiūrį į šį reiškinį, kadangi ekstradiegetiniam kalbėtojui veikėjas atsakė, jog nuo savižudžių saugomasi bokšto įstiklinimu. „Ar gali verandos stiklas padėti savižudžiui?“, – su adresatu komunikuoja intradiegetinis-heterodiegetinis pasakotojas. Nors abu naratoriai atskleidžia ne savo, o kitų istorijas, tačiau pirmasis dalyvauja istorijoje, veikia klausinėdamas amerikiečius, todėl yra homodiegetinis. Abiejų sakytojų „visažinystė“ nėra stipriai išreikšta. Ekstradiegetinis, stebėdamas aplinką, paliečia ir ideologiškas temas: Sovietų Sąjungos ir JAV draugystę, antikomunistinę propagandą, pažangiuosius iševius ir kt. Dažniausiai ideologija atsiskleidžia dialoguose, kartais – trumpuose kalbėtojo komentaruose po jais („Dabar jie nebeklausia nieko, tačiau ir be klausimų aišku: <...>. Amerikoniškos propagandos informuoti“, 236 p.). Įdomu tai, jog Laurinčiuko ar Zimano tekstuose vidinė fokusuotė atitiko intradiegetinio naratoriaus kalbėjimą, o nulinė – ekstradiegetinio. Tiek pirmajame, tiek ir šiame *Tėvų ir brolių takais* skyrelyje yra atvirkščiai: vidinė fokusuotė prasidėjęs tekstas atitinka ekstradiegetinio kalbėjimą, o intradiegetinio kalba reiškiamą nuline fokusuote (šis ypatumas susijęs su pirmojo sakytojo homodiegetiškumu). Ekstradiegetinis lygmuo ir jo naratorius yra reikšmingesni.

„Vienas iš dešimties“ naratyvinių formų prasme dinamiškesnis už pirmąjį: scenos ilgesnės, dalis informacijos tarp jų pateikiama kaip apžvalgos, trumpai fiksuojant pašnekovų būsenos kitimą („Studentai dar labiau sumyšta. Dabar jie nebeklausia nieko <...>. Pagaliau jie taria“, 236 p.). Pausės atitinka kelionės metu išvystamos aplinkos dokumentavimą – į jį ir įsiterpia minėtosios scenos. Dar statiškumą mažina tai, jog naratyvas kartinis: visi įvykiai skirtingi, baigtiniai, nevienoda ir dokumentuojama aplinka. Nors kartinis pasakojimo tipas nėra be „trūkumų“ (sovietinė ideologija lemia antikomunistinės propagandos ir šalių draugystės temų netiesiogiai reiškiamą, „giluminį“ pasikartojimą), jis būdingas tik Baltušio (ir Lukoševičiaus) kelionių tekstams.

„Kur skendo Titanikas, šuoliavo Tarzanas...“ savo struktūra panašus į pirmuosius du tekstus: į ekstradiegetinio sakytojo kalbėjimą įsiterpia intradiegetinis, šįkart – du kartus. Ekstradiegetinis, kaip ir anksčiau nagrinėtuose Baltušio tekstuose, istorijoje dalyvauja kalbindamas gidą, sutiktus kelionėje žmones (tada tampa pasakotoju-veikėju), bet stebėtojo pozicija, žvilgsnis „iš šalies“ silpnina jo homodiegetiškumą („Minkštom padangom apauti transporto ratai vos vos čiuža asfaltu“, 282 p. ir t. t.). Ekstradiegetinis naratorius yra pagrindinis keliaujantysis (intradiegetinio kalbėjimas keliavimo momento nefiksuoja), kuris ne tik dokumentuoja ekskursiją po kino studiją, Disneilendą ir kt. vietas, bet ir vertina ten matomus dalykus. Jo vertinimai ir susiję su sovietine ideologija („Žvelgdamas į katorginį dailininkų darbą Volto Disnejaus studijoje, staiga supratau, kad nuo šiol įsigijau kažką panašaus į mano draugo nusistatymą prieš medų“, 297 p.), ir nepriklausomi nuo jos („O gyvenime šitie žmonės, Holivudo kino darbuotojai, labai paprasti, demokratiški, be mažiausio

pasipūtimo“, 290 p. ir pan.). Intradiegetinis sakytojas istorijose nedalyvauja (yra heterodiegetinis), jo kalbėjimas trumpas, suteikiantis papildomos informacijos apie kino studijas, kurioje pirmasis sakytojas lankosi, istoriją bei produkciją, paaiškinantis filmų kūrimo specifiką Amerikoje. Šis pasakotojas kritikuoja kino darbuotojus Sovietų Sąjungoje: „Nieko nepaprašysi pralanguoti filmo užbaigimą <...>, kaip kad mūsųose dažnai daroma, netaupant nei savo laiko, nei valstybės lėšų (284 p.)“. Valdymo funkciją atlieka tik ekstrapadiegetinis naratorius, komunikacinę – taip pat. „Na, o kaip Amerikoje?“, – intriguoja jis adresatą. Liudytojo funkcija irgi priklauso tik jam – atsiranda šiek tiek patyrimo autentikos: „Nenoromis imi žmogus pavydėti Holivudo kino darbuotojams (289 p.)“. Abu kalbantieji atlieka ir ideologinę paskirtį, susijusią su jau minėtu aprašomų reiškinių vertinimu. Tiek ekstrapadiegetinis („Jokioj kitoj pasaulio šaly kinematografistai neturi tokių palankių darbo sąlygų“, 290 p.), tiek intradiegetinis („Ne paskutinį vaidmenį vaidina ir aukštos bilietų kainos“, 281 p.) pasižymi „visažinyste“.

Pasakojimas gana dinamiškas, vis kinta jo greitis: naudojamos pauzės, scenos ir apžvalgos. Aptinkamas kintamumas ir pačioje naratyvo tvarkoje: įsiterpia analepsės, suteikiančios papildomos informacijos („Savo darbą kino studijoje šitie darbininkai gavo tik po to, kai įsigijo aukštas staliaus, elektromonterio <...> kvalifikacijas“, 284 p.), prolepsės, atskleidžiančios kai kurių įvykių baigtį dar pasakotojui neapsilankius minimoje vietoje („Volto Disnėjaus nepamatėme“, 293 p.). Naratyvą galima vadinti kartiniu, tačiau su išlygomis – esama sovietinės ideologijos nulemtų dauginio naratyvo požymių. Skirtingose teksto vietose pasikartoja pinigų svarbą (o drauge ir kapitalizmo santvarkos ypatumą) pabrėžianti frazė: „Visur ir visada čia laikas – pinigai! (284 p.)“, „Kaip darbe, taip ir užkandos metu neturi būti prarasta nė vienos minutės. Laikas – pinigai (285 p.)“, „Pokalbio metu jie visą laiką žvilgčioja į laikrodį <...>. Laikas – pinigai (293 p.)“ ir t. t. Panašiai tekste kartojama ir sunkaus darbo tema (kartais netiesiogiai).

Visi Baltušio tekstų ekstrapadiegetiniai pasakotojai yra homodiegetiniai – jie kalbina kelionės metu sutiktus žmones, gidus. Tačiau homodiegetiškumas nėra stipriai išreikštas, kadangi naratorių žvilgsnis stebėtojiškas. Ekstrapadiegetiniams sakytojams tenka pagrindinės funkcijos, jų kalba užima didžiąją teksto dalį: intradiegetiniai dažniausiai tik trumpai įsiterpia suteikdami papildomos informacijos. Ideologija reiškiamą skyrelių pabaigoje ir scenose (dažnai tai daroma netiesiogiai). Kalbėtojų „visažinystės“ raiška nėra griežta, išsakoma nemažai su ideologija nieko bendra neturinčių vertinimų, pastarieji teigiami (susiję su teigiamu JAV vaizdiniu, nagrinėtu 3.1. skirsnyje). Naratyvinių formų atžvilgiu Baltušio tekstai gana dinamiški: nors mėgstamos pauzės (atitinka aplinkos dokumentavimą), jas keičia ir scenos, apžvalgos. Naratyvo tvarka taip pat nėra statiška: pasitelkiamos analepsės, rečiau – prolepsės. Kai kurių skyrelių pasakojimą galima vadinti kartiniu, tačiau, svarbu paminėti, esama ideologijos sąlygotų dauginio naratyvo bruožų.

3.4. Pasakotojo ryšys su svetima vieta

Galvojant, esą „tarp subjekto ir objekto gali užsimegzti kontaktas; žmogus ne tik kalba, bet ir kalbina (medį, dangų, akmenį); ir pats yra kuriuo nors būdu kalbinamas (Daujotytė, 2001, 64 p.)⁵¹“, tenka pažymėti, jog Šimkaus tekste ryšys tarp keliautojo ir jį supančios aplinkos neužsimezga. Galima tik paminėti tekste aptinkamas vietas, tam tikras „duris“, už kurių pasilieka taip ir nepasirodęs keliautojo ir Amerikos tarpusavio būvis. Erdvės kaita – kelionė iš vieno Amerikos miesto į kitą – užfiksuojama jokio emocinio įspūdžio neatskleidžiančiais sakiniais: „Porą dienų skyrę pažinčiai su šio miesto įžymybėmis, meno galerija, atsisveikinome su Kanzasu (152 p.)“ arba „Pažintis su miestu, jo įžymybėmis paliko daug įspūdžių (153 p.)“. Taip apie Kanzasą ar Los Andželą galima parašyti ir neaplankius šių miestų – pasakotojas pasilieka už ideologemų (šitai įrodo ir 3.3. skirsnyje minėtas intradiegetinis naratorius, paprasčiausiai pasakojantis, bet nedalyvaujantis, neužmezgantis ryšio su svetima vieta).

Pasiremiant I. Vedrickaitės (2010, 15 p.) mintimi, jog „keliaudamas žmogus turi atkurti ar sukurti ryšį su vieta“ (panašu į jau minėtą Daujotytės „kontakto užmezgimą“), tarp Lukoševičiaus *Kolumbo rate ir už jo* pasakotojo bei Amerikos kaip visiškai kitos plotmės pasaulio (iš Sovietų Sąjungos perspektyvos) bus ieškoma sąlyčio taškų. Nors naratologiškai nagrinėtuose šio autoriaus tekstuose pasakotojai nuo aplinkos atsiriboję, tik stebi ir fiksuoja, esama kelių nedidelių properšų, nurodančių kalbančiojo ir aplinkos ryšį (Šimkaus tekstas šia savybe nepasižymėjo). Svetima erdvė supa pasakotoją ir jį veikia: „Jau tada supratau, kad ir anglų kalboje gausu labai stiprių posakių, kurių nei mokykloje, nei universitete nemokė (13 p.)“. Aplinka skatina jį keisti nuomonę: išgirdęs supykusio policininko žodžius naratorius susiduria su buvimo svetur patirtimi, su kita kalbos gyvavimo terpe, kuri neišmokstama, o patiriama. Objektai pasakotoją „kalbina“, smelkiasi artyn, nors jis ir nesileidžia į gilesnius svarstymus: „Visur pilna garsų, spalvų, kvapų. Skamba dainuojamos amerikiečių melodijos (122 p.)“ arba „Tiesiog svaiginančiai, šimtais įvairiausių kvapų dvelkia prerijų žolės (24 p.)“, „Nuo Ledo namų teatro priebučio aidi melodija – keletas vaikinių su gitaromis (151 p.)“. Visiškai neįsileidžiant aplinkos svetimoje erdvėje būti sudėtinga. Nors knygoje ideologiškasis sluoksnis ganėtinai stiprus, Lukoševičiaus tekste atsiranda užuominų į sambūvį su svetima aplinka. „Amerikietiška butis čia tvirtai įkėlusį koją <...>. Visur – koka kola ir pepsi kola (78 p.)“, – apibūdinama amerikietiškoji kasdienybė. Tolesniame tekste pasakotojas pats tampa aprašytosios būties dalimi (geria kolą bare, t. y. įsilieja į aplinką): „Pastūmėjęs stiklą paprašytos koka kolos, jis [baro šeimininkas] sustingo kaip statula (132 p.)“. Geriausiai svetimos aplinkos, knygoje apibrėžtos kaip „jų“ erdvė, ir naratoriaus suartėjimas atsiskleidžia apibendrinamojo pobūdžio skyrelyje „Už Kvinsboro tilto“ – čia pasakotojas leidžia suprasti, jog amerikietiškoją

---

⁵¹ Daujotytė V. 2001. Subjektyvumas ir objektyvumas literatūros filosofijos požiūriu. Literatūros filosofija. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 64 p.

erdvę bent iš dalies prisijaukino. Objektai personifikuoti – reikia laiko ir jaukinimosi proceso, jog būtų galima šitaip užrašyti: „Imi „Ševį“ [automobilis] <...>, kuris, atrodo, jau pats žino kelią į Kenedį, ir trauki <...> ir tiltas žiemą dažnai mėgsta pajuokauti, sugriebdamas ratus ir sviesdamas mašiną į savo storas atramas (188 p.)“. Juk iš tiesų kelią žino pats kalbėtojas, ne automobilis, o tiltas „juokauja“ dažnai, nes dažnai juo važiuojama (sąveika su aplinka). Nepaisant priešiškos „mes“ ir „jie“ atskirties, ideologiškojo sluoksnio įtaigaus veikimo, Lukoševičiaus užrašuose pastebimas pasakotojo ir aplinkos kontakto užsimezgimas.

„Gimstame su pažinimo pažadu, kuris arba išsipildo, arba ne. Štai kodėl leidžiamės kelionėn – savo sapnų ir košmarų tikrinti“, – rašo R. Rastauskas (2004, 26 p.)⁵², išryškindamas individualią keliautojo patirtį. Autentiška patirtis, kontakto su aplinka užmezgimas Laurinčiuko *Trečiosios dolerio pusės* naratoriams nebūdingas. Nepažįstama erdvė pasakotojų stebima detaliai, tačiau visiškai nėra užsimenama, ką ji palieka keliaujančiojo atmintyje, sąmonėje ir pan.: erdvė tampa faktais, kitų istorijomis, statistiniais duomenimis ir t. t. Išlaikoma priešstata stebimai Amerikai, ji – griežtai kritikuojamas krizės ištiktas pasaulis. Paskutiniajame skyriuje naratorius prisipažįsta paliekąs „širdžiai svetimą krantą (398 p.)“ – aptinkama „svetimo“ apibrėžtis kaip ir ankstesniųjų autorių knygoje. Tekstuose yra nuorodų į pasakotojo esatį nepažįstamoje aplinkoje ir judėjimą po ją, t. y. siekį pažinti: „Skaitydamas nors ir talentingiausiai parašytas knygas, klausydamas radijo arba žiūrėdamas pro langą, Niujorko nepažinsi. Todėl išėjau po jį paklaidžioti (16 p.)“. Tačiau klaidžiojimas netampa „sapnų ir košmarų tikrinimu“, veikia – žiūrėjimu pro langą, kurio stiklas vaizdą keičia pagal sovietinės ideologijos iš anksto numatytus šablonus. Gyvas, kupinas metaforų, vaizdingų palyginimų, aštrių bei skambių frazių *Trečiosios dolerio pusės* tekstas labiau išsilaisvinęs nuo tiesioginio ideologiško kalbėjimo už Lukoševičiaus, o Šimkaus atžvilgiu gali atrodyti kone laisvas. Tačiau iš tiesų tokia „laisvė“ pasireiškia tik paviršiniame teksto sluoksnyje, o gilesniajame matoma itin kandi ir arši svetimos aplinkos kritika, sąlygota ideologijos. Minėtoji kritika (plačiau žr. skirsnį 3.2.) bei demaskuojantis naratoriaus žvilgsnis tampa spąstais – jie neleidžia pasakotojui užmegzti ryšio su aplinka (tuo tarpu gerokai švelnesnė Amerikos kritika labiau nuo ideologemų priklausančiam Lukoševičiaus pasakotojui leidžia tekste palikti užuominų į užmegztą ryšį su svetima erdve).

„Poreikis orientuotis, t. y. schematizuoti pasaulį, yra pirminė kelionės sąlyga (Vedrickaitė, 2010, 29 p.)“. Tam, jog pasaulį būtų įmanoma schematizuoti, reikalinga atsiverti pažinimo džiaugsmui (ar skausmui), jo schemos gaunamos per santykį su vietomis (ar to santykio nebuvimą). Sovietinė ideologija pateikia pasaulio schemą, su kuria „rankose“ buvo iškeliaujama į Ameriką (dualistiškumas, vienareikšmiškai būdingas visiems autoriams). Itin aiškiai schema atsiskleidžia Zimano knygoje, kadangi jai būdingas kapitalistinio ir socialistinio pasaulio tiesioginis priešinimas

⁵² Rastauskas R. 2004. Atvirukai su Skarboru. Kelionių antropologija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 26 p.

(kiti tiek daug ir taip ideologiškai tiesiogiai nelygina: remiasi „mes“ bei „jie“ atskirtimis, ir pan.): „Dvi sistemos, du pasauliai, dvi pažiūros (98 p.)“. Zimano knygos *homo mobilis* stebi aplinką, dokumentuoja („Kartą vakare Vašingtone prie viešbučio pastebėjau automobiliuką“, 15 p.), pateikia statistinių duomenų apie ją, tačiau ryšio neužmezga. Jis viską žino ir dažniau atsiduria kažkur anapus buvimo JAV – tampa *homo pseudo mobilis*. „Žinojimas, tapęs pseudožinojimu, klišiniu žinojimu <...> virsta savo priešybe: jis ne padeda <...>, bet trukdo suprasti (Keršytė, 2011, 198 p.)⁵³“. Ideologijos nulemtas žinojimas pasakotoją nardina į ideologinius svarstymus, kurių pabaiga visada palanki socializmui. Amerikos aplinka jam egzistuoja tiek, kiek patvirtina jau turimą pasaulio schemą, iš JAV pasiskolinama svetimos erdvės veikėjų minčių, statistinių duomenų ir kt. elementų tik tam, jog būtų galima vėliau pagrįsti ar atskleisti ideologijos niuansus (būdinga ir Šimkaus naratoriui). Pasakotojas turi schemą – keliauti ir ieškoti ryšio jam nėra būtina.

Kontakto su aplinka užmezgimas priklauso nuo ideologiškojo sluoksnio stiprumo ir ypatumų: Laurinčiuko naratoriai labai smulkmeniškai fiksuoja aplinką, tekstas dvelkia potencialu užmegzti su ja ryšį, tačiau dėl itin griežtos svetimos santvarkos kritikos (ideologiškojo sluoksnio ypatybė) jokio ryšio neaptinkama; Lukoševičiaus knygos pasakotojai taip griežtai Amerikos nekritikavo, tad keletas užuominų į kontakto užmezgimą yra; Zimano kalbėtojai trukdo ideologemos ir priešingų santvarkų lyginimas, t. y. nuolatinis schemas prisiminimas.

Baltušio kalbėtojai irgi su schema rankose („Toji šalis – diametraliai priešingas reiškinys“, 7 p.), bet dažnai į ją nežvilgčioja. „Reikalinga betarpiška pažintis, betarpiškas stebėjimas (9 p.)“, – vėliau rašoma. Tačiau pasakotojai ne tik stebi. Knygoje esama vietų, kur aplinka pati „kalbina“ juos: „Trykšta fontanai. Stovi patakėse suolai <...>. Taip ir traukia sėstelėti, atsikvėpti (40 p.)“. Ne kartą naratorius pasiduoda aplinkos žavesiui ar išsiduoda užmezgęs su ja ryšį, pavyzdžiui: „Brodvėjus moka užburti. Brodvėjus moka užkerėti. Brodvėjus priverčia nublokšti viską, kuo tu gyvenai, ateidamas į Brodvėjų, ir gyventi tiktai juo, Brodvėjum. Nors neilgai, tik kelias valandas, bet juo, tiktai juo (58 p.)“. Ištrauka apie Brodvėjų parodo įspūdžių intensyvumą, atsivėrimą aplinkai. Kartais keliautojo patirtis tokia intensyvi, jog prilyginama sapnui: „Išeini iš tos Tikio šventyklos, lyg iš sapno pabundi. Apglumęs, išmuštu tikrovės jutimu. Ir vis dėlto šypsaisi (315 p.)“. Kai kurie aplinkos objektai sunkiai apibūdinami žodžiais – atsiskleidžia patirties naujumas: „Su niekuo jo nepalyginsi (56 p.)“. Sakytojai stengiasi įspūdžius kuo tiksliau perteikti adresatui, ragina pajusti patirtą įspūdį: „Užmerk akis, skaitytojau, ir valandėlę įsivaizduok kolosalinę kepeninę dešrą, sudėtą vis platėjančiomis ringėmis aukštyn <...>. Ar įsivaizdavai? Tai čia tau ir bus Solomono Gugenheimo vardo muziejus (45 p.)“. Ryšys su aplinka atsiskleidžia ir pervadinant ar apibūdinant jos elementus savaip – vienam keliui San Franciske duodamas linksmas „Uošvės kilpos“

---

⁵³ Keršytė N. 2011. Eurolietuvio kelionių skonis: A. Užkalnio kelionių istorijos. Baltos lankos, Nr. 35, Vilnius: Baltos lankos, 198 p.

pavadinimas: „Štai ir kilo mintis: kodėl neįnešti savo indėlių į San Francisko pamarginimą? (225 p.)“. Svetima erdvė pasakotojus dažnai stebina: nuostaba reiškiamą intensyviais sušukimais, o kartais – tiesiog vaizdingais palyginimais: „Tačiau Niujorke iš karto pajunti, kad čia tau, broleli, ne Skaudvilė (21 p.)“.

Baltušio tekstuose ryšys su aplinka atsiskleidžia labiausiai, taip pat – keliautojo padėties apmąstymas. „Būtent apmąstymai yra vienas tikro keliautojo požymių (Vaišvilaitė, 2000, 490 p.)⁵⁴“. Svarstomas turistiškumas, žmogaus įgimtas smalsumas, troškimas pažinti: „Tokia turistų dalis. Jis palieka viską, į ką ateina, ką pamato (Baltušis, 1967, 201 p.)“. Nors didžioji dalis tokių pamąstymų nėra „gryni“, kadangi ideologiškoji teksto plotmė juos riboja (taip pat nuomonė dažnai paliekama už frazės „šito nesiimam spręsti“), vis tik Baltušio kelionių apybraižoje į svarstymus leidžiamasi daugiausia. „Užmegzdamas asmeninį santykį su nepažįstama vieta, keliautojas permąsto savo tapatybės ribas, kurių laikėsi išeities pozicijoje (Vedrickaitė, 2010, 16 p.)“. Baltušio kalbėtojai visada save sieja su Lietuva (šalia nerašomas žodžiu „tarybų“), keliaudami jie savo tapatybę permąsto: „Ką gi, sudie, Čikaga. <...> Niekados nesutikčiau gyventi tavyje <...>, iškeisti savo Lietuvą į didelę, turtingą <...> Ameriką (205 p.)“. Žinoma, jei ir sutiktų iškeisti – parašyti negalėtų, tačiau svarbi ne ši slinktis, o tai, kad naratoriai leidžiasi į apmąstymus, pasiduoda aplinkos „kalbinimui“, atsiranda kontaktas su svetima erdve.

---

⁵⁴ Vaišvilaitė I. 2000. Apie keliones ir jų įspūdžius. Naujasis židinys–aidai, Nr. 9–10, 490 p.

IŠVADOS

S. Šimkaus, G. Zimano, J. Lukoševičiaus ir A. Laurinčiuko kelionių pasakojimuose kuriamas tik neigiamas Amerikos vaizdinys, sąlygotas ideologijos. Visi autoriai jį formuoja skirtingai: Šimkus bei Zimanas pasitelkia ideologines klišes, Lukoševičius jomis neapsiriboja – atsiranda ir netiesiogiai reiškiamas neigiamų dėmesio akcentų sąryšis su sovietine ideologija. Laurinčiukas neigiamą Amerikos vaizdinį koncentruoja aplink kapitalizmo ydingumo ašį, intensyviai kritikuoja svetimą šalį. Baltušio tekste neigiamo JAV paveikslo elementų raiška subtiliausia: nėra griežtos kritikos, itin retos ideologemos, daugiausia sovietinės ideologijos nenulemtų neigiamų aspektų. Šis autorius vienintelis, kurio tekste formuojamas ir teigiamas Amerikos vaizdinys: pastebėta daugiausia teigiamų JAV reiškinių, didžioji jų dalis nenuslopinta neigiamybėmis, taip pat aptinkama Amerikos bei Sovietų Sąjungos realijų palyginimų, stiprinančių teigiamą JAV paveikslą. Likę autoriai pastebi itin mažai teigiamybių bei jas eliminuoja čia pat tekste esančiomis neigiamybėmis, Šimkus tam naudoja specialią slopinimo formulę: teigiamas akcentas + bet / tačiau + neigiamas akcentas.

Nors visi kelionių pasakojimai išlaiko S. Šimkaus „Svetimoje padangėje“ pasireiškusias pagrindines ideologinio branduolio dalis (JAV ir TSRS draugystė, pažangių idėjų plitimas, Sovietų Sąjungos pašlovinimas, kapitalizmo kritika, TSRS pasaulinis pripažinimas), tekstai pasižymi skirtingais ideologiškojo sluoksnio ypatumais. Šimkus ideologiją transliuoja ideologemų pagalba, tuo tarpu Lukoševičiaus knygoje aptinkama ir netiesioginės sovietinės ideologijos raiškos, detalesnių tematinų segmentų (pavyzdžiui, politinių kalinių tema), už kurių slypi režimui palankios mintys. Itin detalus kalbėjimas būdingas Laurinčiuko pasakojimams: čia ideologija įrašoma ne pasitelkiant ideologemas, o griežtai kritikuojant bei demaskuojant kapitalizmą. Kapitalizmo kritika, liaudies kova ir antitarybinė politika – pagrindinės ideologiškojo sluoksnio atramos *Trečiojoje dolerio pusėje*. Zimano kelionių tekstuose didžiausias dėmesys taip pat tenka kapitalizmo kritikai bei antitarybinės propagandos demaskavimui. *Ką aš mačiau Amerikoje* pasižymi intensyviu priešingų santvarkų lyginimu, vadovėliškumu, ideologinėmis klišėmis. Baltušio kelionių pasakojimuose sovietinė ideologija reiškiamą subtiliausiai (silpna retorinė raiška), itin retai kritikuojamas kapitalizmas. Didžiausias dėmesys skiriamas antikomunistinei propagandai bei antitarybinei politikai, tačiau smulkmeniškai ideologiškieji tekstų fragmentai neaprašinėjami. Sovietinei retorikai atstovaujančius žodžius intensyviausiai vartoja Šimkus, kiek mažiau – Zimanas bei Lukoševičius, o Laurinčiukas ir Baltušis juos pasitelkia rečiausiai.

Sovietmečio kelionių tekstų pasakotojai yra „visažiniai“, šią savybę įgiję ideologijos dėka. Silpniausiai toks kalbančiojo bruožas atsiskleidžia Baltušio *Tėvų ir brolių takais*. Naratoriai dažniausiai yra stebėtojai (heterodiegetiniai), jų dėmesys telkiamas į kitus (Šimkaus, Laurinčiuko sakytojai). Lukoševičiaus bei Zimano pasakojimuose aptinkamas ir kalbinantis sutiktuosius, t. y.

dalyvaujantis istorijoje, naratorius ekstradiegetiniame arba intradiegetiniame lygmenyje, tačiau jo homodiegetiškumas paprastai būna itin silpnai išreikštas. Baltušio knygoje pasakotojui-dalyviui tenka daugiau erdvės tekstuose (ir šio tipo sakytojas dažnesnis), bet stebėtojiška jo pozicija išlaikoma. Visų, išskyrus Šimkų, kalbėtojai apeliuoja į adresatą, pavyzdžiui, užduodami klausimus. Ir tik Laurinčiuko pasakotojai neleidžia adresatui pačiam į tuos klausimus atsakyti, o pateikia tinkamus atsakymus. Silpniausiai reiškiamą sakytojų funkciją – liudytojo, pritrūkstama patirties autentikos.

Veikėjų kalbėjimas dažnai skirtas sovietinei ideologijai transliuoti ar patvirtinti sakytojo mintims. Zimano kelionių tekstuose veikėjams teikiama ypatinga reikšmė: jie veikia kaip naratoriaus alibi – amerikiečiai patys save demaskuoja ir pasakotojui nebereikia šito daryti, pakanka tik sudėlioti ideologinius akcentus.

Nors kai kurie tekstai statiški naratyvinio greičio ar tvarkos požiūriu, tačiau dinamiški pasakojimai dominuoja. Statika pasireiškia ne per naratyvines formas, o turinio lygmenyje, kadangi didžioji dalis tekstų yra dauginio ar dažninio tipo, rečiau aptinkami kartiniai pasakojimai (Baltušio, Lukoševičiaus knygos).

Ryšį su aprašoma vieta pavyksta užmegzti tik Baltušio ir Lukoševičiaus naratoriams. Likusieji neperžengia sovietinės ideologijos nubrėžtos visiškai svetimo amerikietiškojo pasaulio ribos.

LITERATŪRA

Šaltiniai:

1. Baltušis J. 1967. Tėvų ir brolių takais. Vilnius: Vaga.
2. Laurinčiukas A. 1965. Trečioji dolerio pusė. Vilnius: Vaga.
3. Lukoševičius J. 1982. Kolumbo rate ir už jo. Vilnius: Mintis.
4. Šimkus S. 1979. Žmonės ir pasaulis. Svetimoje padangėje. Vilnius: Vaga, 144–162 p.
5. Zimanas G. 1960. Ką aš mačiau Amerikoje. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Naudota literatūra:

1. Bukelienė E. 1991. Socialistinio realizmo stereotipai. Metai, Nr. 7, 76–85 p.
2. Dabulskis A. 1992. Ir smaugiamas pripranti. Rašytojas ir cenzūra. Vilnius: Vaga, 36–41 p.
3. Daujotytė V. 2001. Subjektyvumas ir objektyvumas literatūros filosofijos požiūriu. Literatūros filosofija. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 63–69 p.
4. Dieliautas J. 2004. Kelionių patirties kūniškosios schemas. Kelionių antropologija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 99–110 p.
5. Girnius K. 1996. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. Naujasis židinys–aidai, Nr. 5, 268–279 p.
6. Glinskis R. 2006. XX amžiaus lietuvių dienoraščiai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
7. Jakštas J. 1992. Pasąmonėj – spygliai. Rašytojas ir cenzūra. Vilnius: Vaga, 45–64 p.
8. Kelertienė V. 2001. Cenzūros apėjimo sovietiniais metais formos kaip nacionalizmo išraiška. Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą. 2006. Vilnius: Baltos lankos, 290–304 p.
9. Keršytė N. 2011. Eurolietuvio kelionių skonis: A. Užkalnio kelionių istorijos. Baltos lankos, Nr. 35, Vilnius: Baltos lankos, 193–221 p.
10. Keršytė N. 2010. Pasakojimo veiksmas literatūroje. XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 151–176 p.
11. Keršytė N. 2009. Laikinė pasakojimo logika. Gimtasis žodis, Nr. 6, 9–17 p.
12. Keršytė N. 2007. Literatūrinis tekstas: tarp vaizdo ir žodžio. Gimtasis žodis, Nr. 11, 22–29 p.
13. Keršytė N. 2006. Prancūzų struktūralizmas: semiotika, naratologija. XX a. literatūros teorijos. Vilnius: VPU, 102–138 p.
14. Keršytė N. 2003. Dviejų naratologijų kryžkelėje. Literatūra, Nr. 44 (4), 93–106 p.
15. Keršytė N. 2003. Pasakotojas ir veikėjas J. Biliūno apsakymuose: dvi santykio galimybės. Gimtasis žodis, Nr. 8, 2–10 p.

16. Keršytė N. 2003. Pasakotojo santykis su pasakojimo adresatu. *Gimtas žodis*, Nr. 7, 5–12 p.
17. Kmita R. 2009. Ištrūkimas iš fabriko. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
18. Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje: 1940–1990. Dokumentų rinkinys (sud. Bagušauskas J. R., Streikus A.). 2005. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
19. Lipskis S. 1973. Ieškojimų ir atradimų kompasas. Socialistinio realizmo galimybės ir lietuvių prozos praktika. *Literatūra ir menas*, lapkričio 24 d., 3–4 p.
20. Mažeikis G. 2010. Propaganda ir simbolinis mąstymas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
21. Putinaitė N. 2007. Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai.
22. Putvytė M. 2006. Socialistinis realizmas literatūroje: nepamiršta sena. *Naujasis židinys–aidai*, Nr. 4–5, 186–192 p.
23. Rastauskas R. 2004. Atvirukai su Skarboru. Kelionių antropologija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 25–36 p.
24. Skorupskas A. 2005. Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964 – 1989 m.). *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1 (17), 100–125 p.
25. Striogaitė D. 2009. „Juozas Baltušis partinio budrumo sargyboje. Vieno sovietmečio dokumento skaitymas“. *Naujasis židinys–aidai*, Nr. 8–9, 320–324 p.
26. Šilbajoris R. 1983. Žmogus ir žodis pokarinėje Lietuvos poezijoje. *Netekties ženklai*. 1992. Vilnius: Vaga, 544–561 p.
27. Trimakienė A. 2007. „Naujojo žmogaus kūrimas: sovietinės pedagogikos atvejis. *Naujasis židinys–aidai*, Nr. 1–2, 43–45 p.
28. Vaišvilaitė I. 2000. Apie keliones ir jų įspūdžius. *Naujasis židinys–aidai*, Nr. 9–10, 488–490 p.
29. Vaitiekūnas D. 2003. Naratologija – pasakojimo teorija. *Gimtas žodis*, Nr. 5, 10–16 p.
30. Vaitiekūnas D. 2002. Gérard`o Genette`o naratologija. *Žmogus ir žodis*, Nr. 11, 30–42 p.
31. Vanagas V. 1996. Lietuvių rašytojų sąvadas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
32. Vedrickaitė. 2010. Kelionė. Keliautojas. *Literatūra*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
33. Vedrickaitė I. 2006. Antano Vaičiulaičio kelionių knygos: atspindžio problema. *Naujasis židinys–aidai*, Nr. 6–7, 226–234 p.
34. Venclova T. 1990. Nešvankūs namai. Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą. 2013. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 251–260 p.

35. Venclova T. 2008. Apie „Duobę“ ir „Maratoną“, o gal labiausiai apie jų kontekstą. Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą. 2013. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 485–491 p.
36. Venclova T. 1983. Žaidimas su cenzoriumi. Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą. 2013. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 261–266 p.
37. Genette G. 1972. Discours du récit. Figures III. Paris: Éditions du Seuil, 65–275 p.

Interaktyvūs šaltiniai:

1. Anušauskas A. 2006. KGB ir teritorijos kontrolė. Genocidas ir rezistencija [interaktyvus], Nr. 2 (20) [žiūrėta 2014 m. balandžio 12 d.], Prieiga per Internetą: <<http://www.genocid.lt/centras/lt/457/a/>>.
2. Baliutytė E. 2007. „Tyliosios rezistencijos“ metafora ir prisitaikymo strategijos sovietmečio literatūros kritikoje. Colloquia [interaktyvus], Nr. 19 [žiūrėta 2014 m. sausio 5 d.], 58–79 p. Prieiga per Internetą: <http://www.liti.lt/failai/Nr19_05_Baliutyte.pdf>.
3. Baliutytė E. 2003. Sovietmečio literatūros kritika kaip socialinis reiškiny. Lituania [interaktyvus], Nr. 1 [žiūrėta 2013 m. gruodžio 2 d.], 108–120 p. Prieiga per duomenų bazę Lituania: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367159911060/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.
4. Colloquia [interaktyvus]. 2013. Nr. 31 [žiūrėta 2014 m. kovo 29 d.]. Kodėl verta tyrinėti stalinizmo estetiką. 157–169 p. Prieiga per Internetą: <http://www.liti.lt/failai/Colloquia31_internetui_Stalinizmo.pdf>.
5. Gudaitis L. 2010. Uždusinti žodžiai: Sovietinė cenzūra pokario Lietuvoje. Metai [interaktyvus], Nr. 5–6 [žiūrėta 2014 m. sausio 30 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6055-leonas-gudaitis-uzdusinti-zodziai-sovietine-cenzura-pokario-lietuvoje?catid=575%3A2010-m-nr-5-6-geguze-birzelis>>.
6. Juodytė-Žižienė A. 2002. Tarp kūrybiškumo ir stereotipų. Ko verta Juozo Baltušio proza. Darbai ir dienos [interaktyvus], t. 29 [žiūrėta 2014 m. balandžio 3 d.], 7–46 p. Prieiga per duomenų bazę Lituania: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367183409621/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.
7. Kanopkienė L. 2010. Naujas Juozo Baltušio mitas? Kultūros barai [interaktyvus], Nr. 3 [žiūrėta 2014 m. balandžio 3 d.], 25–27 p. Prieiga per Internetą: <https://docs.google.com/viewer?url=http://www.kulturosbarai.lt/uploads/news/id16/KB_2010_3_pdf.pdf>.
8. Kmita R. 2008. Utopijos apvertimas. Ironiškoji lietuvių poezija sovietmečiu. Darbai ir dienos [interaktyvus], t. 50 [žiūrėta 2013 m. gruodžio 2 d.], 229–259 p. Prieiga per duomenų

- bazę Lituanistika: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~136716672_2220/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
9. Kmita R. 2006. Lietuvių poezijos modernėjimas sovietmečiu: bandymas konceptualizuoti. Literatūra [interaktyvus], t. 48 (1) [žiūrėta 2013 m. gruodžio 5 d.], 8–25 p. Prieiga per duomenų bazę Lituanistika: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367154218393/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.
  10. Vedrickaitė I. 2010. „Rašytojo mauzoliejaus apmatai Juozo Baltušio dokumentinėje prozoje ir apysakoje „Sakmė apie Južą“. Colloquia [interaktyvus], Nr. 24 [žiūrėta 2014 m. balandžio 3 d.], 84–104 p. Prieiga per Internetą: <http://www.ilti.lt/failai/Nr24_Str_Vedrickaite.pdf>.
  11. Горький М. 1928. О том, как я учился писать [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. lapkričio 13 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://gorkiy.lit-info.ru/gorkiy/articles/article-351.htm>>.